

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXII** številka **51** april **2006**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXII** številka **51** april **2006**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

Izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Edited by Slovenian Sociological Association and Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana
Revija od XVII. letnika (2001) dalje izhaja trikrat letno: aprila, avgusta in decembra
Journal is published (since 2001) 3 times annually: April, August, December

Urednika:

Ivan Bernik
Brina Malnar

Uredniški odbor:

Danica Fink Hafner
Sergej Flere
Milica Gaber Antič
Valentina Hlebec
Dejan Jontes (recenzije knjig)
Monika Kalin Golob
Franc Mali
Lucija Mulej (recenzije knjig)
Mateja Sedmak
Ivan Svetlik

Jezikovno svetovanje:

Nataša Logar
Tina Verovnik

Spletna stran:

Matej Kovačič

Trženje:

Vesna Dolničar

Bibliografska obdelava:

Janez Jug

Pridruženi svetovalni uredniki / Associate Advisory Editors:

Harry B. G. Ganzeboom, Free University, Amsterdam
Sue Lewis, The Manchester Metropolitan University
Thomas Luckmann, University of Konstanz
Ilija Srubar, University of Erlangen
Loïc Wacquant, University of California - Berkeley, Collège de France
Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice: Amir Muratović

Prelom: Polona Mesec - Kurdija

Tisk: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada: 400 izvodov

Naslov uredništva / address: Revija Družboslovne razprave, Fakulteta za družbene vede,
Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana, urednika Brina Malnar in Ivan Bernik
Tel: (+386) (1) 5805-287 (urednik / editor) fax: (+386) (1) 5805-104 (urednik / editor)
Elektronski naslov urednice / editor's email address: brina.malnar@fdv.uni-lj.si
Spletni naslov / internet homepage: <http://druzboslovnerazprave.sociolosko-drustvo.si/>

Revijo financirajo/Financed by: naročniki, sofinancerji (FDV in Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo) ter donatorji in sponzorji. Člani Slovenskega sociološkega društva s plačilom letne članarine 10.000 SIT (41,73 evrov) avtomatsko postanejo tudi naročniki revije, zgolj naročnina na revijo pa znaša 8.000 SIT (33,38 evrov). Za študente je letna naročnina 4.000 SIT (16,69 evrov). Letna naročnina za tujino je 12.000 SIT (50,08 evrov). Cena posameznega izvoda je 4.000 SIT (16,69 evrov). Plačilo nakažete na transakcijski račun društva (NLB): 02031-0011253168, sklic 01.

Kazalo

ČLANKI

Zgodovina Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja Zdravko Mlinar	7
Dileme transnacionalne civilne družbe v Evropski uniji Mateja Rek	33
Politična udeležba v posocializmu: med deformirano modernostjo, novo modernizacijo in postmodernostjo Danica Fink-Hafner, Samo Kropivnik	55
Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov Matevž Tomšič	73
Hip hop v Sloveniji: ali obstaja lokalno specifičen vzorec prevzemanja značilnosti žanra? Peter Stanković.....	93
Delovno mesto kot dejavnik ohranjanja in izboljševanja pismenosti Angela Ivančič, Metka Gnidovec	113

RECENZIJE KNJIG

Slavko Splichal: <i>Kultura javnosti</i> . Ljubljana: Založba FDV, zbirka Javnost, 2005. <i>Andrej Škerlep</i>	141
Darja Kobal, Janez Kolenc, Nada Lebrič, Bojan Žalec: <i>Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – Interdisciplinarni pristop</i> . Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004. <i>Metka Kuhar</i>	142
Hans Belting: <i>Antropologija podobe – Osnutki znanosti o podobi</i> . Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004 / prevod Mojca Dobnikar, Tomislav Vignjevič, Špela Virant <i>Barbara Brezavšček</i>	144
Shlomo Avineri in Avner de-Shalit (ur.): <i>Komunitarizem in individualizem</i> . Ljubljana: Sophia, 2004 / prevod Gregor Adlešič <i>Jana Nadoh</i>	146

Peter Burke: Evropska renesansa – središča in obrobja. Ljubljana: Založba /*cf, Modra zbirka: delajmo Evropo, 2004 / prevod Marko Štuhec <i>Živa Vidic Licul</i>	149
Immanuel Wallerstein et al.: Kako odpreti družbene vede. Ljubljana: Založba /*cf, Rdeča zbirka, 2000 /prevod Zoja Skušek <i>Bojana Lobe</i>	151
Sigmund Freud: Mož Mojzes in monoteistična religija – Tri razprave. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka Analecta, 2004 / prevod Tadej Troha <i>Karmen Šterk</i>	153
Elias Canetti: Množica in moč. Ljubljana: Študentska Založba, Zbirka Koda, 2004 / prevod Mojca Kranjc <i>Metka Kuhar</i>	155
Jess Pilegaard (ur.): The Politics of European Security. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2004 <i>Andrej Kavár</i>	157
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	163

ČLANKI

Štiridesetletnica Slovenskega sociološkega društva: v spopadanju z logiko izključevanja

POVZETEK: Članek povzema izkušnje štiridesetletnega delovanja Slovenskega sociološkega društva. Temu članku bo sledil še drugi o identiteti, zaposlovanju in prihodnosti sociologov in sociologinj. Društvo je bilo ustanovljeno v času delegitimizacije hegemonije, ki je izhajala iz vizije socializma in ogroženosti države od zunaj. Spopadalo se je z ideologijo, ki je temeljila na logiki izključevanja alternativ, se zavzemalo za empirično razkrivanje prikritega in s tem postavljalo v ospredje izzive za spremembe. Hkrati z akcijami za profesionalizacijo sociologije v izobraževanju in raziskovanju je društvo delovalo tudi kot akter civilne družbe in vplivalo na proces demokratizacije. Medtem ko se je število diplomiranih sociologov povečevalo, je število članov društva nihalo in stagniralo. Ob nizki stopnji diferenciacije delovanja po sekcijah in prevladovanju akademskega jedra sociologije v društvu, ki se bolj usmerja v svet kot pa v povezovanje s sociologi iz prakse, je razumljivo, da so slednji ostajali vse bolj ob strani. V objavljanju je bil dosežen velik napredek, nerešeno pa ostaja vprašanje jezika – slovenščina in/ali angleščina. Prek društva in – v večji meri – mimo njega so se slovenski sociologi uspešno vključevali v svet, tako da je v tem smislu Slovenija celo nekakšna velesila v malem. Tako strokovna kot širša javnost sta z delovanjem društva slabo seznanjeni.

KLJUČNE BESEDE: Slovensko sociološko društvo, štiridesetletnica, profesionalizacija, Jugoslavija, ideologija, reteritorializacija, sekcije, ISA, ASA, ESA, civilna družba, objavljanje, jezik

1 Uvod

Svoj prispevek ob štiridesetletnici Slovenskega sociološkega društva (SSD)¹ sem zasnoval v dveh delih (člankih). V prvem, na tem mestu, poskušam predvsem retrospektivno osvetliti profesionalno delovanje slovenskih sociologov glede na spreminjajoči se družbeni kontekst tako v okviru SSD kot tudi v širšem prostoru, v Jugoslovanskem sociološkem združenju (JSZ) ter v svetovnem (ISA) in v evropskem (ESA) merilu. Značilnosti tega konteksta v okviru prejšnjega političnega sistema v zgoščeni obliki predstavljam kot spopadanje z (ideološkimi) zamejenostmi spoznavanja in delovanja v smislu logike izključevanja alternativ oz. »igre z ničelno vsoto« (*zero sum game*). V drugem delu (članku) pa bom delovanje in vlogo SSD, v katerem je prevladalo jedro z »akademsko« usmeritvijo, povezoval s pridobljenimi izkušnjami »sociologov v praksi«

1. Ob tridesetletnici SSD je izšel zbornik (Kramberger, Kolarič, ur. 1995) in objave v Teoriji in praksi (Mlinar 1995a).

in s teoretskimi usmeritvami za prihodnost. Oboje predstavlja le zelo zamejeno, ad hoc obravnavo, ki bolj primeroma kot izčrpno prikazuje zadevne vsebine in akterje. Že v naprej pričakovane pripombe o tem, česa nisem upošteval, bom razumel predvsem kot poziv za posebno, temeljito raziskavo o teh vprašanjih in hkrati kot spodbudo, da bi aktivirali neizkoriščene raziskovalne potenciale mladih v okviru visokošolskega izobraževanja.

Funkcija retrospektive naj ne bi bila le v tem, da poteši nostalgичno razpoložene starejše sociologe, kar bi mlajši tolerirali iz obzirnosti do njih. Ko se oziramo nazaj, naj bi mislili predvsem na to – kako naprej! Ali smo v štirih desetletjih našega – bolj ali manj – organiziranega delovanja utrdili temelje svoje kolektivne, profesionalne identitete, na podlagi katere danes mlajšim ne bo več treba začenjati od začetka? Identiteta pa konec koncev pomeni predvsem dvoje: različnost in kontinuiteto.

Ali je torej društvo uspevalo vnašati v naš prostor kaj novega, drugačnega? V čem je ta drugačnost in kaj nas je pri tem omejevalo: a) v razmerju do laičnega, zdravorazumskega delovanja; b) v razmerju do drugih disciplin; c) v razmerju do družbeno-političnega konteksta? Kako so to novo profesionalno identiteto, z oporo ali brez opore društva in osrednjih socioloških ustanov, uveljavljali diplomirani sociologi kot posamezniki? Koliko smo poskrbeli za kontinuiteto v smislu kumulativnosti individualnega izkustva, koliko pa to izkustvo zastaja na ravni razpršenega »tihega znanja«, ki se porazgublja in ne prehaja na mlajše generacije?

Pri vsem tem je treba v obravnavi dosedanjega delovanja SSD² in njegove vloge upoštevati, da gre pogosto za prepletanje istih udeležencev v različnih vlogah in da je težko izdvojiti vlogo samega društva. Sicer pa se ob težnji k objektivnosti in celovitosti ne odrekam osebno podoživljenemu vedenju o preteklosti, če se zdi poučno za prihodnost.

2 Družbeni kontekst ter osamosvajanje in organiziranost sociologov

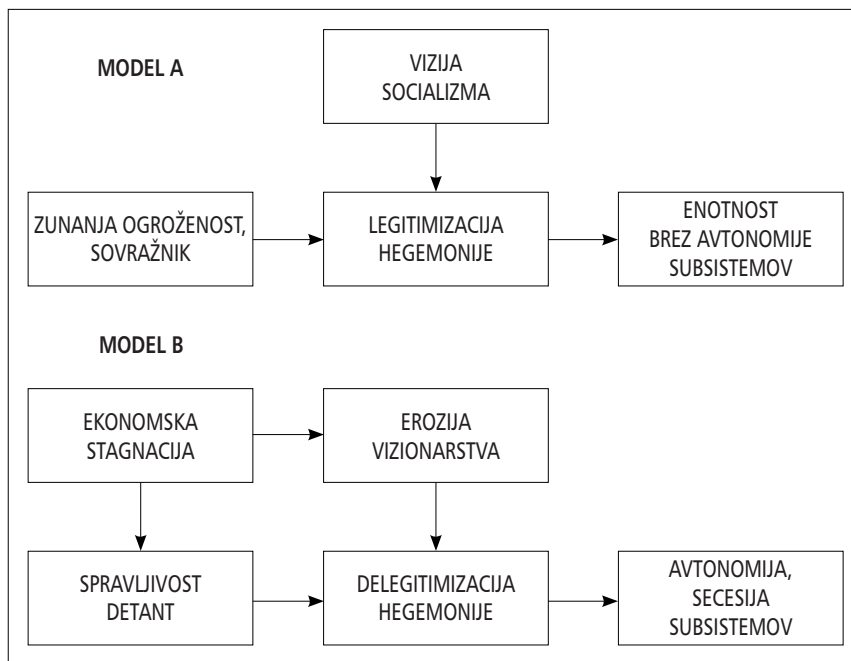
Na tem mestu ne bom podrobneje opisoval konkretnih okoliščin, v katerih sem dal pobudo za ustanovitev SSD, in okoliščin, v katerih smo se odločili za njegovo ustanovitev, pač pa lahko v bolj zgoščeni in posplošeni obliki nakažem tedanji družbeno-politični kontekst, kot sem to storil z grafičnim prikazom že na drugem mestu (Mlinar 1995b: 226).

Sociologija je iskala prostor za uveljavljanje svoje vloge v kontekstu delegitimizacije hegemonije, ki so jo pred tem s časovnega vidika dolgoročno utemeljevali na osnovi marksistične vizije socializma/komunizma, s prostorskega vidika pa glede na ogroženost zaradi zunanjega sovražnika. To pomeni v prehodu od modela A k modelu B – kot sta spodaj grafično prikazana. Z upadanjem zunanje ogroženosti in z gospodarskim zastajanjem, ki je pospešilo erozijo vizionarstva, je v nekdanji Jugoslaviji prihajalo do

2. Raziskavo o profesionalizaciji sociologije v Sloveniji, ki je posredno ali neposredno zadevala tudi delovanje društva, je opravila Maca Jogan (1974, 1982). V njej je v dveh fazah obravnavala motive za študij sociologije, razsežnosti izobraževanja, sociologijo kot poklic ter možnosti zaposlovanja in uveljavljanje sociologov v praksi.

notranjega sproščanja ter večje strpnosti do drugačnosti in do avtonomije subsystemov vključno z večjo avtonomijo znanstvenega delovanja. Pri tem je tudi politika iskala drugačno legitimiteto v novi, zunajblokovski usmeritvi in v usmeritvi k »samoupravnemu socializmu«.³

Slika1: (De)legitimizacija hegemonije



Vir: Mlinar (1995b: 226).

V prvem kontekstu je »idejnopolitično« izhodišče predstavljal vseodrešujoči zgodovinski materializem, ki je poudarjal celostni pristop, makrodružbeno strukturo, logiko izključevanja v razrednem boju, kvalitativne revolucionarne spremembe. V razmerju do shematskega, zgodovinskega materializma oz. marksistične filozofije si je morala sociologija izboriti pravico do »prizemljitve«, ki pa je bila kaj hitro označena

3. Medtem ko z manjšo ogroženostjo od zunaj na splošno slabi osnova za omejevanje samostojnosti subsystemov, pa ima ekonomska stagnacija podoben vpliv verjetno le v specifičnih razmerah oz. posredno, ko prihaja do kompromitacije sicer poudarjenega poslanstva vladajoče elite. Seveda pa družboslovje ni predstavljalo le nekakšne (čiste) alternative uradni ideologiji, temveč je bolj ali manj prevzemalo tudi vlogo legitimizacije sistema. Do tega je prihajalo bodisi iz pionirsko-graditeljske perspektive, saj smo »gradili novo družbo«, bodisi glede na disciplinarno »vpetost« v institucionalni in normativni red (zlasti politologi in pravniki, ki so sledili političnim težnjam npr. ob uvajanju delegatskega sistema, samoupravnih interesnih skupnosti ipd.) ali pa iz čistega konformizma. Ob tem pa je nesporno dejstvo, da smo bili prav sociologi največkrat predmet kritike in sankcij, vključno s primerom štirih profesorjev na FSPN (V. Arzenšek, T. Hribar, J. Jerovšek, V. Rus).

kot funkcionalizem, pozitivizem, tehnokratizem ipd. Namesto prejšnjega apriorizma in enostranosti, ko je šlo predvsem za nalogo, kako uvajati teorijo v prakso, smo se sociologi z empiričnim raziskovanjem poskušali približati dejanskim življenjskim razmeram. Čeprav se je na učbeniški ravni, pa tudi med radikalnimi študenti še dalj časa ohranjalo abstraktno »filozofiranje« o razrednem boju in revolucionarnosti delavskega razreda, smo bili v osrednjem jedru mladih sociologov raziskovalcev bolj zainteresirani za razkrivanje dejanskih življenjskih razmer ljudi. Zanimalo nas je, kakšen je dejanski vpliv delavcev v formalnih institucijah delavskega samoupravljanja in občanov v »komunalnem sistemu«. Zanimalo nas je življenje v samskih delavskih domovih. Razkrivali smo absurde kmetijske politike, ki so bili za javno obravnavo pravzaprav tabuizirana tema (kar je najtežje izkusil Jože Pučnik), preučevali smo različne načine preživljanja prostega časa in spremljanje medijev, razlike v politični participaciji, kakovosti življenja ipd. Našteto je vključevalo tudi metodološko preusmeritev, ki smo jo prav sociologi dosti pred drugimi uveljavljali tako z lastno raziskovalno dejavnostjo kot tudi s kurikularno prenovo, četudi smo s tem odstopali in prihajali v nasprotje z uradno doktrino.

**Preglednica 1: Ideološka zamejenost z logiko izključevanja
(»igra z ničelno vsoto«)**

ABSOLUTIZACIJA, POVELIČEVANJE	IZKLJUČEVANJE, ZAPOSTAVLJANJE
1. diskontinuitete, revolucionarnosti	kontinuitete, postopnosti
2. prihodnosti (dolgoročne)	preteklosti
3. lastnega, notranjega	tujega, zunanjega
4. hotenega, možnega	dejanskega, obstoječega
5. makrodružbenega	mikrodružbenega, družine
6. kolektivnega, skupnosti	individualnega, posameznika
7. razrednega izključevanja, r. boja	integrativne vloge dr. diferenciacije
8. fizičnega dela, delavcev	inteligence
9. mesta	podeželja, kmetov
10. podružbljanja	profesionalizacije, strokovnosti
11. ideologije, vrednotnega	znanja, kognitivnega
12. formalnega, institucionalnega	neformalnega, neinstitucionalnega
13. nadzorovanega, načrtovanega	spontanega
14. družbene harmonije, enotnosti	protislovij, konfliktov
15. »subjektivnega faktorja«	objektivnih razmer, (ne)razvitosti
16. normativnih sprememb	družbeno-ekonomskih in kulturnih razmer
17. predvidenih, zelenih učinkov	nepredvidenih, neželenih učinkov
18. institucionaliziranega samoupravljanja	participacije
19. uradnih programov, lojalnosti	dvoma, preverjanja
20. kvalitativne metodologije	kvantitativne metodologije

Najsplošnejši skupni imenovalec, ki ga poskušam razkrivati v kontekstu in ideologiji nekdanje jugoslovanske »socialistične družbe«⁴ in s katerim smo se spopadali v

4. O današnjem odnosu ljudi do tega časa sta pisala tudi Bernik in Fabjanič (1998) v *Spominih na socializem*.

našem sociološkem delovanju, zadeva logiko »igre z ničelno vsoto« v smislu: kolikor ena stran pridobi, toliko druga izgubi. Ta logika je prevladala kot enostranost, namesto dialektičnega razumevanja protislovnosti kot enotnosti in spopadanja oz. izključevanja med nasprotji (kot sem to že pred časom nakazal v svoji knjigi o protislovnih družbenega razvoja (Mlinar 1986)). V najbolj zgoščeni obliki jo ponazarjam v preglednici 1.

Različnosti in novosti, ki smo jih – vsaj kot večinsko jedro sociološkega delovanja v društvu in izven njega – uveljavljali raziskovalno usmerjeni sociologi, so zadevale vse navedene in še druge razsežnosti družbe in njenega spoznavanja; včasih mirno, uradno nezaznano, včasih pa z velikimi zaostritvami in spopadi. Tu ostaja prikrita bogata vsebina našega delovanja v času več kot dveh desetletij, ki je neposredno in posredno vplivalo na dinamiko demokratizacije družbe še pred osamosvojitvijo Slovenije. Slovenska javnost ni ozaveščena o tem in se nenehoma zaustavlja le na ravni formalno-institucionalnih političnih sprememb.

3 Ustanovitev društva, zamisli in pričakovanja

Kot izhodišče za ustanovno skupščino Društva sociologov Republike Slovenije (kasneje preimenovanega v Slovensko sociološko društvo – SSD), ki je bila 14. decembra 1965 v Ljubljani,⁵ sem izpostavil misel, da je uvajanje sociologije tako pomembno profesionalno vprašanje kot tudi kazalec in instrument demokratizacije družbe. Pozornost za potrebe in probleme človeka in za njegova mnenja naj bi sicer v načelu prišla do izraza že prek organizacijske strukture (samo)upravljanja, vendar je bilo napačno pričakovanje, da bo že sama organizacijska struktura zagotovila tudi resnično optimalno udeležbo vseh občanov. V praksi se je dosti več pozornosti posvečalo pravnim, organizacijskim in političnim kot pa sociološkim razsežnostim sprememb.

Že pred ustanovitvijo društva smo sociologi začeli pedagoško delovati na posameznih fakultetah, zlasti z uvedbo študija sociologije na Filozofski fakulteti (1960) in raziskovalno z ustanovitvijo Inštituta za sociologijo (1959). Leta 1965, tj. eno leto po tem, ko se je začela pojavljati prva generacija diplomiranih sociologov v Sloveniji, je že dozorel čas, da smo se – po predhodni organizacijski povezanosti s filozofi – odločili ustanoviti Društvo sociologov Slovenije (kasneje preimenovano v SSD). To je bil še eden od pomembnih konstitutivnih aktov sociologije, ki je zelo hitro vplival na nadaljnje profesionalno profiliranje in na institucionalno utrditev sociologije v Sloveniji. S tem smo legitimirali številne pobude in utrdili avtonomijo svojega javnega nastopanja.

V programski zamisli društva smo izpostavili vrsto nalog, kot so npr. razvijanje sociologije kot znanstvene discipline ter utrjevanje njene vloge v družbenem življenju, spremljanje rezultatov sociološkega raziskovalnega dela, spremljanje in izpopolnjevanje

5. Ob tej priložnosti smo priredili tudi posvetovanje o problemih družbene diferenciacije v Sloveniji, na katerem je več kot 20 referentov obravnavalo teme številnih problemskih področij kot npr. teoretične osnove sociološkega preučevanja družbene diferenciacije, družbena mobilnost v Sloveniji, vrednotenje poklicev in diferenciacija v delovnih organizacijah, diferenciacija na vasi, struktura delikventne populacije idr. Tako smo se poskušali približati pestrosti dejanskih družbenih razmer in življenjskih situacij in presegati grobi shematizem o razredni strukturi družbe.

pouka in študija sociologije, povezovanje članov iz vseh krajev Slovenije in posredovanje njihovih delovnih dosežkov.

Pri tem smo pričakovali, da bo društvo z javnim nastopanjem lahko prispevalo k hitrejšemu razreševanju vsaj navideznega protislovja, da so bile tedaj, ko so se pojavili prvi diplomirani sociologi (Mlinar in Derganc 1964), ko je bilo torej diplomiranih sociologov najmanj, tudi potrebe po njih najmanjše (podobno kot pred časom, ko je šlo za ekonomiste). Nekateri so tako ostali brez zaposlitve. Nismo pričakovali, da se bo ta problem podaljševal še štiri desetletja, čeprav – kot je nedavno v svoji analizi ugotovil Kramberger (2004) – se t. i. »čakalna doba« na zaposlitev sociologov do leta 2004 vsaj ni podaljševala. Kakšna pa je ta zaposlitev in kakšne vloge dejansko prevzemajo diplomirani sociologi, bom prikazal v drugem delu (članku).

S kolegom Nikom Tošem sva ob ustanovitvi društva (1965) zapisala naslednje:

Vstopenje sociologov v delovno skupnost bistveno ne spreminja delitve dela med strokovnjaki ... Globlje spremembe bodo potrebne v delitvi dela med strokovnjaki in nestrokovnjaki. Sociolog namreč iz organizacije dela ne izriva nobenega doslej uveljavljenih strokovnih profilov (pravnik, ekonomista, psihologa, socialnega delavca), ampak krog uveljavljenih strokovnjakov izpolnjuje. (Mlinar in Toš 1965: 7.)

Pri tem sva nadalje ugotavljala, da strokovno neusposobljeni kadri delajo družbi dvojno škodo: trošijo sredstva že z lastno navzočnostjo, še večjo škodo pa povzročajo z lastno aktivnostjo. Ob vsem tem sva vendarle dodala, da bodo sociologi analitiki vse bolj nadomeščali tiste strokovnjake, ki s svojim delom prehajajo okvire svoje stroke. To je zadevalo zlasti pravnike, ki so v praksi še vedno veljali za nekakšne univerzalne družboslovce in so zasedali tudi delovna mesta, ki terjajo analitično sociološko izobrazbo in tudi drugačno usmeritev – večjo pozornost »navadnim ljudem« in njihovim življenjskim razmeram in ne le »volji zakonodajalca«.

Iz poročila predsednika (Z. M.) na skupščini društva 15. aprila 1969 izhaja, da je šlo v času po ustanovitvi za izredno dinamični razvoj. Iz njega navajam:

Društvo si je prizadevalo, da bi s svojimi akcijami spodbujalo razvoj sociologije kot premagovanje sterilnega dogmatizma in spekulativizma iz preteklosti; po drugi strani pa je poskušalo razširjati horizonte sociološkega delovanja prek meja pojavljajočega se empiricizma. Pri tem ne gre toliko (če sploh) za vprašanje, kakšna je zavestna izbira med različnimi alternativami [v smislu različnimi »izmi«], temveč predvsem za vprašanje dejanske stopnje razvoja določene znanosti in stopnje usposobljenosti posameznikov, ki delujejo na danem področju. (Mlinar 1969: 862.)

V kratkem času torej nismo niti pričakovali kakšnih bistveno novih oz. teoretično pomembnih rezultatov; umik iz ideološke pretencioznosti je hkrati pomenil napredek in približanje »navadnemu« človeku ter njegovim problemom in vsakdanjemu življenjskemu okolju.

4 Prizadevanja društva za strnitev družboslovja

Ob tem, ko sem sicer sodeloval v snovanju in izvajanju sociološkega študija na Filozofski fakulteti, sem vendarle ugotavljal, da ima sociologija kot zadnja med številnimi oddelki na tej fakulteti le omejene možnosti uveljavljanja. Zato sem kot predsednik SSD

sprožil akcijo za povezavo študija sociologije, političnih ved in novinarstva. Tako naj bi tudi sociologi pridobili določene ugodnosti, ki jih je nudila nova infrastruktura na lokaciji za Bežigradom (odločitev partijskega voditelja in ministra Ivana Matije Mačka), čeprav je bila vzpostavljena z namenom, da bi služila le političnemu oz. partijskemu izobraževanju.⁶ Pri tem nam je šlo za zamisel in perspektivo, da bi v sklopu ljubljanske univerze nastala nova fakulteta (tedanja Visoka šola za politične vede – kot prvenstveno politična institucija – še ni bila del univerze). Kot nekakšno vmesno stopnjo smo najprej dosegli, da je bila ustanovljena Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo (VŠSPN).

Prav sociologi smo si najbolj prizadevali za profesionalizacijo na teh področjih v številnih – tedaj še spornih – pogledih. Pri teh prizadevanjih je šlo za usmeritev k čim bolj objektivnemu prikazovanju dejanskih razmer, pa četudi v spopadanju s pomembnimi ideološkimi postulati; nadalje za uvajanje kvantitativne metodologije in računalništva,⁷ s čimer smo se izpostavljali ocenam, da to pomeni tehnokratsko usmeritev; za mednarodno primerjalno raziskovanje, čeprav v nasprotju s politično težnjo k absolutizaciji jugoslovanskih »rešitev« in torej njihovi »neprimerljivosti« s čimerkoli, kar obstaja drugod (v zvezi s tem kasneje tudi Mlinar in Splichal 1988), idr.

Tako izhodiščna zamisel in prizadevanja v okviru društva, ki je uspelo pritegniti tudi kolege politologe in novinarje/komunikologe (Toš 1966), kot tudi nadaljnja dejavnost razširjenega kroga sociologov, ki smo v institucionalnem okviru VŠSPN vnašali v pedagoško in raziskovalno delovanje tudi največ novih vsebin, so odločilno prispevali k temu, da se je sociologija v širšem sklopu družboslovja konsolidirala kot samostojno znanstveno področje na deseti fakulteti (Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo – FSPN) ljubljanske univerze (gl. tudi TIP IX (1), 1972). Hkrati je sociologija ostajala tudi v sklopu humanistike na Filozofski fakulteti (Cindrič 1991) in se raziskovalno vse bolj opirala in prepletala z Inštitutom za sociologijo in filozofijo. To je na več načinov zaznamovalo našo pot v naslednjih desetletjih in privedlo do tega, da smo v Ljubljani pospešeno ustvarjali eno najmočnejših družboslovnih središč v Evropi.⁸ SSD je podal izhodišča usmeritve za institucionalno graditev in profesionalizacijo, ki je za več desetletij zaznamovala strnjeno družboslovno dejavnost in privedla do njene utr-

6. V tem smislu sem že pisal (Mlinar 2004a) o »zaroti sociologov«. Sicer pa sva z Nikom Tošem celo poskušala uveljavljati zamisel o formiranju družboslovnega centra za Bežigradom (kar se je kasneje vsaj delno uresničilo, saj so tu sedaj kar štiri fakultete), vendar te pobude in možnosti za strnitev družboslovja niso podprli profesorji na Filozofski in Pravni fakulteti, ki so tudi stanovali bližje svojih fakultet v ožjem mestnem jedru.

7. V Ljubljani smo prav s takšno usmeritvijo kot prvi v Jugoslaviji in ob nasprotovanju nekaterih pri nas v sociološki študij uvedli računalništvo (tudi s pomočjo ameriških kolegov, kot je Norman Nie, avtor znamenitega SPSS), po desetletju pregovarjanja pa tudi družboslovno informatiko.

8. O tem sem pisal tudi ob štirideseti obletnici revije Teorija in praksa (Mlinar 2004a), seveda pa bi morali to obravnavati hkrati z obsežnim programom raziskovalne dejavnosti na Inštitutu za sociologijo in filozofijo ter dejavnostmi na Filozofski fakulteti in drugod, kar pa presega okvir tukajšnje obravnave.

ditve na današnji Fakulteti za družbene vede. V tem smislu zgoraj prikazano predstavlja najpomembnejše dejanje in delovanje iz prvega obdobja po njegovi ustanovitvi.

Sicer pa si je društvo že v prvih letih (in tako je vse do danes) prizadevalo za uveljavljanje sociologije na vseh ravneh izobraževanja. V povezavi s Katedro za sociologijo pri VŠSPN je sprožilo akcijo uvajanja posebnih socioloških disciplin v učne načrte vseh fakultet ljubljanske univerze, in sicer namesto predmeta *Uvod v družbene vede* (temelji marksizma) oz. *Družbena ureditev SFRJ*. Žal je prišlo v devetdesetih letih s spremembo političnega sistema spet do izrinjanja sociologije z več fakultet, tudi s študijskih smeri, na katerih je – vsaj po našem mnenju – vključitev socioloških znanj nujna, kot sta to npr. študij medicine in arhitekture. Več razumevanja za vključevanje sociologije so pokazali na Biotehniški fakulteti, tako v Oddelku za krajinsko arhitekturo kot v Oddelku za agronomijo, ki vključuje Katedro za agrarno ekonomiko, ruralno sociologijo in razvoj podeželja. Sociologija je v dokajšnji meri prisotna v študiju socialnega dela in na pedagoških fakultetah v Ljubljani in Mariboru ter v študijskih in v raziskovalnih programih Univerze na Primorskem v Kopru in drugod, zdi pa se, da je društvo fakultete premalo pritegovalo v svoje aktivnosti in se – kot bomo videli iz odgovorov iz spletne poizvedbe v drugem delu – preveč zamejevalo le na Ljubljano.

Še posebej težavno je bilo uvajanje sociologije v srednje šole. Leta 1969 sem za skupščino društva zapisal:

Verjetno so se ravno pri tem pouku najbolj zaostрила vsa protislovja in začetniške slabosti, ki se kažejo v razvoju sociologije pri nas. Namesto da bi spodbujal zanimanje in gradil temelje za formiranje novih generacij sociologov, je bil učinek tega pouka ravno nasproten. Pouk je bil shematičen in neživljenjski, temeljil je bolj na abstraktno-deduktivni metodi kot pa na analizi družbenega dogajanja in življenjskih razmer pri nas in zato je dijake dejansko odvracal od sociologije in izzival upravičene kritike. (Mlinar 1969: 864.)

Na osnovi prizadevanj članov društva, še zlasti njegove pedagoške sekcije, so bile postopoma dosežene pomembne izboljšave. S svojo dejavnostjo so vplivali na status, vsebino in način poučevanja sociologije v srednjih šolah. Pri tem so razpravljali tudi o »sociološkem raziskovalnem delu v okviru šolskega polja« vključno z raziskovalnimi nalogami v okviru njihovih lokalnih in državnih razpisov (Tavčar Krajnc 2002). Ta dejavnost se danes navezuje tudi na evropsko združenje EUSTORY, v katerem SSD nastopa kot ena od treh organizacij iz Slovenije. (Ta vprašanja bom z vidika »prebivalci kot (samo)raziskovalci« obravnaval še kasneje.)

Zaradi poimenovanja *Ziherlovi dnevi*⁹ ostaja zamolčano dejstvo, da je FSPN s prirejanjem strokovnih srečanj družboslovcev v Ljubljani in v Škofji Loki (pre)usmerjala in dopolnjevala javno delovanje sociologov. Ziherlovi dnevi so pretežno vključevali sociološke teme in obravnave, npr.: usmerjanje družbenega razvoja (1981), vprašanja o odgovornosti (1982), kriznih pojavih (1983), emancipaciji (1984), mladini kot dejavniku razvoja (1985), zaostajanju za razvitim svetom in naši prihodnosti (1988), kar vse najdemo tudi v knjižnih izdajah. Na teh srečanjih so bile predstavljene problemske, multi-

9. Boris Ziherl je bil sicer ortodokсни marksist in je veljal za dogmatika; njegovo vlogo v sociologiji pa je bolj vsestransko ocenil Kerševan (1995); gl. tudi Jogan (1978).

če že ne interdisciplinarne obravnave; res pa je, da se posebne pozornosti ni posvečalo specifičnim vprašanjem sociološke identitete. Naj pa poudarim, da je bil prispevek sociologov pri večini tem prevladujoč.

4 Razkrivanje tistega, česar naj bi ne bilo, konflikti

Pravniki, pa tudi politologi so bolj sledili politiki in po svoje izražali njeno voljo. V ospredju je bil radikalni verbalizem in vizionarstvo, ki se je iz dneva v dan spreverčalo v svoje nasprotje, tj. v pragmatizem glavnih političnih akterjev. Usmeritev večine sociologov, ki smo delovali v okviru SSD, je bila vsaj v zgornjem smislu bolj realna kot radikalna, ni pa bila vrednotno nevtralna. Ravno s tem, da smo v spopadanju z »normativnim idealizmom« razkrivali razhajanje med normativnim in stvarnim, smo sprožali izzive za spremembo obstoječega stanja. Naša empirična usmeritev se torej vsaj pri intelektualno bolj zavzetih raziskovalcih ni zaustavljala na ravni pozitivizma in utrjevanja obstoječega.

Tako kot sta politična pretencioznost in samovolja verbalno prikrivala in zakrivala dejansko stanje (in resnične možnosti za spremembo), tako smo ga sociologi z raziskavami in v javnih razpravah v okviru društva ponovno razkrivali. »Politična hierarhija je pričakovala od sociologije potrditev pravilnosti svojih osnovnih izhodišč in morebitno iskanje novih 'pravih' poti znotraj teh okvirov« (Saksida in Roter 1985: 80). Tako je z vsakokratno politično usmeritvijo nenehoma prihajalo do nesoglasij.

Sociologi smo se zavzemali za temeljitejšo preučitev problema pred sprejemanjem pomembnih odločitev, bili smo za »eksperimentiranje« v znanosti, ne pa v družbi kot celoti. Naše društvo je npr. že zgodaj – skupaj z društvi pedagogov, filozofov, psihologov in z drugimi – javno nastopilo proti neutemeljenemu spreminjanju pouka v srednjih šolah. Ob tem, da je društvo organiziralo javno razpravo o družbenih učinkih uvajanja novega delovnega časa, smo sociologi opozarjali, da niso izpolnjeni pogoji za tako pre nagljeno ukrepanje, vendar nam ni bilo omogočeno, da bi vplivali na zakonsko ureditev tega vprašanja.¹⁰ Že čez nekaj mesecev pa so tudi politiki spoznali, da je zakon, ki je bil sprejet v nasprotju z večinskim mnenjem prizadetih, neustrezen. V takih okoliščinah smo (si) zastavljali vprašanje: Ali bo društvo lahko javno delovalo le takrat, ko bo podpiralo trenutno prevladujoča politična stališča?

Tudi v naslednjih letih smo tako v okviru SSD kot v okviru JSZ postavljali v ospredje sporne teme in včasih prav tisto, česar naj bi uradno ne bilo, npr. pomembne družbene konflikte in kasneje krizo jugoslovanske družbe nasploh (Toš 1982). Sociologi smo razkrivali mit o tem, da so bila z »revolucijo« odpravljena temeljna protislovja in konflikti v tedanji jugoslovanski družbi. Tu je šlo hkrati za mit o popolni diskontinuiteti v odnosu do prejšnje, kapitalistične družbe (ki pa se ponovi spet po letu 1991!?). Organizirali smo vrsto razprav o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov, ki so se postopoma lahko vse bolj opirale tudi na empirična raziskovanja. Ta so vsaj do neke mere nadomeščala

10. Nobeden od medijev ni poročal o razpravi, niti televizija, ki je sicer snemala večurno razpravo.

prejšnja policijska poizvedovanja, ki so bila značilna za čas, ko je prišlo npr. do prve delavske stavke po drugi svetovni vojni (stavka rudarjev v Trbovljah (1958)) in še naprej, zlasti do t. i. afere Ranković (1966).¹¹

Takrat smo prav sociologi najprej odpirali vprašanja o izražanju in usklajevanju konfliktnih interesov (gl. npr. *Problemi* (73/74), 1969). Po nekaj letih pa smo združili moči in z vodstvom JSZ ter v sodelovanju s SSD leta 1972v Portorožu pripravili – kot so ga še dalj časa ocenjevali številni udeleženci – vsebinsko najbogatejše in organizacijsko najuspešnejše sociološko posvetovanje v Jugoslaviji o tej problematiki in sicer. Referati udeležencev so bili že pred posvetovanjem natisnjeni v treh knjigah, nekateri naši prispevki pa so bili objavljeni tudi v ZDA, v Franciji in drugod.¹² Z »idejnopolitičnega« vidika to posvetovanje, podobno kot naša kasnejša posvetovanja, ki so zadevala »krizo jugoslovanske družbe« (npr. okrogla miza *Sociološka raziskovanja vzrokov krize in možnosti izhoda*, Ljubljana, maj 1982, gl. Toš 1984), ni bilo dobro ocenjeno. Medtem ko smo se sociologi večinoma zavzemali za sproščanje možnosti za sprotno izražanje konfliktnih interesov, so politiki seveda temu nasprotovali in pri tem našli oporo v radikalnih stališčih nekaterih »naprednih« udeležencev z Zahoda, ki so kritično zavračali našo bolj »liberalno« usmeritev k demokratizaciji in so bolj podpirali socializem v močni in centralizirani državi.

Tematika konfliktov je tako ali drugače ostajala »na dnevnem redu« sociološkega in društvenega delovanja še naslednji dve desetletji in po svoje še vse do danes. Pri tem je šlo za preučevanje konfliktnih odnosov, npr. v podjetjih in ustanovah, kot tudi za mednacionalno obravnavo strukture oz. porazdelitve družbene moči ipd.¹³

Sociologi smo se v javnih razpravah večinoma zavzemali za sproščanje, liberalizacijo in kasneje nekateri tudi za institucionalizacijo konfliktov. Pri tem je šlo za predpostavko ali za »toložilno« razlago, da gre za v sodobni demokratični družbi normalno stanje stvari in da so torej različne bojazni o negativnih posledicah neutemeljene. Danes je z določene zgodovinske distance vendarle treba priznati, da je to sproščanje vključevalo tudi že potencialno zaostrovanje mednacionalnih nasprotij in razpad Jugoslavije kot sistema oz. države.

-
11. Aleksandar Ranković, nekdanji podpredsednik SFRJ, ustanovitelj in vodja Udbe, je bil julija 1966 na brionskem plenumu politično obsojen zaradi prisluškovanja maršalu Titu in drugim. O razmerah v Sloveniji gl. tudi Repe (2004).
 12. Predhodni dve leti sem si kot predsednik še zlasti prizadeval, da smo osnovali okrog 20 sekcij JSZ, ki so v največjem obsegu zaživele prav na portoroškem srečanju leta 1972. Tega se je udeležilo prek 300 sociologov. Sicer pa smo priredili še razstavo sociološke literature in sploh poskušali ponuditi zgled in spodbudo za živahno profesionalno dejavnost na področju sociologije. Vendar v naslednjih letih (predsedniških mandatih) temu niso sledili.
 13. Ta vprašanja sta npr. obravnavala Rus in Adam (1986), podobno Arzenšek (1984), ki je razkrival oligarhično strukturo moči v delovnih organizacijah s prevladovanjem profesionalne uprave na račun delavcev, tako da so delavci izražali občutek nemoči, navkljub njihovi prisotnosti v delavskih svetih. Jerovšek (1965) je razkrival dejansko porazdelitev moči in vpliva na ravni občin ipd.

5 Mimo formalnih/uradnih struktur, zunaj njih in proti njim

Iz obširne množice tem, ki smo jih obravnavali v okviru SSD (gl. Prilogo 1), bom poskusil razkriti nekaj skupnih imenovalcev. Čeprav izbrane ad hoc, v času štirih desetletij in na podlagi zelo različnih neposrednih motivov, imajo marsikaj skupnega npr. naslednje teme: neformalne dejavnosti in alternativna gibanja v kulturi in politiki (1987, gl. Bernik 1987), civilna družba (1987, 2003),¹⁴ (antisistemska) družbena gibanja (2003), nastajanje manjšinske družbe (1997), horizonti vsakdanjega življenja (1998, gl. tudi Kos 1998), kvaliteta življenja (nekateri vidiki) (1984), neformalna omrežja (socialne opore) (2003), socialni kapital in izguba zaupanja v institucije demokracije (2000), nekonvencionalne, protestne oblike kolektivne akcije (2000), režimska in kritična sociologija (Svetlik 2000). (Žal zaradi omejenega prostora za predstavitev v tem članku ne moremo navajati popolnejše bibliografije.) Ravno v obravnavi teh tem je rdeča nit slovenskega sociološkega delovanja že od tedaj, ko smo – še pred ustanovitvijo društva – v raziskavi o družbeni participaciji v lokalni skupnosti sredi šestdesetih let zastavljali vprašanje, kje se zaustavlja pobuda in kritika (o tem tudi Jambreč 1982), pa vse do današnjih obravnjav mlajših sociologov, ki poskušajo preseči zamejenost »prosistemske sociologije« in se odzvati na nastop postmodernih antisistemskih gibanj (o slednjem Kovačič 2003: 47).

Poleg tematskih razprav članov je društvo protestno nastopalo kot akter civilne družbe v širši javnosti, ko je šlo za nenačelno in avtokratično poseganje politike kot npr. ob ukinitvi raziskovalnega centra pri zvezi sindikatov, ob ukinitvi službe za študij programa pri RTV, ko je šlo za sovjetsko agresijo na Češkoslovaško, ko je šlo za »delikte mišljenja« in je bil sprožen kazenski postopek zoper Tomaža Mastnaka, člana SSD, v novejšem času je tu problematika »izbrisanih« idr.

Z refleksijo o prikazani sociološki tradiciji bi se lahko sociologi v bodoče še bolj učinkovito kot doslej spopadali z zamejenostjo institucionalizma tudi tedaj, ko gre za pedagoške in raziskovalne programe o »mednarodnih odnosih« (kadar dejansko ne gre za odnose med narodi) in za »evropske študije«, v katere lahko sociologija vnaša dosti bogatejšo vsebino.

Tudi neformalno druženje sociologov v okviru društva (npr. značilno druženje »pri Mraku«) in zunaj njega, še zlasti v univerzitetnem okolju, ki naj bi bilo tudi spodbudno za inovativnost, bi sodilo v ta sklop vprašanj. (O tem več v drugem delu in v Andragoških spoznanjih, Z. M. 2005/4,31-46)

Slovenski sociologi smo se torej družili in delovali v formalnih organizacijskih okvirih SSD in JSZ, občasno pa smo sodelovali tudi z društvom hrvaških sociologov in njihovim oddelkom na Filozofski fakulteti v Zagrebu (Kovačevič 1986). Ob tem sta Eugen Pusić in Rudi Supek kot ugledna družboslovca mimo vseh uradnih institucij v Zagrebu vzpostavila svobodomiseln intelektualni razpravljalni forum *Človek in sistem*, v

14. Sekcija za preučevanje družbenih gibanj je bila tudi soorganizator, SSD pa pokrovitelj jugoslovanskega znanstvenega srečanja Civilna družba in država (1987, Ljubljana). Prispevki so objavljeni v tematski številki Družboslovnih razprav 1987 (5); gl. npr. Adam (1987), Gantar (1987).

okviru katerega je prihajalo do prežemanja humanističnega in sistemskega pojasnjevanja družbenih sprememb. Pusić je v kratkem zapisu o tem najprej nakazal tedanji družbeni kontekst, potem pa ugotovil, da:

se je sredi šestdesetih let 20. stoletja začela enkrat mesečno sestajati v Zagrebu skupina ljudi iz družbenih znanosti, da premišlja in diskutira o implikacijah najnovejšega zgodovinskega razvoja in najnovejšega znanstvenega mišljenja na razumevanje človeške družbe nasploh. To je bila razmeroma številna in zelo dinamična skupina, kjer so ljudje prihajali in odhajali, razpravljali brez kakršnih koli prepovedanih prostorov. Navajam samo nekatere, ki so mi retrospektivno pred očmi: F. Bučar, Z. Mlinar, V. Rus, V. Arzenšek iz Ljubljane, M. Marković, N. Popov, S. Stanojević, Lj. Tadić iz Beograda; S. Tomić iz Sarajeva; kolegi iz Skopja in Prištine; B. Horvat, P. Matvejević, E. Pusić, R. Supek iz Zagreba. Govorilo se je o možnih dosežkih samoupravljanja, o gibanju k pluralistični družbi v globalnih razmerah. O lokalni samoupravi, regijah, državah kot ravnih univerzalne integracije. O tržišču in njegovi regulaciji. O nacionalnem vprašanju. O ravnotežu med svobodo in pravičnostjo, o odnosu med enakostjo in bratstvom, med sodelovanjem in konfliktom, med stabilnostjo in spremenljivostjo, o strukturah in energijah v človeški družbi. Nič človeškega nam ni bilo tuje. Vsakdo je izkoristil močne spodbude teh razprav pri svojem delu in videl bodoči paradigmski skok v družbenih disciplinah, pravzaprav začetek njihove znanstvenosti. Čeprav še nismo bili Firenze v renesansi, se nam ta cilj ni zdel dosti oddaljen. (Osebni zapis E. Pusića.)

6 Osamosvojitve Slovenije, reteritorializacija, dediferenciacija

V *Gradivu za slovensko ustavo* je zabeleženo: »Programsko študijo o ustavnem razvoju Slovenije (v Jugoslaviji) je pripravila Delovna skupina za ustavni razvoj Slovenskega sociološkega društva v sodelovanju z Ustavno komisijo Društva slovenskih pisateljev« (Korsika 1988: 12, podpisala Peter Jambreč in Ivan Bernik). Upravni odbor SSD je septembra 1987 ustanovil posebno delovno skupino za ustavni razvoj, ki je izoblikovala predlog *Stališč o ustavnem razvoju Slovenije*, jih soglasno sprejel in objavil v množičnih medijih. Društvo je organiziralo javno razpravo in na podlagi raziskovalnih spoznanj slovenske in jugoslovanske sociologije se je več kot trideset kolegov, ki so bili zaproseni za sodelovanje, odzvalo tako, da so poslali na naslov društva svoje že objavljene ali na novo napisane strokovne sestavke. V nadaljnjem sta sociološka skupina in komisija društva pisateljev pripravili skupen dokument s tezami za novo slovensko ustavo.

Takšna vloga SSD ostaja v javnosti v glavnem nepoznana, saj se praviloma govori le o »pisateljski ustavi«, čeprav je šlo prvenstveno za strokovno vsebino s pravnega, sociološkega, filozofskega in drugih vidikov. Pri tem pa je res, da vsi sociologi nismo imeli enakih pogledov na pomen in možnosti osamosvojitve z odcepitvijo tako z vidika teorije o dolgoročnih razvojnih procesih kot glede na do tedaj prevladujoča stališča prebivalcev Slovenije (za konfederacijo).

Prav sociologi smo sicer – kot sem že nakazal – v okviru JSZ v Sloveniji že dosti pred tem načenjali dotlej tabuizirano temo o krizi jugoslovanske družbe. Naša mnenja glede sprejemljivosti stopnje tveganja, da pride do nasilja, in glede radikalnosti prekinjanja že vzpostavljenih povezav, so bila različna. Tako kot je bilo mikavno

osamosvajanje na podlagi sproščanja in razširjanja povezovanja s širšim svetom, tako se je zdelo brezperspektivno težiti k večji samostojnosti v smislu zapiranja in samozadostnosti, torej v smislu že obravnavanih teženj k (samo)izključevanju. Glede na to je razumljivo, da je vključevaje v EU že v kratkem času po osamosvojitvi terjalo spremembo ustave, kot sem to že predhodno napovedoval. Še vedno pa čakamo, kdaj bo politika sprejela sociološka spoznanja o teritorialni dehierarhizaciji in o »evoluciji teritorialne organizacije na Slovenskem« (Razgledi, V (4, 5), 1996), torej o tem, da nadnacionalno povezovanje predpostavlja in terja tudi subnacionalno osamosvajanje npr. še nepriznanih dejanskih regij (gl. tudi Hočevar 2002), posledica česar bi bila ta, da bi Slovenija navzven ne nastopala le z enim samim glasom. S sociološkega vidika osamosvajanja ne moremo zamejiti na enkratno dejanje na eni od ravni teritorialne organizacije družbe. V Sloveniji se po letu 1991 kaže prav ta težnja, hkrati s težnjo h getoizaciji lokalne demokracije.

Če je osamosvojitve dejansko, četudi nenamerno povečala našo zaprtost, pa je hkrati privedla tudi do dediferenciacije v profesionalni organiziranosti sociologov in reteritorializacije našega delovanja. Prvo je zaradi manjšega števila članov kot v JSZ prišlo do izraza v omejenih možnostih našega delovanja v sekcijah, drugo pa v teritorialni zamejitvi, katere korektiv je bilo na splošno dosti bolj razširjeno omrežno povezovanje sociologov v evropskem in svetovnem merilu. V ožjem prostoru smo sicer nujno omejeni, ko gre za profesionalno druženje specialistov. To se znotraj Slovenije potrjuje že vseskozi, npr. s tem, ko smo imeli vrsto le občasno pojavljajočih se sekcij (za sociologijo razvoja, za družbena gibanja, za ženska vprašanja, za socialno politiko; terminološko, semiotično, znanstveno, študentsko sekcijo idr.).

Pri tem se zdi, da smo se prehitro sprijaznili s takšno zamejenostjo v okvirih majhnega naroda,¹⁵ premalo pa smo ozaveščeni o tem, da bi lahko – prav v taki situaciji – načrtno oživljali sekcijsko delovanje s tem, da bi vključevali v razprave tudi nesociologe. O tem že imamo dobre izkušnje pri nas (npr. religiološke, pedagoške in kulturološke sekcije), kot tudi od drugod. Ameriško sociološko združenje (ASA) in ISA v svoje sekcije uspešno vključujeta tudi nesociologe: sekcije ASA vključujejo 7.000 več članov, kot je sicer članov tega združenja. Še dosti večjega pomena je to za Slovenijo in SSD, zlasti ob usmeritvah, ki jih že nakazuje bolonjska reforma univerze. Hkrati pa se tako – in še dodatno na osnovi interneta – dolgoročno nakazujejo možnosti preseganja (nevarnosti) provincialnega osiromašanja.

Interdisciplinarna odprtost sekcij predstavlja enega od predpogojev za to, da bi povečali motiviranost tudi za vključevanje samih sociologov, ki delujejo na vsebinsko zelo različnih področjih v praksi. (O tem več v drugem delu (članku)).

JSZ je vključeval tudi sekcijo, ki se je posvečala metodološkemu vprašanju. Leta 1982 je kot sekcija za metodologijo in statistiko JSZ (predsednica Anuška Ferligoj),

15. Na tem mestu ne morem prikazovati še razprav o narodu in »nacionalnem vprašanju« ter »mednacionalnih odnosih«, etničnih študijah ipd., ki so sicer pogost predmet družboslovnih, še pogosteje pa esejistčnih obravnav, v manjši meri te teme najdemo tudi v družbenih razpravah.

začela z *Blejskimi metodološkimi srečanji* in z izdajanjem knjižne zbirke *Metodološki zvezki*, ki se je osamosvojila in internacionalizirala, tako da vsakoletno vključuje vse širši krog udeležencev. Danes se pojavlja kot dejavnost FDV in Statističnega društva Slovenije. Iz naših zapisnikov izhaja, da je bil v okviru SSD leta 1986 že drugič podan predlog, da bi ustanovili sekcijo za družboslovno metodologijo. Do tega žal ni prišlo, čeprav se zdi očitno, da brez nje ne moremo uspešno uveljavljati nadaljnje profesionalizacije sociologije. Drobitev na vrsto »metodologij« v zvezi z bolonjsko reformo terja tudi intenzivnejše povezovanje delujočih na tem področju.

Občasno je v okviru društva zaživelo tudi organizirano strokovno delovanje študentov sociologije v obliki študentske sekcije. V zadnjih letih so opazne njihove bolj ali manj organizirane aktivnosti tudi v virtualnem prostoru v slovenskem in mednarodnem merilu. V tem smislu delujejo v *Študentskem sociološkem društvu Modri jezdec*, prek katerega se vključujejo v ESSA (European Sociology Students' Association), kjer imajo celo vodilno vlogo. S tem se nakazujejo novi, razširjeni horizonti njihovega delovanja v prihodnosti.

7 O našem vključevanju v svet

V SSD smo kritično zavračali uradno politiko, ki je mednarodno povezovanje usmerjala bolj na ideološki podlagi kot pa na podlagi znanstvene odličnosti. Osebo sem večkrat kritično nastopil proti modelu Beograd – Moskva, Zagreb – Leningrad, Ljubljana – Minsk, ki ga je »pohlevno« sprejela in prakticirala ljubljanska univerza. Ta model je več desetletij usmerjal »mednarodno« sodelovanje fakultet in upočasnjeval znanstveni razvoj pri nas (gl. tudi Delo 30. september 1986: 7).

Ko je v šestdesetih letih prihajalo do določene liberalizacije, se je ta izražala tudi v odpiranju države navzven. V drugi polovici šestdesetih let smo se sociologi predvsem na podlagi mednarodnih raziskovalnih projektov (Philip Jacob in Henry Teune, Robert Agger, Sidney Verba in Jan Triska, Arnold Tannenbaum, Jeremy Azrael, Theodore Buila idr.) ter Fordovih in Fullbrightovih štipendij intenzivneje povezali z ameriškimi politologi in sociologi.¹⁶ Čeprav se te dejavnosti vsaj v začetku niso odvijale prek SSD, smo se na podlagi vzpostavljenih stikov že v naslednjih letih (npr. leta 1970 prek ISA – RC24 z Matteiem Doganom, Steinom Rokkanom in dr.) vključevali in pristopali k formiranju različnih mednarodnih delovnih skupin (kasneje, na Kongresu v Bielefeldu n. pr. Zasnova »TG06 – Sociologija lokalno globalnih odnosov«).

16. Sociologi se torej nismo prebijali v svet po klasični poti prek avstrijsko-nemškega ali italijanskega posredništva, ampak na podlagi neposrednih povezav s tedaj najmočnejšimi centri družboslovnega delovanja v svetu. Glede na zanimanje sveta za jugoslovanske posebnosti smo imeli celo prednost in smo prehiteli naše sosede, še zlasti, ko je šlo za povezave s politologi. Ker je to vodilo do enostranosti, je bilo koristno, da je sledilo tudi močnejše povezovanje z nemškimi sociologi, pri čemer je imel pomembno vlogo naš rojak Thomas Luckmann, častni član SSD, ki je večkrat nastopal tudi pri nas (gl. npr. Novice 2003). Mimo dejavnosti društva pa so obstajale seveda še številne druge povezave z nemškimi in bližnjimi zamejskimi institucijami in posamezniki kot npr. v Celovcu, Gradcu, Gorici (Istituto di sociologia internazionale), kar se je občasno prepletalo z aktivnostmi društva.

V zgodnejšem obdobju je bila bolj pomembna nacionalno-državna organiziranost sociologov in sodelovanje nacionalnih organizacij na nadnacionalni ravni. To je bilo seveda še posebej poudarjeno v »socialističnih državah« vzhodnega bloka, ki so si tudi v ISA zagotovile močno predstavništvo v vodstvenih organih na podlagi teritorialnega načela in vnaprejšnjih medsebojnih dogovorov. V tem pogledu smo bili sociologi iz Jugoslavije kot »neuvrščene« države potisnjeni na obrobje. Po drugi strani pa smo se še zlasti sociologi iz Slovenije v okviru ISA toliko bolj uveljavljali po delovnem načelu in na podlagi osebne angažiranosti v številnih raziskovalnih komitejih (Research Committees – RC) oz. enotah tega združenja. Približen pregled nam pokaže, da je vsaj 12 naših sociologov in sociologinj starejše in mlajših generacij opravljalo vodilne funkcije v različnih sekcijah ISA. Poleg tega sta dve od naših sociologinj imeli pomembno vlogo v ESA: Maca Jogan v ustanavljanju, Mojca Novak pa v vodenju (podpredsednica) tega evropskega združenja. Ob vse večji raznovrstnosti povezovanja pa je prisotnost naših sociologov, vključno z obramboslovci sociologi, vidna tudi še v drugih mednarodnih socioloških oz. družboslovnih organizacijah.¹⁷

Vodili smo tudi tematske razprave na svetovnih kongresih združenja in v času med kongresi organizirali sociološka srečanja (npr. v Ljubljani ali v Dubrovniku in drugod). V primerjavi z drugimi republikami nekdanje Jugoslavije je bila udeležba slovenskih sociologov relativno – dostikrat pa tudi absolutno – najmočnejša (npr. Toronto 1974: udeležencev iz Slovenije 13, Srbije 8, Hrvaške 8, Bosne in Hercegovine 2). Na svetovnih kongresih smo bili prisotni že od leta 1966, ko je bil kongres v Evianu in potem v Varni (1970) ko smo se udeleženci že skupinsko organizirali (po kongresu nas je na pobudo Veljka Rusa na FSPN obiskal Talcott Parsons, gl. Prilogo 3), nadalje smo se udeležili kongresa v Torontu (1974), Uppsali (1978), Cuidadu de Mexico (1982), New Delhiju (1986), Madridu (1990), Bielefeldu (1994), Montrealu (1998) in Brisbanu (2002).¹⁸

Kot pripadniki majhnega naroda nasploh lahko rečemo, da smo slovenski sociologi v številnih pogledih postali nekakšna velesila v malem.

Glede na dolgoročne trende se zdi teoretsko pomembna še naslednja konkretna izkušnja. V pripravah na kongres v Torontu leta 1974 in podobno za naslednji kongres v

17. Po razpoložljivih podatkih lahko vsaj primeroma nakažemo vključevanje članov SSD (JSZ) v mednarodne organizacije, ko gre za vodilne vloge v njih:

1. v ISA: N. Bandelj RC 9, A. Barbič RC 40, A. Bebler RC 1, K. Boh RC 6, A. Ferligoj RC 33, P. Jambreč RC 3, L. Jelušič RC 1, D. Kos RC 21, S. Mežnarič RC 5, Z. Mlinar RC 21, RC 24, TG 06, V. Rus RC 10, Z. Skrbiš RC 5, F. Vreg RC 14;

2. v ESA: M. Jogan, F. Mali, M. Novak;

3. drugo: A. Barbič ESRS (European society for rural sociology), ENWS (European Network for Women's Studies), A. Bebler ERGOMAS (European Research Group on Military and Society), J. Goričar, K. Boh European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, M. Malešič ERGOMAS, F. Mali SSTNET (Sociology of Science and Technology NETwork), S. Mandič ENHR (European Network for Housing Research), S. Splichal IAMCR (International Association for Media and Communication Research).

18. O večini teh kongresov so bili objavljeni prikazi in ocene, ki smo jih udeleženci objavili v strokovnih revijah in v Naših razgledih (gl. npr. Naši razgledi 19. november 1982, 10. oktober 1986, 28. september 1990, 5. junij 1993, TIP (5/6), 1987; tudi Kavčič in dr. 1986).

Uppsali leta 1978. smo slovenski sociologi ob podpori Inštituta za sociologijo in filozofijo strnili svoje referate v zbornikih (npr. Saksida in dr. 1974), s katerimi smo želeli skupno predstaviti »slovensko« sociologijo.¹⁹ Vendar se je izkazalo, da se je le redko kdo od udeležencev obeh kongresov zanimal za sociologijo v Sloveniji kar v celoti in nasploh; za tiste, ki so imeli vsebinsko bolj specifične interese, je bila takšna skupna publikacija manj uporabna.

Takšna izkušnja, ki se ujema s splošnim trendom upadanja pomena t. i. območnih študij (*area studies*), je vplivala na to, da smo v nadaljnjem opustili poskuse skupnega predstavljanja vseh slovenskih prispevkov za kongres v eni publikaciji. Vse bolj pa se je povečevala specializacija, raznovrstnost in individualizacija sociološkega delovanja tako znotraj kot zunaj ISA.²⁰ Takšno smer spreminjanja je potrdila tudi sprememba statuta ISA, tako da je bil pripoznan večji pomen raziskovalnemu svetu (kot predstavniškemu organu RC) in so bile dopuščene večje možnosti neposrednega individualnega vključevanja v raziskovalne komiteje ter vpliv slednjih na odločanje v raziskovalnem svetu; relativno manjši pa je postal pomen nacionalnih organizacij kot posrednikov med posameznikom in združenjem. Ta navidezna podrobnost zasluži posebno pozornost, saj simbolizira paradigmatsko spremembo z vidika individualizacije in globalizacije ter deterritorializacije v družbi nasploh.

To, kar je predstavljalo eno najpomembnejših omejitev v Sloveniji (Jugoslaviji), tj. da nismo dosegali potrebnega števila udeležencev, t. i. kritične mase za bolj specializirane obravnave socioloških tem, smo v veliki meri nadomestili v okviru ISA. Primerjalno gledano, je ta vsebinsko in organizacijsko najbolj razčlenjena, saj 3.300 članov deluje v 53 raziskovalnih komitejih ter še v delovnih in tematskih skupinah. ASA ima 14.000 članov in 43 sekcij,²¹ ESA pa 1.200 članov in 27 raziskovalnih omrežij. Tako so nastajala številna žarišča, povezave in omrežja, v katera smo se – vse bolj individualno in manj prek SSD – vključevali tudi sociologi iz Slovenije in hkrati nekatere aktivnosti pritegovali v naš prostor. Še zlasti je bilo močno zanimanje za jugoslovanske posebnosti in obetavne inovacije, ki so – seveda v zgodnejšem obdobju našega delovanja – zadevale samoupravljanje.

Privlačnost Dubrovnika in jugoslovanskih inovacij v zvezi s samoupravljanjem ter svetovljanski pogledi vodstva zagrebške univerze so navkljub vsem zadržkom politike omogočali, da je v Dubrovniku zaživel mednarodni meduniverzitetni center. V njem se je zvrstilo na stotine znanstvenih srečanj, v katera smo se pogosto v aktivnih in vodstvenih vlogah vključevali tudi slovenski sociologi, včasih tudi v imenu sekcij ISA.

19. Med novejšo mednarodno predstavitve slovenske sociologije sodita Adam, Makarovič (2002) in Jogan (1994).

20. Kot ugotavlja npr. Ivan Svetlik (podobno tudi drugi kolegi – osebna komunikacija), povezovanje na njegovem področju vse bolj izhaja iz izvajanja mednarodnih raziskovalnih projektov.

21. Kolikor lahko presojam na podlagi razpoložljivih informacij, so se le maloštevilni Slovenci, verjetno predvsem zaradi geografske oddaljenosti in finančnih omejitev, vključevali v aktivnosti ASA, hkrati pa smo na raziskovalnem področju dosegli zelo intenzivno sodelovanje.

Najširše zasnovane so bile razprave na temo participacija in samoupravljanje (objavljene v 7 knjigah, Pusić 1973), pri čemer je imel iz Slovenije vplivno vlogo zlasti Veljko Rus. Leta 1986 je bil SSD pokrovitelj mednarodne konference o spreminjanju življenjskih vzorcev v evropskih družinah, ki jo je organizirala Katja Boh. V imenu dveh komitejev ISA, tj. RC 21 (Regionalni in urbani razvoj) in RC 24 (Družbena ekologija), pa sva z Manuelom Castellsom leta 1987 v Dubrovniku organizirala konferenco o družbenoprostorskih vplivih informacijsko-komunikacijske tehnologije.

V Ljubljani smo na FSPN leta 1976 »podomačili« tudi program in aktivnosti RC 24 za družbeno ekologijo z vsebinsko in metodološko zahtevno mednarodno delavnico (*The Social Ecology of Change* 1978, ur. Z. M. in H. T., o tem tudi Gantar 1976), čeprav jo je spremljalo »idejnopolitično« sumničenje in kritika glede »tujih vplivov« na CK ZKS ter nadaljnje preverjanje v Marksističnem centru CK.

Vodstvo ISA je sprejelo našo pobudo (gl. TIP 1987: 5–6, 763–765; Kos 1988), da se v Ljubljani ustanovi mednarodno središče te organizacije, ki bi vključevalo raziskovalno in izobraževalno dejavnost oz. vlogo njenih RC z imenom *ISA Research Forum* in *ISA Summer School*. Nadaljnje priprave je prekinila kriza in vojna na Balkanu. Hkrati pa se je med mlajšimi kolegi kot potencialnimi nosilci teh programov okrepilo zanimanje za bolj specifične mednarodne programe, tako da kasneje ni prišlo do obnovitve pobude. V precej manjši meri smo se slovenski sociologi vključevali v drugo svetovno sociološko združenje (osnovano leta 1893 v Parizu), tj. v IIS – *International Institute of Sociology*, npr., ko je bil kongres v Trstu (1995, tudi Mlinar 1996) in Pekingu (2004). In našli nisem še vrste drugih organizacij, ker bi to presegalo okvir obravnave na tem mestu.

Že dalj časa prisotno zanimanje za »odpiranje v svet« (prikaz tudi v Mlinar 2004a) smo uveljavljali v Sloveniji in v svetovnem merilu (npr. o globalizaciji in teritorialnih identitetah na kongresu v Madridu leta 1990, zbornik o tem leta 1992). Poleg obravnav aktualnih tem, kot je npr. Slovenija in EU (Rizman 2002), smo se v društvu začeli ozaveščati tudi o našem dosedanjem izključevanju diasporičnega slovenstva (Skrbiš 2002) in o potrebi, da tudi Slovence po svetu vključimo v našo dejavnost. Torej podobno kot zadnja leta deluje Svetovni slovenski kongres, ki priteguje slovenske znanstvenike in druge na občasna srečanja (gl. tudi Mali 2003). Vse to pa se močno navezuje tudi na vlogo informacijsko-komunikacijske tehnologije, še zlasti na informacijsko (ne)dostopnost (Trček, Novice SSD 2001).

8 Ameriško prevladovanje in evropska »tangencialna koalicija«

Izrazito prevladovanje ameriške sociologije v svetu v zgodnejšem obdobju našega delovanja je – če pustimo ob strani ideološke razsežnosti problema – po eni strani spodbujalo naše empirično raziskovanje na osnovi kvantitativne metodologije in s tem temeljitejše spoznavanje našega lastnega okolja, po drugi strani pa nas je vsebinsko odmikalo od specifičnosti naših domačih družbenih razmer. Družboslovno komuniciranje se je približevalo svetovnemu vzorcu »center – periferija«; včasih je celo izzvalo kritične odzive npr. v razpravah o »kooperativnem« in »imperialističnem« modelu mednarodnih

raziskav (Mlinar in Splichal 1988). Hkrati s prevladovanjem radialnih komunikacij je bilo sociološko delovanje znotraj Evrope nacionalno zamejeno in razdrobljeno.

Tako ISA kot kasneje ESA sta predstavljali določen korektiv takšni enostranosti. Pri naši lastni dejavnosti pa je šlo tudi namerno za poskus, da bi – ob prevladovanju radialnih – okrepili tudi tangencialne povezave med sociologi (pol)perifernih območij v skladu s konceptom tangencialne koalicije, ki sem ga opredelil že v knjigi *Humanizacija mesta* (1983). Prav v tem smislu sem dal pobudo, da smo organizirali dva jugoslovansko-poljska seminarja o urbani sociologiji, in sicer v Ljubljani (Velenju) in na Poljskem (gl. o tem več prispevkov v Naših razgledih 7. novembra 1980; Kos 1981). Pri nas in na Poljskem smo sociologi »vse vedeli« o raziskavah, problemih in raziskovalcih s področja urbane sociologije v ameriških mestih, zelo malo pa drug o drugem, čeprav smo si bili glede na vsebino problematike bližji (Mirowski in Mlinar 1984).

Tudi kolegi obramboslovci so me seznanili (Jelušič, osebna komunikacija), da so evropski sociologi in politologi, ki so proučevali vojsko, ustanovili ERGOMAS (*European Research Group on Military and Society*), ker so se hoteli upreti prevladi ameriških sociologov v vojaški sociologiji (šele kasneje je prišlo do bolj obojestranskega sodelovanja).

Tudi Birgitta Nedelmann in Piotr Sztompka (1993: 15) prikazujeta, kako se v nekaterih evropskih državah zmanjšuje močna odvisnost od ameriške sociologije. Pri tem npr. nakazujeta tako smer k večjemu provincializmu skandinavske sociologije (podobno, kot je bil pred tem znan že »alpski provincializem« v Avstriji) kot tudi teoretični pluralizem in vse večjo razdrobljenost ter izgubo akademske skupnosti (mnoštvo različnih usmeritev in različnih znanstvenih skupnosti, ki se redko vključujejo v skupne razprave). V Sloveniji očitno ni prišlo do kakšnega novega provincializma, prej gre za vse večjo raznovrstnost in razdrobljenost.

9 Objavljanje socioloških spoznanj

V prvih letih delovanja SSD smo ugotavljali, da »izdajanje sociološke literature v slovenskem jeziku skrajno zapostavljajo, in to prav do nerazumljivih skrajnosti, pa naj gre za domačo, izvirno literaturo ali za prevode tujih socioloških tekstov« (Mlinar 1969: 864). Do tedaj v slovenščini ni bilo objavljeno še niti eno obsežnejše sistematično teoretično delo, ki je v predhodnih 30 letih sodilo med vrhunske dosežke sociologije. Prizadevanja društva v stikih s slovenskim založbami še dolgo časa niso privedla do izboljšav.²²

Leta 1964, tj. eno leto pred ustanovitvijo društva, je začela izhajati revija *Teorija in praksa*. Čeprav ni nastala na pobudo sociologov in je imela bolj politično opredeljeno

22. Zunaj okvirov dejavnosti društva, vendar pa ob tesnejšem povezovanju s politologi in komunikologi je leta 1974 začela izhajati knjižna zbirka *Sociološka in politološka knjižnica* (uredniki F. Vreg, N. Benko, A. Bibič in N. Toš), kasneje še Znanstvena knjižnica FDV (urednik N. Toš in dr.). Vse več socioloških in drugih družboslovnih del izdaja Založba FDV, pri čemer pa še ni opredeljena osrednja sociološka zbirka. Delno tu izstopajo zbirke *Kult*, *Kiosk* in *Psihologija vsakdanjega življenja*. Veliko pomembnih socioloških del je izšlo tudi v zbirkah

usmeritev, je – v danih okoliščinah – glede na izhodiščno, relativno liberalno usmerjenost, omogočala vključevanje kar številnim sociologom kot posameznikom, pa tudi predstavljanje skupnih akcij SSD in JSZ ipd.²³

Kot društvo se sicer nismo pridružili pobudi filozofov za ustanovitev interdisciplinarnе revije *Anthropos*, smo se pa občasno vključevali v njene akcije, npr. v posvetovanje o sodelovanju in vlogi humanističnih ved (*Anthropos* (1–2), 1969), in smo bili vključeni v uredništvo. Prav sociološko izhodišče pa ima revija *Družboslovne razprave*, ki so jo leta 1984 začeli izdajati raziskovalci Inštituta za sociologijo in filozofijo, od leta 1991 pa sta njena izdajateljca SSD in FDV. *Družboslovne razprave* so po začetnem nerednem izhajanju začele dobivati vse bogatejšo vsebino, ki zlasti v zadnjem obdobju prepričljivo izkazuje napredek v strokovnem in znanstvenem delovanju slovenskih sociologov.

Ob tem pa ostaja nerazrešena dilema glede jezika, tj. objavljati v slovenščini in/ali angleščini? Načeloma gre za revijo, ki izhaja v slovenskem jeziku. Pri tem pa razkrivamo tudi naslednji paradoks: Sociologi in nekateri drugi družboslovci imamo revije, v katerih v slovenščini objavljamo zahtevna teoretska dela »akademskega« značaja in na dokaj abstraktni ravni. Takšne objave pri nas najdejo le ozek krog bralcev, zaradi jezika pa niso dostopne potencialno zainteresiranim drugod po svetu. Hkrati s tem pa sociologi nimamo glasila, ki bi bilo prvenstveno usmerjeno k širšemu občinstvu in bi v slovenskem jeziku objavljalo krajše in lažje razumljive prispevke, posvečene predvsem perečim problemom, ki so bliže vsakdanjem življenju ljudi doma in po svetu. V ZDA navajajo kot takšno bolj problemsko in uporabno usmerjeno revijo zlasti *Social Problems*, podobni sta tudi *Social Forces* in *Critical Sociology*.

Po eni strani slovenske družboslovne revije in knjižne zbirke v različnih oblikah – s posameznimi članki, s tematskimi številkami ali pa v celoti – prehajajo na objavlanje v angleščini, hkrati pa se zaostčujejo zahteve, da mora vsako znanstveno področje skrbeti za svoje izrazje v slovenščini in torej skrbeti tudi za sprotno objavlanje v slovenskem jeziku.²⁴ Pavšalno izražena pričakovanja nekaterih jezikoslovcev, da naj bi (nekako kar nasploh) objavljali v slovenščini in v angleščini, praktično niso uresničljiva (finančno, časovno ...) niti ne vedno smiselna.

Ko gre za zelo specifične teme, se zdi najbolj primerno, da bi slovensko »sociološko produkcijo« bolj razločevali glede na ciljno občinstvo. Po eni strani bi se lahko bolj približali konkretnim potrebam dijakov, študentov, menedžerjev, krajanov, načrtovalcev občin, družin itd. – v slovenščini. Po drugi strani pa naj bi poskrbeli za večjo prodornost

Studia Humanitatis Znanstvenega publicističnega središča in pri založbi *cf.; podobno tudi pri Mirovnem inštitutu v Ljubljani.

23. Kramberger in Jug (2004) sta to že pregledno prikazala. V osnovi pa je bila TIP bolj problemsko kot ožje profesionalno usmerjena revija. Usmerjene revije so (bile) dejansko *Perspektive, Problemi, Časopis za kritiko znanosti* idr., v katerih smo (so) objavljali sociologi kot posamezniki ali (pod)skupine različnih usmeritev.

24. Odprta vprašanja v zvezi z rabo slovenskega in angleškega jezika obširneje obravnavam v študiji *Slovenski jezik in jezikovna politika kot družboslovni izziv*, ki sem jo pripravil kot podlago za razpravo v Razredu za zgodovinske in družbene vede SAZU, december 2005.

in dostopnost novih spoznanj naših raziskovalcev v svetovnem merilu v angleščini.

Kot se je izkazalo v pripravi retrospektivnega pregleda delovanja SSD, so lahko zelo dragocene tudi *Novice*, ki jih izdaja društvo, največkrat ob letnih srečanjih. Tako kot število članov pa je zelo nihala tudi naklada *Novic*, ki je sredi osemdesetih let dosegla tudi 600–700 izvodov, potem pa je spet močno upadla.

V jugoslovanskem merilu je bila za nas vseskozi do razpada države pomembna revija *Sociologija* (1959–), v kateri smo sproti predstavljali aktivnosti slovenskih sociologov v okviru SSD in JSZ, kot tudi izsledke naše raziskovalne dejavnosti; nekatere izdaje so bile pripravljene tudi ob svetovnih kongresih ISA, in sicer v angleščini. V reviji *Sociologija* je predvsem mogoče dobiti dober pregled prispevkov s posvetovanj JSZ. Ob njeni tridesetletnici (1989) so izdali celovit bibliografski pregled objavljenih prispevkov, ki kaže močno prisotnost slovenskih avtorjev (*Sociologija* XXXI (1)).

Thomson Scientific – ISI – Impact factor uveljavlja svojo politiko tako, da v bodoče v njem ne bodo več upoštevane nacionalne revije, ki so glede na uredniško sestavo in vsebino izključujoče do širšega prostora. To predstavlja izziv za nadaljnje razprave o našem objavljanju v slovenskem jeziku.

10 Sklepne misli

Ob tem, ko sem se nekaj mesecev intenzivno seznanjal z razpoložljivimi viri o štiridesetletnem delovanju SSD v širšem družbenem kontekstu, sem se hkrati ozaveščal o vse bogatejši vsebini tega delovanja. Vse bolj pa sem tudi prepričan, da je prav takšna ozaveščenost eno od izhodišč za krepitev motiviranosti in edinstvene identitete sociologa v našem okolju (o čemer še več v drugem delu). Na splošno ugotavljam, da je bilo kljub vsem pomanjkljivostim in nihanjem, vzponom in padcem narejenega dosti več, kot je znano samim sociologom, še zlasti pa širši javnosti pri nas in po svetu. Smisel take retrospektive vidim že v tem, da olajša dostopnost, preglednost in uporabnost pridobljenih izkušenj, tako da tudi naša usmeritev v prihodnost ne bi temeljila na logiki izključevanja (preteklosti).

V začetku smo maloštevilni sociologi prevzemali odgovornosti za preštevne naloge na neizmerno širokem polju sociologije in v vzdušju, ko smo se »vsi čutili odgovorne za vse«. Danes imamo že prek 3.000 diplomiranih sociologov, ki pa večinoma ostajajo zunaj vsebinskih in organizacijskih okvirov bolj akademsko kot praktično usmerjenih dejavnosti SSD, zato se vse bolj soočamo z »mejami rasti« v njihovem zaposlovanju. Gre za velik izziv za nadaljnje delovanje in prihodnost sociologije na Slovenskem.

Sedanje težnje k odmikanju sociologov od »domačega« okolja terjajo določnejšo razjasnitev vprašanja o deteritorializaciji in reteritorializaciji (D. Harvey) tudi na teoretični ravni, s tem pa tudi razjasnitev vprašanja smisla angažiranja v okvirih majhnega naroda. Hkrati nam pridobljene izkušnje potrjujejo, da so najbolj dinamična obdobja organiziranega profesionalnega delovanja sociologov vezana na osebne lastnosti in mobilizacijske sposobnosti vodilnih posameznikov.²⁵ Toda že dolgotrajne razprave,

25. Presenetljivo ali ne, vračamo se k nekaterim prvim pomembnim spoznanjem na podlagi obsežnih empiričnih raziskav na Inštitutu za sociologijo in filozofijo, ki so zadevala

ki jih v sociologiji poznamo pod imenom *agency and structure*, tudi ob tem ostajajo še odprte.

Čeprav sem več pozornosti posvetil »formativni« dobi društvenega delovanja, bi tudi današnja – vsaj v akademski sferi – že zrela doba SSD s svojimi posebnostmi terjala še večjo pozornost. Paradoks pa je v tem, da nekatera temeljna vprašanja identitete sociologov tudi po štiridesetih letih ostajajo v osnovi še vedno odprta,²⁶ kot so bila v času ustanovitve društva.

ZAHVALA

Pri zbiranju in urejanju gradiva (ki postaja že težko dostopno) za ta članek in za potrebe društva je sodeloval tudi Matic Kavčič. Za njegovo vestno delo se mu lepo zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi kolegom, ki so mi posredovali iskane informacije za ta članek, še zlasti Antonu Krambergerju za njegove tehtne pripombe. Obsežnejše gradivo (odgovori in viri) iz spletnega povpraševanja diplomantov sociologije bo predstavljeno v drugem delu (članku).

Literatura

- Adam, Frane, in Makarovič, Matej (2002): *Sociology – Slovenia*. V M. Kaase in V. Sparschuh (ur.): *Three social science disciplines in Central and Eastern Europe*: 536–547. Budapest: Collegium Budapest.
- Adam, Frane (1987): O treh pristopih k pojmu civilna družba. *Družboslovne razprave*, IV (5): 5–15.
- Antončič, Vojko in dr. (1988): *Stratifikacijske analize sodobnih družb*. Ljubljana: SSD.
- Arzenšek, Vladimir (1984): Sudbina radniških svetov. *Sociologija*, XXVI (1–2): 13–32.
- Bernik, Ivan (ur.) (1987): *Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*. Ljubljana: SSD, FSPN, Društvo sociologov in politologov Dolenjske.
- Bernik, Ivan, in Fabjanič, Nina (1998): Spomini na socializem: »čas napredka in dobrega življenja« ali »čas strahu in zatiranja?« Teorija in praksa, XXXV (6): 1057–1068.
- Cindrič, Alojz (ur.) (1991): *Zbornik ob tridesetletnici študija sociologije na Filozofski fakulteti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut FF.
- Ferligoj, Anuška (ur.) (1987): *Blejsko metodološko srečanje '87: Zbornik referatov V. strokovnega sestanka Sekcije za metodologijo in statistiko Jugoslovanskega združenja za sociologijo*. Metodološki zvezki, 1: 9–36. Ljubljana: JSZ.
- Gantar, Pavel (1976): Mednarodni seminar: Primerjalna ekološka analiza družbenih sprememb. *Teorija in praksa*, XIII (5–6): 531–533.
- Gantar, Pavel (1987): *Sociologija in civilna družba*. *Družboslovne razprave*, IV (5): 41–49.
- Hočevar, Marjan (2002): Regije v razmerah mreženja in sploščanja družbeno-teritorialnih ravni. *Novice – Letno srečanje SSD*: 11–12.

(ne)aktivnost ljudi. Potem ko sicer preverjamo povezanost med skoraj brezštevilnimi spremembami, se zaustavimo pred vprašanjem, ali ne gre konec koncev predvsem za določen tip osebnosti posameznika.

26. Kot ugotavlja Nina Bandelj s kalifornijske univerze, imajo podobne probleme, ko gre za delovanje sociologov izven akademske sfere, tudi v ZDA, čeprav so ravno leta 2005 proslavili že 100-letnico svojega združenja (ASA).

- Jambrek, Peter (1982): Intra-inštitucionalna polarizacija mreže odnosov družbene menjave in moči. V Z. Roter, P. Klinar in dr. (ur.): *Sociološki preseki slovenske družbe* (Strokovno srečanje, Otočec, 1981): 136–145. Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Jerovšek, Janez (1965): Distribucija moči na nivoju občine. *Teorija in praksa*, II (4): 652–664.
- Jogan, Maca (1974b, 1982): *Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
- Jogan, Maca (1978): Zihelovi dnevi. *Teorija in praksa*, XV (7–8): 703–706.
- Jogan, Maca (1994): *Modern Slovenian Sociology*. V M. F. Keen in J. Mucha (ur.): *Eastern Europe in Transformation*: 125–130. Westport, London: Greenwood.
- Kavčič, Bogdan, Klinar, Peter, in dr. (1986): Svetovni sociološki kongres. *Teorija in praksa*, XXIII (12): 1564–1575.
- Kerševan, Marko (1995): Slovenska sociologija med socialnim okoljem in znanstveno skupnostjo. V A. Kramberger in Z. Kolarič (ur.): *Zbornik ob 30-letnici SSD*: 41–49. Ljubljana: SSD.
- Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi?, (okrogla miza) ob posvetovanju Jugoslovanskega združenja za sociologijo v Portorožu (februar 1972). *TIP* 9 (10): 1357–1382.
- Kos, Drago (1981): Jugoslovansko-poljski seminar v Ljubljani o urbani sociologiji. *Sociologija*, XXIII (3–4): 401–408.
- Kos, Drago (1988): *Perspektive mednarodnega sociološkega sodelovanja: Ob konferenci Raziskovalnega sveta IPSA v Ljubljani (1.–4. september 1988)*. *Teorija in praksa*, XXV (11–12): 1619–1622.
- Kos, Drago (1998): *Horizonti vsakdanjega življenja*. *Novice – SSD*, 35: 3–5.
- Korsika, Bojan (ur.) (1988): *Gradivo za slovensko ustavo*. Ljubljana: ČKZ.
- Kovačevič, Božo (ur.) (1986): *Suvremeno društvo i sociologija: Zbornik radova sa skupa Proturječja i razvojni problemi suvremenog jugoslavenskog društva*. Zagreb: Globus.
- Kovačič, Gorazd (2003): *Ali je mogoča sociologija antisistemskih gibanj*. *Novice – Letno srečanje SSD*: 47–48.
- Kramberger, Anton, Kolarič, Zinka (ur.) (1995): *Zbornik ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva*. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Kramberger, Anton (2004): *Trendi zaposljivosti in brezposelnosti pri diplomantih FDV po letu 1990: Študije FDV 1*. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/Studijefdv/pdfs/Studije_FDV_2004_1.pdf (september 2005).
- Kramberger, Anton, in Jug, Janez (2004): *Revija Teorija in praksa – sredstvo prvotne profesionalizacije na Slovenskem*. *Teorija in praksa*, IXL (1–2): 84–113.
- Mali, Franc (2003): *Trendi v razvoju znanstvenih disciplin in ved znanosti*. V J. Čop (ur.): *Tri poti znanosti k edinosti Slovencev. Tretja svetovna konferenca slovenskih znanstvenikov in gospodarstvenikov iz sveta in domovine*: 46. Ljubljana: SSK.
- Mirowski, Wlodzimierz, in Mlinar, Zdravko (ur.) (1984): *Urban social processes in Poland and Yugoslavia*. Warszawa: Polish Academy of Sciences, Institute of Philosophy and Sociology.
- Mlinar, Zdravko, in Derganc, Jože (17. junij 1964): *Sociolog – nov poklic v naši družbi*. Delo, VI: 3.
- Mlinar, Zdravko, in Toš, Niko (7. december 1965): *Problemi sociologije v Sloveniji*. *Komunist*, XXIII (50): 7.
- Mlinar, Zdravko (1969): *Skupščina društva sociologov Slovenije*. *Teorija in praksa*, VI (5): 862–867.

- Mlinar, Zdravko, in Splichal, Slavko (1988): Primerjalno raziskovanje in razvojni procesi. Družboslovne razprave, V (6): 33–42.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa: predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo. Teorija in praksa, XXV (9–10): 550–567.
- Mlinar, Zdravko (1995a): Na pragu ubikvitarne družbe? Ob 30-letnici Slovenskega sociološkega društva (Slovensko sociološko srečanje 95: Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti, Portorož 21. in 22. aprila 1995). Teorija in praksa, XXXII (5–6): 427–443.
- Mlinar, Zdravko (1995b): Transformation of political and ethno-national identities in the balkans. V A. Gasparini in V. Yadov: Social Actors and Designing the Civil Society of Eastern Europe: 225–240. Greenwich, Connecticut: Jai Press inc.
- Mlinar, Zdravko (1996): From confrontation to interpenetration: territorial conflicts in retrospective and perspective. V A. Gasparini (ur.): Proceedings of the XXXII Congress, Plenary Sessions on Dialogue Between Cultures and Changes in Europe and the World, Trieste, July 3–7, 1995: 160–177. Rome: Institut International de Sociologie.
- Mlinar, Zdravko (2004a): Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju: protislovnost vključevanja in izključevanja. V Z. Mlinar (ur.): Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet: 9–66. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (2004b): Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Nedelmann, Birgitta, in Sztópka, Piotr (ur.) (1993): Sociology in Europe: in search of identity. Berlin: Walter de Gruyter.
- Položaj in vloga socioloških, politoloških in komunikacijskih ved v naši družbi Razprave na posvetovanju ob 10-letnici obstoja FSPN (1972). Teorija in praksa 9 (1): 33–71.
- Pusić, Eugen (ur.) (1973): International Sociological Conference on Participation and Self-Management, 1972, Dubrovnik. Participation and self-management. Zagreb: The Institute for social research.
- Rener, Tanja, in Kos, Drago (2000): Ali je sociologija sposobna proizvesti utopistike? Novice – SSD: 10–12.
- Repe, Božo (2004): Teorija in praksa in njeni pisci v času partijskega »liberalizma«. V Z. Mlinar (ur.): Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet: 114–131. Ljubljana: TIP, IXL (1–2).
- Rizman, Rudi (2002): Slovenija in EU. Novice – SSD: 15–17.
- Roter, Zdenko, in dr. (ur.) (1982): Sociološki preseki slovenske družbe (Strokovno srečanje, Otočec, 1981). Novo mesto: SSD, FSPN, Društvo sociologov Dolenjske.
- Rupel, Dimitrij (1987): Alternativna gibanja v kulturi. V I. Bernik in dr. (ur.): Neformalne dejavnosti v slovenski družbi: 221–247. Ljubljana: SSD.
- Rus, Veljko, in Adam, Frane (1986): Moč in nemoč samoupravljanja. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Saksida, Stane in dr. (ur.) (1974): Some Yugoslav papers presented to the VIII th. ISA Congress – Toronto. Ljubljana: Institute of Sociology and Philosophy.
- Saksida, Stane, in Roter, Zdenko (1985): Stanje in razvoj sociologije na Slovenskem. V J. Goričar in dr. (ur.): Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem: 77–83. Ljubljana: SAZU, FSPN.
- Skrbiš, Zlatko (2002): Slovenija in diaspora. Novice – SSD: 17–20.

- Sodelovanje in vloga humanističnih ved, posvetovanje (1969). *Anthropos* (1/2).
- Svetlik, Ivan (2000): *Sociologija in politika*. *Novice – SSD*: 19–21.
- Tavčar Krajnc, Marina (2002): *Raziskovalno delo v šolskem polju*. *Novice SSD*: 43–44.
- Tomc, Gregor (1987): *Alternativna potitika*. V I. Bernik in dr. (ur.): *Neformalne dejavnosti v Slovenski družbi*: 251–285. Ljubljana: SSD, Društvo sociologov in politologov Dolenjske, FSPN.
- Toš, Niko (1966): *Problemi študija sociologije*. *TIP 3* (8/9): 114–162.
- Toš, Niko (ur.) (1982): *Okrogli sto Jugoslovenskog udruženja za sociologiju*, Ljubljana, 27.–28. maj 1982. *Savremeno jugoslovensko društvo: sociološko istraživanje uzroka krize i mogućnosti izlaska: material za okrogli sto*. Ljubljana: Jugoslovensko udruženje za sociologiju, Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologiju, politične vede in novinarstvo.
- Toš, Niko (1984): *Osvrt na sociološke susrete jugoslovenskih sociologa*. *Sociologija*, XXVI (1–2): 105–107.

Priloge

Priloga 1: TEME LETNIH SREČANJ SSD

- 2005 »Varnost in tveganja v sodobni slovenski družbi«
- 2004 »Bologna v Sloveniji: sociološki pogledi na prenavo visokošolskega študija«
- 2003 »Družbena gibanja in civilna družba danes«
- 2002 »Slovenija 2002 – sociološki pregled stanja in sprememb«
- 2001 »Sociološki vidiki novih tehnologij«
- 2000 »Uporabnost sociologije«
- 1999 »Bogata in revna Slovenija«
- 1998 »Horizonti vsakdanjega življenja«
- 1997 »Nastajanje manjšinske družbe: družbena neenakost – družbena izključenost«
- 1996 »Sociologija in mitologije na slovenskem«
- 1995 »Sociologija ob koncu 20. stoletja – njene meje in možnosti«
- 1994 »Slovenija med evropskim centrom in evropsko periferijo«
- 1993 »Slovenija dve leti pozneje – kje smo in kam gremo«
- 1992 »Teoretska konvergenca v sodobni sociološki misli«
- 1991 »Prispevek Talcotta Parsonsa k razvoju sociološke teorije«
- 1990 »Aktualnost misli Maxa Webra«
- 1989 »Tradicija, modernizem in postmodernizem«
- 1988 »Stratifikacijske analize sodobnih družb«
- 1987 »Neformalne dejavnosti v slovenski družbi«
- 1986 »Znanje kot dejavnik družbenega razvoja«
- 1985 »Razvoj in kriza družbenih dejavnosti«
- 1984 »Kvaliteta življenja«
- 1983 »Vloga regij v razvoju slovenske družbe«
- 1982 »Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi« (JSZ)
- 1981 »Sociološki preseki slovenske družbe«
- 1980 »Vloga socioloških in politoloških raziskovanj v usmerjanju razvoja na ravni občine«

Priloga 2: PREDSEDNIKI SSD

1. Zdravko Mlinar 1965–1969
2. Niko Toš 1969–1977
3. Stane Saksida 1977–1980
4. Peter Klinar 1980–1983
5. Ivan Svetlik 1983–1986
6. Ivan Bernik 1986–1988
7. Frane Adam 1988–1992
8. Zinka Kolarič 1992–1995
9. Drago Kos 1995–1998
10. Mitja Hafner - Fink 1998–2001
11. Anton Kramberger 2001–2004
12. Marjan Hočevar 2004–

Priloga 3: IZ KNJIGE GOSTOV FSPN: TALCOTT PARSONS

I am very grateful to the sociologists of Ljubljana for the opportunity to meet with them, for their careful listening to my presentation and the high intellectual quality and significance of their comments and questions.

Sept. 22, 1970

Talcott Parsons
Harvard University
U.S.A.

Dileme transnacionalne civilne družbe v Evropski uniji

POVZETEK: Avtorica v kontekstu globalizacije obravnava spreminjanje vloge nacionalne države ter vzpostavljanje in pozicioniranje transnacionalnih družbenih prostorov. Izpostavlja individualno angažiranje lokalnih, regionalnih, meddržavnih ali virtualnih (oz. na teritorij ali prostor nevezanih) akterjev (politične, civilnodružbene ali ekonomske sfere), ki vstopajo v odnose kooperativne dejavnosti in na ta način spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se pogajajo o njih. Razpravo o omrežjih transnacionalnih povezav umešča v kontekst EU s specifičnim ciljem utemeljevanja možnosti konsolidacije transnacionalne civilne družbe na ravni EU. Opozori na vrsto konceptualnih in empiričnih nedorečenosti, ki se pojavljajo tako v okviru znanstvene obravnave kot pri praktičnem udejanjanju transnacionalne civilnodružbene kooperacije na ravni EU. Obravnavane so praktične rešitve problemov opredeljevanja transnacionalne civilne družbe na ravni EU, tako glede definiranja akterjev, smisla njihovega delovanja kot tudi mehanizmov sodelovanja s telesi EU, ki naj bi omogočili vključitev civilnodružbenih organizacij kot legitimnih partnerjev v procese vladanja v EU.

KLJUČNE BESEDE: transnacionalni prostori, nacionalna država, globalizacija, civilna družba, Evropska unija

1 Uvod

Eden glavnih »krivcev«, ki botruje regionalnemu in transnacionalnemu povezovanju oz. prisiljuje nacionalne in lokalne akterje ter državo v nove oblike sodelovanja, je globalizacija. V njej gre iskati tudi vzroke za nastajanje Evropske unije (EU). Začetni evropski integracijski naporji so bili usmerjeni predvsem na gospodarsko področje. Šest držav članic Evropske skupnosti za premog in jeklo (ESPJ) – Francija, Nemčija, Italija, Belgija, Nizozemska in Luksemburg – je 25. marca 1957 podpisalo Rimsko pogodbo, s katero sta bili ustanovljeni Evropska gospodarska skupnost (EGS) in Evropska skupnost za atomsko energijo (Euratom). EGS, ESPJ in Euratom so postale temelj sodobne EU. Njihov namen je bilo ustvarjanje gospodarske skupnosti, ki bi temeljila na prostem pretoku blaga, storitev in delavcev ter se kot takšna lažje soočala z izzivi globalizacije, predvsem s konkurenco ZDA in Japonske na svetovnem trgu.

Ob začetku oblikovanja skupnosti torej njenim državljanom¹ in njihovi participaciji niso posvečali pretirane pozornosti. Delovanje skupnosti je bilo skorajda izrecno omejeno

1. Koncept državljanstva EU je bil uveden z Maastrichtsko pogodbo leta 1993.

na ekonomska vprašanja. Z razvojem integracijskih procesov pa se je začela kasnejša EU soočati tudi z vprašanji sodstva, zunanje politike in obrambe, skupne ekonomske in monetarne politike itd. – in kar je ključno, odločitve na ravni EU imajo vse močnejši neposreden vpliv na vsakdanje življenje njenih državljanov. Pojavljajo se strahovi, da bo prenašanje moči odločanja na institucije EU spodkopalo demokratične temelje držav stare celine ter reduciralo sposobnost vplivanja in delovanja državljanov². Hkrati se pojavlja še problem nizke participacije³ in nizkega zaupanja državljanov v institucije EU, kar nazorno kažejo raziskave javnega mnenja (CEC 2005)⁴ ali raziskave vrednot Evropejcev, kot je npr. »European Values Study« (1999/2000) (Halman 2001). Zaradi paradoksalne situacije, ko vse več odločitev institucij EU neposredno vpliva na življenje ljudi, hkrati pa se povečuje nezanimanje in neparticipativnost državljanov, postaja legitimnost takšnega političnega odločanja vse bolj vprašljiva. Izrazi, kot sta »izguba stika z državljani« ali »demokratični deficit«, postajajo ustaljene fraze, povezane s procesom evropskih integracij. Pri iskanju rešitev iz omenjene situacije se kot pomemben akter preseganja omenjenega stanja pogosto izpostavlja civilna družba, natančneje transnacionalna civilna družba, organizirana na ravni EU, ki naj bi s svojo intermediarno vlogo povezala »male življenjske prostore« (državljanov EU) s supranacionalnimi »megastrukturami« (institucijami EU). Pomembno število civilnodružbenih organizacij je že izoblikovalo specifične strukture (pogosto v obliki federacij) za mediacijo pri evropskih institucijah. Te strukture so neposredno organizirane na evropski ravni. Obstajajo pa tudi številne organizacije, ki čeprav niso organizirane na evropski ravni v strogem pomenu te besede, delujejo na nacionalni, regionalni, lokalni ali globalni ravni in vključujejo vidike evropskih integracij.

Kljub močnemu razmahu civilnodružbenih omrežij na ravni EU njihovo opredeljevanje ostaja dokaj nedorečeno, njihovo delovanje, vpliv, vloga ipd. pa sorazmerno

-
2. Osnovno načelo politične sfere je participacija državljanov v institucijah reprezentativne demokracije (stranke, parlament itd.). Odločanje in z njim skladno izvajanje politične moči sledi maksimi legitimnosti in načelu, da sta moč in dominacija lahko uveljavljeni le s pristankom tistih, nad katerimi se izvajata (Held 1996).
 3. Upad participacije državljanov EU v političnih procesih lahko ponazorimo z volilno udeležbo na volitvah poslancev v Evropski parlament. Uradni podatki namreč kažejo, da od leta 1979 prihaja do postopnega, a močnega upada udeležbe na volitvah. Medtem ko se je leta 1979 volitev v Evropski parlament udeležilo 63 % državljanov članic EU, ta odstotek od tedaj vztrajno pada – leta 1984 je bila udeležba 61%, leta 1989 je bila 58,5%, leta 1994 56,8%, leta 1999 49,8%, leta 2004 pa se je volitev udeležilo le še 45,5 % državljanov EU (vir: Collaboration EP, Eos Gallup Europe, dostopno na: http://www.elections2004.eu.int/ep-election/sites/en/results1306/turnout_ep/index.html).
 4. Po podatkih Eurobarometra 63, ki je bil izveden spomladi 2005, 53 % evropskih državljanov meni, da nimajo vpliva na dogajanje v EU (njihov glas v EU ne šteje), medtem ko jih 38 % meni nasprotno. 53 % je tudi zadovoljnih z delovanjem demokracije v njihovi državi, odstotek respondentov, ki so zadovoljni z delovanjem demokracije v EU, pa je nižji – 49 %. Opazen je tudi upad zaupanja v evropske institucije. Zaupanje v Evropsko komisijo je v prvi polovici leta 2005 močno upadlo (z 52 % jeseni 2004 na 46 % spomladi 2005); podobno je upadlo tudi zaupanje v Evropski parlament (s 57 % jeseni 2004 na 52 % spomladi 2005) (CE 2005).

neraziskani. Namen pričujočega prispevka je osvetliti koncept transnacionalnih omrežij, pri čemer bo posebna pozornost posvečena transnacionalnim omrežjem civilne družbe v EU. Z iskanjem odgovorov na vprašanja: Kdo so akterji civilnodružbenih omrežij na ravni EU?; Kakšna je njihova vloga?; Kakšni so njihovi mehanizmi sodelovanja v odločevalskih procesih na ravni EU?, bom ugotavljala, ali omrežja transnacionalne civilne družbe v EU postajajo pomemben dejavnik evropskih integracij.

2 Transnacionalna omrežja kooperacije kot prihodnost združene Evrope?

V sodobnosti so nastale institucije, za katere sta značilna svojevrsten vzorec in dinamika razvoja. Nacionalna država je verjetno ena najpomembnejših modernih institucij. Kljub njeni pomembnosti pa mnogi dvomijo v možnost njenega obstoja in v kontekstu soočanja z globalno realnostjo napovedujejo prevlado transnacionalnih institucij ter »smrt« nacionalne države⁵ (glej npr. Horsman in Marshal 1995). Sicer res ne vemo, kaj nam prihodnost prinaša, a zaenkrat lahko opazimo, da nacionalna država kljub potekajočim procesom transnacionalnega povezovanja in globalizacije ostaja močna sila (Robinson 2004; Gibney et. al. 1999). Izpostaviti velja, da je bila država kljub svojemu avtonomnemu statusu že od svojih nastankov tudi del procesa interaktivnih primerjav z drugimi državami. Giddens (1999) npr. zagovarja idejo, da je bil razvoj suverenih držav od njihovih začetkov dalje odvisen predvsem od reflektivnosti vrste odnosov med državami. Razvoj modernih držav so torej omogočile globalne norme kot temelj za vse večjo homogenizacijo nacionalnih entitet znotraj umetno začetanih in dogovorjenih meja države. Poudarjanje izomorfности ljudi ter pravna in teritorialna suverenost sta tako po Giddensovem mnenju možni le v okviru refleksije do globalnega. Immanuel Wallerstein (1999) to globalno imenuje moderni svetovni sistem. V svoji teoriji svetovnega sistema poudarja, da je bila vzpostavitev strukture (tako imenovanih suverenih držav, ki delujejo v okviru zahtev meddržavnega sistema) neločljiv del nastanka kapitalističnega svetovnega gospodarstva in nujna prvina v njegovem strukturiranju. Razvoj državnih struktur, njihova zmožnost, da so pridobile notranjo moč in moč v razmerju do drugih držav v svetovnem sistemu, je odseval razvoj modernega svetovnega sistema kot integralne celote. Države za Wallersteina (1999) nikoli niso bile avtonomne entitete, ampak preprosto ena izmed pomembnejših institucionalnih značilnosti svetovnega sistema. Imele so moč, ki pa ni bila neomejena, poleg tega so nekatere imele več moči kot druge. A le za svetovni sistem lahko rečemo, da je imel določen produkcijski način. To je bil in še vedno je kapitalistični sistem, ki deluje na primatu neskončne akumulacije kapitala, tako da nazadnje vse spremeni v tržno blago. Tržna ekonomija predstavlja univerzalizem, potencialno globalno družbeno interakcijo in menjavo in naj bi bila kot taka po mnenju vrste avtorjev (Cerny 1999; Mann 1997) institucija, ki ogroža tradicionalne družbe, solidarnost ter nacionalno enotnost in avtonomijo države. Te skeptične poglede poskuša v

5. Kenichi Ohmae (1999) npr. meni, da živimo v svetu brez meja, v katerem nacionalna država postaja utvara, politiki pa izgubljajo dejansko moč.

okviru svojega sistemskega pozicioniranja nacionalne države presojsati tudi Wallerstein (1999: 19).

Država kot del sistema, kot institucija sistema ne glede na svoje posebne oblike privzema sistemu imanentni kapitalistični pritisk. Če bodo državne politične strukture, podjetja in državne uprave poskušale sprejemati odločitve po kakšni drugi logiki (kar seveda pogosto počnejo) bodo za to plačale visoko ceno. Posledica tega je, da bodo bodisi spremenile način delovanja bodisi izgubile oblast ali zmožnost vplivanja na sistem (primer komunizma). Delovanje države se torej lahko samovoljno spremeni, vendar je pozitivno, če te spremembe sledijo zahtevam sistema.

V tem smislu bi morda lahko govorili o dvojnosti narave odnosa nacionalno – globalno, ki je bila prisotna v vsej zgodovini »državnosti sveta«. Gre za hkratnost vzpostavljanja in ogrožanja države s strani svetovnega sistema.⁶ Nacionalno državo in njene strukture bi torej lahko ogrožala sprememba sistema, ki jo je vzpostavil. Ogrožal naj bi jo prehod iz kapitalističnega svetovnega sistema v globalni elektronski medijski svetovni trg pod okriljem transnacionalnih institucij. Vendar zaenkrat kljub že vidnim procesom deterritorializacije, diasporičnosti in transnacionalizacije sveta nacionalna država ostaja močna sila. Obstoja nacionalnih držav kot pomembnega organizacijskega načela družbenega življenja torej tudi v razmerah globalizacije ne moremo zanikati (Burton v Svetličič 1996: 146).

Zakaj v kontekstu evropskih povezav oz. vzpostavljanja odnosa med transnacionalnimi entitetami in nacionalnim kontekstom omenjam globalizacijo? Razlog za to je v podmeni, da je ta glavni vzrok za oblikovanje regionalnih in transnacionalnih povezav oz. da globalizacija »sili« nacionalne entitete in državo v nove oblike sodelovanja, ki segajo prek meja držav in imajo kot takšne seveda posledice za suverenost in vpliv delovanja posameznih nacionalnih akterjev (Robinson 2001; Shaw 1997). Če se pri utemeljevanju omenjenih trditvev omejimo na Beckovo (1997, 2003) argumentacijo nujnosti transnacionalnih povezav, je potrebno v prvi vrsti izpostaviti njegov odnos do nacionalne države. Beck meni, da je nacionalna država v svojem bistvu na teritorij vezana enota, kar pomeni, da njena moč in oblast temeljita v vezanosti na določen kraj. Svetovna družba nacionalno državo spodkopava, jo relativizira, saj jo v navzkrižju z njenimi teritorialnimi mejami premrežuje multiplo, na kraj nevezano množstvo družbenih krogov, komunikacijskih omrežij, tržnih odnosov in načinov življenja. To je mogoče opaziti v vseh »stebrih« nacionalno-državne avtoritete: na področju davkov, oblastvenih nalog policije, v zunanji politiki, pri vojaški varnosti itd. Globalizacija torej na glavo postavlja podmeno, da živimo in delujemo v zaprtih in vzajemnih prostorih nacionalnih držav z

6. Sistemi imajo meje, četudi spremenljive, imajo pravila, četudi se razvijajo, imajo tudi vgrajene mehanizme, ki jih vračajo v ravnovesje in poskrbijo za to, da razmeroma veliki odkloni – namerni ali naključni – od pričakovanih vzorcev navadno povzročijo le razmeroma majhne srednjeročne spremembe. Vendar to ne pomeni, da so sistemi statični. Pretresajo jih protislovja, in ker jih poskušajo uskladiti, se v njih kažejo večstoletni trendi. V daljšem obdobju se zato sistemi lahko zelo oddaljijo od ravnovesja, ko pa se to zgodi, kot taki ne morejo več preživeti. Tedaj pridejo do razpoptja in se nazadnje preobrazijo v druge sisteme ali pa jih drugi sistemi nadomestijo (Wallerstein 1999: 16).

ustrezajočimi nacionalnimi družbami.⁷ Globalizacija predstavlja izkušnjo, ki kaže na to, da je vsakdanje delovanje v različnih dimenzijah gospodarstva, informacijsko-komunikacijskih tehnologij, ekologije, tehnike, transkulturnih konfliktov in civilne družbe izgubilo meje, s tem pa je že v osnovi postalo nekaj, kar je znano in hkrati nepojmljivo, težko dojemljivo, vendar z močjo, ki jo lahko vsakdo izkusi, elementarno preobraža vsakdanjik in nas vse sili k temu, da se odzivamo in prilagajamo (Robinson 2003; Gibney et. al. 1999). Globalnost pomeni, da se enost nacionalne države in nacionalne družbe krha, saj se oblikujejo nove vrste razmerij moči in konkurence, konflikti in presečišča med nacionalno-državnimi enotami in njihovimi akterji na eni strani ter transnacionalnimi akterji, identitetami, socialnimi prostori, položaji in procesi na drugi. Kot posledica omenjenih procesov se v družbeni realnosti združeno porajajo nasprotujoči si procesi: »Globalizacija in regionalizacija, vezanje in fragmentacija, centralizacija in decentralizacija so dinamike, ki sovpadajo, kakor dve plati iste medalje« (Beck 2003: 47).

Lep primer tega je EU. Nastala je kot odgovor na konkurenco ZDA in Japonske na svetovnem trgu. Oblikujoči se sestav institucij, imenovan EU, predstavlja več kot samo notranji evropski trg. Z uvedbo evra se ni odprl le skupni monetarni prostor, temveč se je s tem izoblikovala tudi politično-administrativna nuja, da probleme v zvezi z usklajevanjem in sledenjem skupnemu cilju razrešujemo politično. Tako se druga pred drugo še vedno v glavnem z okopi zavarovane nacije in kulture – francoska, nemška, španska itd. – razpirajo tako rekoč od znotraj navzven in se med seboj povezujejo iz nuje, s tem pa prihaja na dan tisto, kar je doslej veljalo le na prikrit način – da namreč »ne obstaja ena Evropa, temveč veliko Evrop: Evropa nacij, Evropa regij, civilizacij, Evropa različnih interesnih združenj itd.« (Beck 2003: 97). Dialektika procesa evropskega združevanja npr. pomeni, da se državljani Severne Irske zoper odločitve britanskih oblasti lahko pritožijo na Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu, da Katalonija lahko zaobide Madrid, da Velika Britanija lahko »preigra« Pariz s tem, da se obrne na Bruselj ali pa se poveže z drugimi regijami. Tudi v tem razpoznavamo oblikujoči se tok: globalizacija – regionalizem – subregionalizem – transnacionalnost.⁸

7. Kot primer takšnega stanja lahko navedemo transnacionalno podjetništvo, ki se odmika od nacionalne države, saj globalizacija onemogoča tisto, kar je v kapitalizmu morda latentno vedno veljalo, vendar v stadiju njegove socialne državnodemokratske obrzdanosti ostaja prikrito, da podjetja, še posebej tista, ki delujejo globalno, nimajo samo ključne vloge pri oblikovanju gospodarstva, temveč vplivajo na družbo kot celoto – pa čeprav »le« s tem, da družbi lahko odtegujejo materialne vire (kapital, davke, delovna mesta). Delovna mesta lahko izvažajo tja, kjer so stroški in obveznosti v zvezi z izrabo delovne sile čim nižji. Kraj investiranja lahko samodejno ločijo od kraja, kjer proizvajajo, tega pa od kraja plačevanja davkov in od kraja bivanja. Medsebojno lahko »izigravajo« države oz. posamezne kraje s postavljanjem pogojev obdavčitve in infrastrukturnih storitev; nacionalne države lahko tudi kaznujejo, če veljajo za »nenaklonjene investitorju«. Tako so npr. v Nemčiji dobički podjetij od leta 1979 narasli za 90 %, plače za 6 %. Toda prihodek od davka na plače se je v zadnjih desetih letih podvojil, prihodek od davka na dohodke pravnih oseb pa se je prepolovil, znaša le še 13 % celotnega prihodka od davkov (Beck 2003).

8. Globalizacija, je zapisal R. W. Cox (1997), pospešuje makroregionalizem, ta pa mikroregionalizem. Tako npr. ugotovimo, da za revne regije mikroregionalizem ni le sredstvo potrjevanja

Vendar: »Zakaj Evropa? Zakaj ne Helga, ali babica, ali brezdomci tu poleg ali pa na drugi strani zemeljske oble?« se sprašuje Beck (2003: 202). Za kaj gre, ko gre za Evropo? Za subvencioniranje cen mleka? Za ekskluzivno Evropo, torej graditev evropske trdnjave? Ali pa gre za inkluzivno Evropo, ki sebe dojema kot političnega krotilca gospodarske globalizacije, ki to globalizacijo dejavno politično oblikuje? Osrednji uvid, osrednji pristop se glasi: Brez Evrope ni odgovora na globalizacijo (Beck 2003). Torej tega, kaj Evropa je oz. kaj naj bo, ne moremo pričarati iz preteklosti, temveč zasnuti kot politični odgovor na vprašanje prihodnosti – na vseh tematskih področjih: na trgu dela, v ekologiji, pri socialni državi, mednarodnih integracijah, političnih svoboščinah, temeljnih pravicah itd. Hkrati ne smemo pozabiti, da se le v transnacionalnem prostoru, imenovanem EU, politika posamezne države članice iz objekta ogrožajoče globalizacije lahko spremeni v subjekt, ki globalizacijo oblikuje (Rumford 2000).

Koncept transnacionalnih socialnih prostorov je teorija srednjega dosega. Nacionalno-državni pogled na družbo presega s tem, ko vsebinsko teorijo družbe, predstavo o nacionalno-državno ločenih družbenih svetovih nadomesti s tretjimi življenjskimi formami, tj. transnacionalno integriranimi, dane meje spodkopavajočimi in prehajajočimi delovanjskimi prostori družbenega (Gosewinkel et. al. 2004; Anheier in Katz 2004). Hkrati ti prostori presegajo meddržavne in internacionalne realnosti, saj temeljijo na individualnih prizadevanjih akterjev in ne celotnih sistemov. Povedano drugače, realnopolitični, na države osredinjeni model poudarja prednost in suverenost držav. V tem kontekstu lahko govorimo o meddržavnih odnosih, v okviru katerih načelo suverenosti preprečuje vmešavanje v notranje zadeve suverenih (drugih) držav in njenih akterjev. Internacionalistični model je nadaljevanje realnopolitičnega pojmovanja. V njem imajo države še naprej osrednjo vlogo, obdržijo tudi primarno odgovornost za pravice posameznika. Kljub temu na njihovo delovanje vpliva in ga v neki meri tudi preobraža razvijajoči se internacionalni konsenz o normah človekovih pravic, saj meddržavne vladne in civilnodružbene organizacije skušajo dobiti pomembnejšo vlogo pri njihovem varovanju. V nekaterih situacijah jim to tudi uspeva, toda učinkovitost njihovega delovanja je v okviru internacionalističnega modela vendarle odvisna od sodelovanja držav (Gibney et. al. 1999). V središču analize pa je transnacionalni model, ki ne postulira vključenosti nacionalnih struktur, temveč so središčni akterji individualna prizadevanja oz. povezave med posamezniki in/ali meddržavnimi organizacijami. Privilegij države, da lahko deluje svetovno, se s tem tako od spodaj navzgor kakor tudi od zgoraj navzdol vse bolj postavlja pod vprašaj, in sicer toliko bolj, kolikor bolj se kaže možnost razvitja transnacionalnih prostorov civilne družbe oz. kolikor se to razvijanje tudi udejanja

lastne kulturne identitete, omogoča jim tudi to, da od institucij na makroregionalni ravni zahtevajo denar za zagotavljanje politične stabilnosti in za ustrezno ekonomsko delovanje. O tovrstnih prerazporeditvah se odloča na makroregionalni in ne več na nacionalno-državni ravni, vendar je uporaba prerazdeljenega denarja decentralizirana. Globalizacija socialne strukture torej pomeni, da nastajajo nove različice meje presegajočih organizacij, in sicer transnacionalne, internacionalne, makroregionalne, znotrajnacionalne, mikroregionalne, mestne in lokalne. Okrog te administrativne lestvice tvorijo funkcionalna omrežja združenj, mednarodnih organizacij, nevladnih organizacij, tudi strokovnjakov in internetnih uporabnikov.

(Kaldor 2003 et. al.; Gibney et. al. 1999). Pri tem ne gre za uveljavljanje transkulturnega ali transnacionalnega konsenza na določeno temo, temveč je v ospredju predvsem kooperativno ravnanje in kooperativna dejavnost (Beck 2003). Gre za deloma kodificirane, deloma nekodificirane postopke, v katerih se spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se o njih pogaja – gosto večdimenzionalno tkanje iz vzajemnih sprepletenosti in obveznosti, ki naj bi bile nosilke ideje nekakšne kozmopolitanske demokracije in bi omogočile njeno udejanjanje (Edwards 1999).

Takoj ko solidarnost in skupnost izgubita svoje naravno mesto (nacionalno državo), se sesuje lepa urejenost družbe, v kateri so različne oblasti vpete druga v drugo. Ni več velikih odločitev, iz katerih bi lahko izhajale male odločitve, nobenih zakonov ni več, iz katerih bi lahko izvajali predpise. Tako kot občina ni več vsebovana samo v regiji in regija ne samo v nacionalni državi, se tudi ne da več izpeljati malih odločitev iz velikih. Kriza prostorsko omejenega pojma moči se tako izrazi v krizi odločanja. Odločitve se ne sprejemajo več na linearen način, v katerem ima vsaka institucija trdno zamejene pristojnosti; namesto tega se pristojnosti drobijo in tradicionalna politična debata, razpravljanje o načelih in temeljnih idejah, ideologiji, družbenem redu vse bolj blede, oz. še več: se razkraja. S tem postane tradicionalna politična razprava odslikava procesa odločanja, v katerem se zrcali dejstvo, da se je ta proces profesionaliziral (Beck 2003: 143).

Vendar (nacionalna) država ni samo »zastarela«, temveč je tudi neizogibna, in to ne le kot porok notranje politike in geopolitike, temeljnih političnih pravic itd., temveč tudi zato, da bi politično oblikovala in transnacionalno regulirala proces globalizacije (Shaw 1997). Ob tej podmeni lahko transnacionalne države pojmuje in razvijamo kot »realistične utopije« neke tretje poti (Giddens 2000). Udejanjanje transnacionalne države se povezuje z naslednjo postavko: sodelujoče nacionalne države morajo biti notranjepolitično zaznavno vpete v povezovalne procese kooperacije skupnosti držav, ki zavezuje h kozmpolitizmu.⁹ Zato je odločilno vprašanje to, ali se v civilnih družbah in v političnih javnostih režimov, ki se vse bolj obsežno zraščajo, lahko porodi zavest o nujni kozmopolitski solidarnosti. Le zaradi tega pritiska preobrazbe zavesti državljanov, ki učinkuje na notranjo politiko, se bo lahko spremenilo tudi samorazumevanje tistih dejavnikov, ki so zmožni globalnega delovanja, in sicer v tem smislu, da bodo sebe vse bolj razumevali kot člane skupnosti, ki so brez alternative prisiljeni medsebojno sodelovati in s tem tudi vzajemno upoštevati interese drug drugega (Beck 2003: 144).

9. Giddens (2000) vsemu navkljub meni, da nacionalna država ne izgublja pomena. Vloga posamičnih vlad se kvečjemu širi, nikakor pa jih globalizacijski proces ne odpravlja. Države imajo in bodo vsaj v bližnji prihodnosti še vedno zadržale upoštevanja vredno upravno, gospodarsko in kulturno oblast tako doma kot tudi na mednarodnem področju. Vendar pa jo bodo vedno bolj lahko izvajale le, če bodo aktivno sodelovale med seboj, s svojimi lastnimi lokalnimi in regionalnimi oblastmi in z mednarodnimi povezavami in združenji. Oblast se tako manj enači z vlado – v smislu nacionalne vlade – in vedno bolj v širšem nacionalnem kontekstu. Vladanje se vedno bolj nanaša na posamezne vrste administrativnih in zakonodajnih pristojnosti. Združenja, ki bodisi niso del vlad – npr. NVO – ali pa so po svoji naravi celo nadnacionalna, pa v procesu vladanja prispevajo svoj delež (Giddens 2000: 40–42).

Model transnacionalne države zanika nacionalno državo, zato pa potrjuje samo državo (njen pomen). Razumevanje države osvobaja iz teritorialne pasti teorije nacionalne države in ga odpre za takšno pojmovanje države, ki a) spoznava globalnost v njeni mnogorazsežnosti, in b) v določitvi in organiziranju transnacionalnega vidi ključ novega definiranja in revitalizacije političnega (ne le v državnem, temveč tudi v civilnodružbenem smislu).

Transnacionalne države pa po drugi strani tudi niso internacionalne države ali supranacionalne države (torej regionalne svetovne družbe), saj je referenčna točka tovrstne modelne tvorbe – internacionalna organizacija, multilateralizem ali politika na več ravneh znotraj supranacionalnega sistema – še vedno nacionalna država kot izhodiščna točka, ki jo je treba preseči s pomočjo občin norm ali posebne recipročnosti med državami članicami (politika več ravni). Tudi transnacionalne države velja razumeti kot model meddržavnega sodelovanja s to razliko: znotraj teorije transnacionalnih držav politični koordinatni sistem ne izhaja več iz nacionalnega zamejevanja in nasprotipostavljenosti, temveč poteka vzdolž osi globalizacija – lokalizacija. Transnacionalne države so torej »globalne« države, ki sebe po načelu vključevanja razlik, tj. inkluzivnega razločevanja, razumevajo kot »provinc« svetovne družbe in iz tega dobivajo svojo pozicijo – na svetovnem trgu in v policentrični svetovni politiki (Beck 2003: 145–146). Nosilci samega procesa transnacionalizacije pa so individualna prizadevanja oz. povezave med individuumi, lokalnimi, regionalnimi, meddržavnimi ali virtualnimi (oz. na teritorij ali prostor nevezanimi) organizacijami (iz politične, civilnodružbene ali ekonomske sfere), ki vstopajo v odnose predvsem (zaželeno) kooperativnega ravnanja in kooperativne dejavnosti (Beck 2003) in na ta način spletajo in izgrajujejo transnacionalne vezi oz. se o njih pogajajo.

3 Težave pri opredeljevanju transnacionalne civilne družbe v EU

Ko Silvo Devetak (1999) razmišlja o smereh oblikovanja prihodnjih struktur države v kontekstu EU, meni, da procesi integracije prinašajo proliferacije državnih struktur ne samo na nacionalni, ampak tudi na lokalnih in regionalnih ravneh znotraj države ter na supranacionalnih in internacionalnih ravneh med državami. Racionalizacija in širjenje lokalnih birokracij, ki se soočajo z zahtevami ekonomskega prestrukturiranja, naj bi vodili v krepitev javnega pritiska, ki bo temeljil na učinkovitejših posvetovalnih mehanizmih in zahtevah s strani lokalnih, etničnih, verskih in drugih skupnosti, kot alternativa ustaljenim političnim odločevalskim procesom. Devetak (1999) kot najverjetnejši rezultat omenjene situacije opisuje tvorjenje omrežij stikov, koalicij in interakcij znotraj nacionalnih družb, ki niso pod centralnim nadzorom ali vplivom političnih organov vlade, in med njimi. Takšna kvalitativna in kvantitativna rast subnacionalnih, internacionalnih in transnacionalnih akterjev in povezav pa bo hkrati vplivala na nadaljevanje in krepitev potekajoče penetracije meja držav. Devetak (1999) pri opisovanju omenjene situacije govori o prihodnosti. Ob prebiranju vrste uradnih dokumentov ter prepisov sej in seminarjev evropskih teles (npr. Odbora za gospodarske in socialne

zadeve in Evropske komisije) ter del posameznih raziskovalcev (Stone Sweet in Sandholz 1998, Armstrong 2001) pa je mogoče domnevati, da se ta prihodnost že odvija, čeprav je potrebno hkrati priznati, da z njenim opisovanjem in opredeljevanjem tako v znanosti kot na ravni implementacije obstaja vrsta težav. Kot bo podrobneje opisano v nadaljevanju, se v primeru transnacionalnih civilnodružbenih povezav v Evropi zaplete že na začetku – pri vprašanju, kdo so akterji transnacionalne civilne družbe. Močni so tudi dvomi o tem, ali sploh obstaja evropska transnacionalna civilna družba. Težavnost opredeljevanja do določene mere izhaja že iz nejasnosti konceptualizacije civilne družbe. Ugotovimo lahko, da obstaja določeno strinjanje o definiranju civilne družbe kot »avtonomne družbene sfere idej, vrednot, institucij, organizacij, omrežij in posameznikov, ki je locirana med družino, državo in trgov, za katero je značilna intermediarna pozicija posredovanja med formalnim in neformalnim, zasebnim in javnim ter profitnim in neprofitnim« (Anheier et. al. 2001: 15). Pritrdimo lahko tudi Jacquesu Delorsu, bivšemu predsedniku Evropske komisije, ki meni, da se »civilna družba in pojmovanje civilne družbe spreminjata, ker sta del kulturnega procesa, saj nanju pomembno vplivajo kode prevladujočih vrednot v družbi« (EESC 2004: 104). Zaradi tega civilne družbe ni mogoče definirati enkrat za vselej; lahko jo le opišemo v okvirih določenih lastnosti socio-kulturnega prostora in časa, v katerem se pojavlja. Videti je, da civilna družba, kot ugotavljajo tako raziskovalci kot akterji civilnodružbenih organizacij in politični odločevalci, v EU obstaja vsaj v dveh različnih socio-kulturnih kontekstih, ki ustrezata ločnici med bivšimi komunističnimi državami in državami z liberalnejšo kapitalistično tradicijo. V Vzhodni in Srednji Evropi, kjer je civilna družba delovala kot protiutež centralistični birokraciji, ekonomiji in politiki, podvrženi državnemu nadzoru,¹⁰ je bil še posebno pomemben dualistični pogled na ločenost civilne družbe in države. Po zlomu komunističnih režimov se mora civilna družba prilagajati novonastali situaciji, saj ne predstavlja le homogene sile opozicije državi, ampak se mora soočiti z novo realnostjo: s trgov. V zahodnih družbah pa civilna družba ni zgolj ekskluzivna opozicija državi, ampak opravlja intermediarno¹¹ vlogo med državo, trgov in državljanom. Osrednja skrb civilne družbe se nanaša na vprašanje, kako ponovno zgraditi občutek solidarnosti

10. V komunističnih režimih se je civilna družba razvijala kot opozicija državi; posledično ta tradicija civilno družbo pojmuje kot »protipolitično«, kot »utelešenje družbenih kreposti, soočenih s političnim primežem« (White 1994: 376). Le civilna družba, in ne država, je prostor demokratične legitimnosti.

11. Koncept intermediarne sfere v civilnodružbene razprave uvajata Berger in Luckman (1999) ter s tem apelirata na vmesno področje med posameznikom in megastrukturami oz. med mikro-ravnjo malih življenjskih prostorov in makroravnjo velikih družbenih institucij. Intermediarne institucije kot raven višjega organizacijskega reda morajo opravljati vlogo posredovanja med posamezniki, njihovimi malimi življenjskimi svetovi in velikimi institucijami, in to v obe smeri: od posameznikov k institucijam in obratno. Tako omogočajo, da posamezniki »prenesejo« svoje osebne vrednote iz zasebnega življenja na različna družbena področja tako, da ustvarjajo »pritisk za preoblikovanje preostale družbe«. V tem smislu posredujejo med posamezniki in družbeno uveljavljenimi vzorci izkušenj in delovanja. Po Luckmanovem (1996) mnenju imajo prek teh institucij posamezniki dejansko možnost prispevati k produkciji in prenosu družbenega repertoarja smislov, vrednot in življenjskih pogledov. Temeljni okvir

med ljudmi, s čemer bi ljudje ojačali družbene vezi, nujno potrebne za funkcioniranje skupnosti. S tem, ob uspešno izvedenih mediacijah med »malimi življenjskimi svetovi in megastrukturami« (Luckman 1996), institucije civilne družba preprečujejo redukcijo državljanov na akterje, ki so »državno odvisni« in »ekonomski subjekti«.

Težave pri opredeljevanju pa ne nastajajo samo zaradi različnih socio-kulturno in doktrinarno pogojenih opredeljevanj fenomena, ampak tudi zaradi pomanjkanja empiričnih podatkov, ki bi celostno zajeli fenomen. Pritoževanje nad njihovim pomanjkanjem je očitno že na nacionalni ravni, ko prestopimo meje nacionalnosti, pa se (očitno fenomenu primerno) najdemo na transnacionalnem področju nepregledne serije študij primerov, ki so prepogosto omejene le na določen sektor civilnodružbenega delovanja. A četudi te študije ne omogočajo zaobjetja celotnega fenomena, jasno kažejo na pomembnost civilnodružbenega povezovanja, ki presega nacionalne meje, tako za funkcioniranje lokalne skupnosti, družbeno mobilizacijo in za širjenje raznovrstnih informacij in inovacij (Bartlett in Ghoshal 1997). Zaradi povečanja mobilnosti in migracij ter cenejših in posledično dostopnejših, vse bolj naprednih komunikacijskih tehnologij ti konteksti segajo prek nacionalnih meja, življenje ljudi pa se lahko odvija v kontekstu omrežij, ki se raztezajo prek različnih držav, kultur in celin (Castells 1996). Vendar ta transnacionalna povezanost, ki ima pomembne posledice tako za družbeno kohezivnost, politično mobilizacijo kot tudi tok informacij, ki je nosilec vrste ekonomskih in kulturnih sprememb, ni zajeta v statistikah, v družboslovnih znanostih pa je le delno raziskana (Kaldor et. al. 2003: 18). Vrsta konvencionalnih konceptov in terminologij temelji na ideji teritorialne nacionalne države, nacionalne ekonomije in družbe, kar tudi otežuje dojetje in raziskovanje transnacionalnih civilnodružbenih povezav, njihove vloge in vpliva. Scholte (1999) in Beck (2001) opisano stanje izražata s terminom »metodološki nacionalizem«. Po Beckovem (2001) mnenju ta izraz opisuje pogosto stanje socioloških obravnav, ki pojmujejo družbe kot podrejene državnemu; družbe so državni red, družbeni pomeni politični red. Družba in država sta mišljeni, organizirani in živeti kot prekrivajoči se (Beck 2003: 44). Kaže se potreba po spremembi načina mišljenja ter novi pojmovni naravnosti in usmerjenosti v neintegrirano raznolikost brezmejnega sveta. Z drugimi besedami, debato o transnacionalnosti znotraj družboslovnih znanosti lahko razumemo kot ploden spor o tem, katere temeljne podmene, podobe družbenega, katere analitične enote bi lahko nadomestile nacionalno državno aksiomatiko.

Da pa v pričo omenjenih in še vrste drugih teoretskih in metodoloških zagat ne bi zašli v prekomeren pesimizem, bomo na podlagi obstoječe literature poskušali odgovoriti vsaj na dve osnovni vprašanji, ki bistveno vplivata na opredeljevanje in delovanje transnacionalnih povezav civilnodružbenega organiziranja v EU: Kdo so akterji civilne družbe? in Zakaj sploh transnacionalna civilna družba na ravni EU?

(možne) mediacije Luckman in Berger (1998) podobno kot Pestoff (1992) vidita v povezovanju intermediarnih in makrostruktur s posamezniki, hkrati pa izpostavljata še pomembnost obstoja določenih razpršenih kulturnih usmeritev oz. kulturne mentalitete (s poudarkom na toleranci).

4 Akterji civilne družbe v EU

Kdo so akterji, ki tvorijo civilno družbo v EU? Verjetno ni presenetljivo, da odgovor na to vprašanje ni niti lahek niti enoznačen. V dokumentih Odbora za gospodarske in socialne zadeve¹² (EESC 1999), posvetovalnega telesa, ki omogoča ustanovam EU, da pri pripravi odločitev ovrednotijo in upoštevajo interese različnih gospodarskih in socialnih skupin, naletimo na naslednjo opredelitev: Civilnodružbene organizacije vključujejo:

1. t. i. akterje trga delovne sile oz. socialne partnerje;
2. organizacije, ki reprezentirajo socialne in ekonomske akterje, ki niso socialni partnerji v strogem pomenu te besede;
3. nevladne organizacije (NVO), ki združujejo ljudi pri doseganju skupnega cilja; to so npr. okoljevarstvene organizacije, organizacije za zaščito človekovih pravic, zveze potrošnikov, dobredelne organizacije, izobraževalne organizacije itd.;
4. iz skupnosti izhajajoče neprofitne organizacije (»community based organizations« – CBO-ji), namenjene uresničevanju ciljev svojega članstva, npr. vse nevladne organizacije, prek katerih državljani participirajo na lokalnih ravneh, mladinske organizacije, združenja družin ipd.;
5. verske skupnosti (EESC 1999: 22).

12. Odbor za gospodarske in socialne zadeve je posvetovalno telo, ki omogoča ustanovam EU, da pri pripravi odločitev ovrednotijo in upoštevajo interese različnih gospodarskih in socialnih skupin. 350 članov OGS je razdeljenih v tri skupine:

1. skupina delodajalcev (predstavniki industrije, bančnih in finančnih ustanov, zvez prometnih operaterjev ...),
2. skupina delavcev (predstavniki sindikalnih organizacij),
3. skupine različnih interesov (predstavniki kmetijstva, obrti, malih in srednje velikih podjetij, strok, združenj potrošnikov in organizacij, ki predstavljajo interese npr. družin, ekoloških gibanj itd.).

Člane kandidirajo države članice, imenuje pa jih Svet EU po posvetovanju z Evropsko komisijo. Njuna naloga je, da poskrbita za čim bolj raznoliko zastopanost gospodarskega in družbenega življenja. Mnenja OGS za ustanove EU niso obvezujoča, so pa dragocena z več vidikov. Organom, ki sprejemajo odločitve, pomagajo pri ugotavljanju morebitnega vpliva predlogov komisije na tiste, ki jih taki predlogi zadevajo. Prav tako pomagajo pri ugotavljanju sprememb, ki bi bile potrebne za doseg širše podpore. Velikega pomena so tudi mnenja, ki jih OGS izdaja na lastno pobudo, in informativna sporočila, ki jih pripravljajo posamezni oddelki, saj obravnavajo teme, ki jih druge institucije zastavljajo oz. ignorirajo. S tem OGS komisijo pogosto spodbudi tudi k predložitvi potrebnih predlogov. Poleg tega se morajo posamezni oddelki Evropske komisije in parlamenta ukvarjati s številnimi zelo specifičnimi vprašanji in OGS lahko marsikdaj v pomoč ponudi svoje strokovne izkušnje. Posvetovalna vloga OGS omogoča njegovim članom, torej organizacijam, ki jih zastopa, da sodelujejo v procesu odločanja znotraj EU. Ker so si stališča včasih diametralno nasprotna, obravnave v odboru pogosto zahtevajo pogajanja, ki vključujejo ne le tradicionalne socialne partnerje, ampak tudi vse druge socialne in poklicne interesne skupine, ki jih to telo zastopa. Obravnave in pogajanja ter iskanja soglasja navsezadnje vodijo v izboljšanje kakovosti in kredibilnosti procesa odločanja v skupnosti. Vse to dokazuje, da ima OGS znotraj evropske institucionalne ureditve posebno vlogo: to je prvi forum, v katerem so zastopana in obravnavana stališča organizacij civilne družbe v EU.

Pri opredeljevanju akterjev civilne družbe je vidna stroga omejenost na formalne (pogosto tudi profesionalne) organizacije. Moteča pa je predvsem nejasnost razmejevanja med ekonomskimi in civilnimi akterji. Opozoriti velja na nejasnost opredelitve pod točko 2. Ali je potencial ekonomskih akterjev, da delujejo kot del civilne družbe, upravičen? Po formulacijah, ki jih lahko najdemo tudi v drugih dokumentih Odbora za gospodarske in socialne zadeve, npr. »civilna družba vključuje osnovne strukture družbe, ki se nahajajo zunaj vladne ali javne administracije, vključujoč ekonomske akterje, ki navadno niso pojmovani kot del tretjega sektorja« (EESC 1999: 51–52), lahko sklepamo, da Odbor za gospodarske in socialne zadeve civilno družbo razume kot entiteto, ki je strogo ločena od države, ki pa do določene mere vključuje ekonomske akterje in njihova združenja. Razloge za takšno obravnavo civilne družbe lahko najdemo v ustaljenih odnosih odbora z določenimi ekonomskimi akterji; ti so videni del partnerjev in sestave Odbora za gospodarske in socialne zadeve (kot ena od strani socialnega partnerstva). Poleg tega je socialni dialog, ki vključuje ekonomske akterje, ustaljena oblika delovanja, ki je ne gre enačiti z manj tradicionalnim civilnim dialogom. A čeprav je civilni dialog razumljen kot od socialnega dialoga ločena entiteta, na njegov razvoj neposredno in posredno vplivajo obstoječe, že uveljavljene strukture socialnega dialoga (EESC 2003b: 11). Ne da se zanikati niti dejstva ekonomske naravnosti oz. narave velikega števila interesnih skupin EU. Očitno je prevladalo mnenje, da bi strogo normativna, neinkluzivna definicija civilne družbe izključila veliko število dejavnikov vpliva in delovanja, saj lahko ozkopotезno črtanje meja med zasebnim sektorjem in civilno družbo zabriše medsebojno odvisnost med njima. Menimo, da je mogoče omenjeno pozicijo sprejeti le pod določenim pogojem, in sicer: ekonomski akterji niso *a priori* izključeni iz civilne družbe, če je njihovo delovanje neprofitne narave, teži k javnemu dobremu in ne *le* zadovoljevanju oz. uresničevanju zasebnega interesa, njihovo delovanje pa vodita svobodna izbira vključenosti in samoorganiziranost entitete, ki prevzema vlogo intermediarnosti.

Relevantna je še CONECCS-ova¹³ definicija, ki kot akterje civilne družbe opredeljuje:

- sindikate,
- federacije (združenja) zaposlenih/delavcev,
- združenja poklicnih interesnih skupin,
- neprofitne – nevladne organizacije,
- storitvena in proizvodna združenja,
- zveze javnih oblasti,
- politične interesne skupine,
- verske interesne skupine,
- druge skupine.

S tem, ko razlikuje med različnimi vrstami poslovnih (ekonomskih) federacij, je CONECCS-ova definicija sicer natančnejša, presenetljivo pa vključuje tudi politične

13. CONECCS (Consultation, the European Commission and Civil Society), dostopno na: http://europa.eu.int/comm/civil_society/coneccs/index_en.htm

interese, definirane kot »organizacije, ki same niso politične stranke, a zastopajo specifično perspektivo določene stranke glede javne politike skupnosti ali simpatizirajo z določenimi vidiki stransarske politike« (CONECCS, FAQ), in javne avtoritete kot »organizirane skupine javnih administrativnih struktur na lokalni, regionalni in izpeljanih ravneh« (CONECCS, FAQ).

Raznovrstnost definiranja in opredeljevanja akterjev civilne družbe na ravni EU se je več kot očitno pokazala v Konvenciji civilnodružbenih organizacij na evropski ravni (EESC 1999b). Strinjanje je bilo doseženo le pri določanju osnovnih načel delovanja civilnodružbenih organizacij v EU – to so: avtonomija, pluralizem, subsidiarnost in odgovornost. Enoznačno pa ni bilo mogoče odgovoriti na vprašanja, kot sta: Ali so verske skupnosti del civilne družbe?, Ali so ekonomski akterji, celo socialni partnerji, legitimen del civilne družbe? Morda je smiselno pritrčiti stališču, ki svari pred podrobnim kategoriziranjem akterjev civilne družbe, saj »dinamičnega dela civilne družbe ne moremo zajeti z definicijami« (EESC 1999b: 41, 51). Posledica preozkega definiranja in vsiljevanja togih kriterijev bi lahko vodila v togost organizacij, nesposobnih odzivanja na spremembe v družbi.

5 Zakaj transnacionalna civilna družba v EU?

Kljub nedorečenosti opredeljevanja civilnodružbenega organiziranja lahko ugotovimo, da v zadnjih letih na ravni EU prihaja do pospešenega ustvarjanja civilnodružbenih omrežij.¹⁴ Te organizacije se pomembno razlikujejo po ustroju in reprezentativnosti ter segajo od *ad hoc* skupin pritiska do visoko organiziranih združenj. Vsem pa je skupno prepričanje, da imajo reprezentativno pravico soodločanja na področju delovanja, katerega interese izražajo. Machiavellijeva, bivša predsednica Odbora za gospodarske in socialne zadeve (EESC 1999: 22), meni, da bodo k evropskim integracijam pozitivno prispevale le civilnodružbene organizacije, ki imajo izoblikovane vsaj osnovne organizacijske mehanizme ter so kvalitativno in kvantitativno reprezentativne za določen sektor. Skupna značilnost teh civilnodružbenih organizacij na evropski ravni pa je njihova intermediarna vloga, ki so jo prenesle z nacionalne ravni. Gledano z vidika vloge, naj bi intermediacija:

1. omogočala javno debato, potrebno za delovanje demokracije, saj po predpostavkah znotraj civilne družbe nastaja javno zavedanje, ki je nujen pogoj demokratičnega političnega delovanja;
2. delovala kot »pes čuvaj«, ki opozarja na neprimerne odzive ali neupoštevanje zahtev državljanov v okviru reprezentativne demokracije; ima torej intermediarno vlogo posredovanja societalnih zahtev političnim predstavnikom;
3. ustvarjala prostore udejanjanja participativne demokracije (EESC 1999, 2004).

14. Social Platform (<http://www.socialplatform.org/anim/anim.htm>), The European Environmental Bureau (<http://www.eeb.org/>), European Health Network (<http://www.ehnheart.org/content/default.asp>), European Non-Governmental Sport Organisations (<http://www.engso.com>), European Forum for Freedom in Education (<http://www.effe-eu.org/>) itd.

Intermediarnost civilnodružbenih organizacij na ravni EU izhaja tudi iz njihovih stikov z lokalno ravno, kjer so pogosto (posplošeno) nosilci dvojne funkcije: *storitvene* – izvajanje zdravstvenih, socialnih, izobraževalnih, poklicnih, pravnih storitev, administrativne podpore itd. Ta funkcija jim omogoča vpogled v probleme in zahteve skupnosti in posameznikov ter stik z njimi. Omenjena opažanja (potrebe, stališča, zahteve) lahko reflektirajo in predstavijo političnim odločevalcem (*funkcija zastopništva*). Storitvena funkcija in zastopništvo sta torej med seboj tesno povezana.

Naslednja ključna točka civilne družbe je njena »komunikacijska moč«. ¹⁵ Pogosto slišimo argumente, da civilna družba pospešuje proces evropske unifikacije s tem, ko omogoča ustvarjanje »evropskega javnega prostora« (CEC 2000a: 5), ali če gremo še korak dalje, ko prispeva h graditvi »evropske identitete« (EESC 1999). Predpostavlja se, da lahko civilna družba kot prostor generiranja javnega zavedanja deluje družbeno integrativno ter spodbuja aktivno državljanstvo in politično participacijo na temeljih pluralnosti, zastopništva (reprezentacije) partikularnih interesov in parcialnosti. Habermas v tem smislu izpostavlja, da osrednji medij civilne družbe ni »administrativna moč« (država) ali denar (ekonomija), ampak »komunikacijska moč« (Habermas 1996: 366–367). Prek omenjene moči lahko civilna družba postane središče družbene integracije in politične participacije. S tem preprečuje redukcijo državljanov na akterje, ki so »državno odvisni« in »ekonomski subjekti«. Podobno tudi nekdanja predsednica Odbora za gospodarske in socialne zadeve (Machiavelli v EESC 1999) civilni družbi pripisuje potencial javne debate, potrebne za delovanje demokracije. Kot takšna civilna družba odpira kanale za artikulacijo, agregacijo in reprezentacijo interesov, ki so drugačni od tistih, ki jih običajno uporabljajo politične stranke ali ekonomski akterji. Civilnodružbene organizacije torej kot ustvarjalci prostorov komunikacije med relevantnimi deležniki, ki delujejo na temelju pluralizma, ¹⁶ pogosto na nestrukturiran ali strukturiran način omogočajo ustvarjanje in uveljavljanje argumentov in vrednot javne debate, saj je nenehno razvijajoč se, k ciljem usmerjen proces komunikacije oblika kooperacije, lastna civilni družbi (EESC 1999: 43).

V Beli knjigi evropskega vladanja (EC 2001) najdemo tudi zanimiv odnos Evropske komisije do vloge civilne družbe, ki se navadno opisuje z izrazom »pes čuvaj«. Politiki EU v civilnodružbenih organizacijah očitno vidijo priložnost za vključevanje državljanov v procese doseganja ciljev EU in možnost za zagotavljanje povratnih informacij v komunikaciji, pa tudi možnost za izražanje kritike in možnost za mobilizacije protestov, vendar je hkrati izpostavljeno, da participacija ne pomeni institucionalizacije protesta. Očitno se predvideva rast civilnodružbene vključenosti v oblikovanje javnih politik,

15. Skladno s Habermasovimi idejami se razvija ideja »diskurzivne demokracije«, ki poudarja procese komunikacije in interakcije. Civilna družba v tem kontekstu ustvarja politično zavedanje, v okviru katerega demokratična debata generira mnenja in standarde. Proces informiranja in komunikacije postane hkrati odločevalski proces, prek katerega civilna družba išče strinjanje o skupnih vrednotah. Te vrednote morajo implementirati demokratične institucije (lokalne, državne ali naddržavne).

16. Rizman (1999: 5) opozarja, da je ta komunikacijska moč pomembna predvsem za tiste skupine, ki so tradicionalno izključene iz procesov političnega odločanja.

pri čemer se upa, da bodo državljani vse bolj sprejemali EU in ne protestirali proti njej, če jo bodo, tudi po zaslugi angažiranosti civilnodružbenih organizacij, bolje razumeli. O možnosti, da lahko pride do ravno nasprotnih učinkov, se očitno ne razmišlja.

V kontekstu transnacionalnih prostorov EU pride do izraza tudi pomen subsidiarnosti. Civilna družba uvaja dimenzijo subsidiarnosti, ki označuje sodelovanje civilnega, političnega in ekonomskega sistema tako na lokalnih, državnih in supradržavnih ravneh družbe. Hkrati je treba opozoriti tudi na večplastnost potencialne subsidiarnosti. Tako Briesch (EESC 2003b) opozarja, da je v odločevalske procese poleg teritorialne (horizontalne) in politične (vertikalne) subsidiarnosti in distribucije moči potrebno vključiti tudi funkcionalno in socialno (horizontalno) subsidiarnost. Subsidiarnost tako ni preprosto le načelo administrativnih tehnik in distribucije moči, ampak tudi izraz določenega pojmovanja posameznika, njegovih svoboščin, njegove odgovornosti in družbe, v kateri živi. Predpostavlja se, da bi družbe funkcionirale bolje, če bi državljani imeli občutek, da se odločitve, ki jih zadevajo, sprejemajo na za to najprimernejših ravneh. Primerna raven pa ni določna le s teritorialnimi merili (evropski, nacionalni in lokalni prostor), ampak tudi s pomočjo funkcionalnega kriterija glede na specifično ekspertizo (javne oblasti, ekonomska skupnost, socialna partnerstva in civilnodružbene organizacije). Pri odločanju o tem, kdo naj bo vključen v odločevalski proces, je torej poleg teritorialne subsidiarnosti dobro upoštevati tudi funkcionalno subsidiarnost.¹⁷ Obe vsaka na svoj način omogočata večjo odzivnost odločevalskega procesa na dejanske potrebe ljudi in večjo učinkovitost, zato je bistveno uvažanje komplementarnosti.

Mazeyjeva in Richardson (1999) tako menita, da je zaradi heterogene narave evropske identitete potreba po participaciji na ravni EU še izrazitejša kot potreba po participaciji na ravni nacionalne države. Od tod izvira tudi potreba po zasnovanju vrste participativnih struktur, ki bodo omogočale državljanom z različnimi identitetami reprezentacijo in sodelovanje v procesih oblikovanja in sprejemanja javnih politik na ravni EU v skladu z njihovimi specifičnimi identitetnimi kriteriji.¹⁸

Kljub dokaj dobri opredeljenosti vlog civilne družbe v EU pa lahko ugotovimo, da prispevek transnacionalne civilne družbe, definirane kot »tisti nevladni akterji, ki so vključeni v notranje izmenjave teles evropske skupnosti – socialne, ekonomske, politične – in s tem vplivajo, posredno ali neposredno, na rezultate procesov javnih politik na evropski ravni« (Stone Sweet in Sandholz 1998: 9), ni popolnoma jasen, mehanizmi komunikacije in možnosti intermediacije med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU pa niso dorečeni. Koristen vpogled v mehanizme in možnosti civilnodružbene participacije ponujata George in Bache (2001: 29) ki glede na raven institucionalizacije

17. Pri čemer je potrebno izpostaviti dodano vrednost, ki jo znotraj civilnodružbenega sektorja akumulirana eksperiza lahko ponudi odločevalskemu procesu. Pomembna je predvsem zaradi svoje povezanosti s socialnimi skupnostmi na lokalni ravni (t. i. »grassroots« družbe).

18. Prebivalci EU naj ne bi bili zastopani le kot evropski državljani v okviru Evropskega parlamenta ali kot državljani posameznih nacionalnih držav znotraj Evropskega sveta. Smiselna bi bila tudi njihova reprezentativnost kot npr. pripadnikov regij ali poklicnih skupin ali posamezne etnične manjšine.

razlikujeta med tremi stopnjami civilnodružbene participacije v procesih javnih politik na ravni EU:

- popolnoma institucionalizirana reprezentacija prek Odbora za gospodarske in socialne zadeve;
- polinstitucionaliziran socialni dialog, ki daje možnost participacije socialnim partnerjem;
- lobiranje (najmanj institucionalizirana in hkrati najpogostejša oblika vplivanja).

Vendar avtorja ugotavljata, da možnosti lobiranja civilnodružbenih organizacij pri različnih institucijah EU niso enakomerno razporejene. Evropski parlament je tradicionalno dojet kot institucija, ki je najbolj odprta za lobiranje neprofitnih civilnodružbenih interesov (Mazey in Richardson 1999: 103). Pogosta tarča lobiranja je tudi Sodišče Evropskih skupnosti; svoje interese so pri tej evropski ustanovi še posebno uspešno reprezentirale civilnodružbene organizacije, ki zastopajo pravice žensk, in okoljevarstvene skupine (Mazey in Richardson 1999: 115). Evropski svet v nasprotju s prej omenjenima ni tako odprt; pot do njega navadno vodi prek lobiranja na ravni držav članic (Mazey in Richardson 1999: 118–119).

Odbor za gospodarske in socialne zadeve kot institucionalizirana oblika predstavnštva na ravni EU deluje kot »glas civilne družbe« na evropski ravni (EESC 2001a: 3, 8). Njegovo poslanstvo je predstavljanje različnih kategorij ekonomskih in socialnih aktivnosti, predvsem reprezentativnost proizvajalcev, kmetov, delavcev, obrtnikov, poklicnih interesnih skupin in reprezentativnost splošne javnosti. Ta seznam je indikativen in naj bi bil odprt, kar naj bi ustrezalo razvijajoči se naravi civilne družbe.

Pomemben je tudi podatek, da ta odbor ni bil ustanovljen z namenom reprezentiranja nacionalnih delegacij, ampak evropskih organizacij, ki imajo skupne interese. Kljub temu njegove člane predlagajo nacionalne organizacije, vendar odbor ni zavezan slediti njihovim izborom. Odločanje poteka po načelu konsenza, ki se pojmuje kot osnova pogajalskega delovanja v civilni družbi (Machiavelli v EESC 1999: 24). Namen Odbora za gospodarske in socialne zadeve je jamčiti izvajanje participativnega modela civilne družbe oz. omogočati sodelovanje civilne družbe v odločevalskih procesih kot podstat legitimnosti odločanja; deluje torej v smeri redukcije demokratičnega deficita. Mnogi avtorji in predstavniki civilne družbe pa opozarjajo, da je pri tej funkciji vse prej kot uspešen; njegova mnenja in delovanja so ocenjena kot »spremenljive kakovosti« (George in Bache 2001: 201).

Bela knjiga o evropskem vladanju (CEC 2001) sicer posveča veliko pozornosti transnacionalni civilni družbi, organizirani na ravni EU. Predvideva, da naj bi se s pomočjo bolj strukturiranih odnosov konzultacij med transnacionalnimi civilnodružbenimi akterji in telesi EU (predvsem z Evropsko komisijo) izboljšal odnos med civilno sfero in politično strato v EU. Izražena pa ni samo potreba po bolj strukturiranem odnosu, ampak tudi želja, da se prek obstoječih odnosov dialoga izoblikujejo novi mehanizmi sodelovanja. Omenjene pobude so pri akterjih civilne družbe naletele na vrsto dvomov. Problematična ni toliko sama zaželenost bolj strukturiranega odnosa kot vprašanje, ali je upravičeno in smiselno civilnodružbeno angažiranost na ravni EU zreducirati le na

omenjeni »strukturirani odnos«. ¹⁹ Kakorkoli že, za doseganje omenjenih ciljev so bili predlagani naslednji ukrepi, ki v zadnjih štirih letih prehajajo v dejanskost:

- oblikovanje virtualne podatkovne zbirke o evropskih civilnodružbenih organizacijah (CONECCS – Consultation, the European Commission and Civil Society);
- sprejetje (pravno nezavezujočega) pravilnika, ki določa minimalne standarde konzultacije;
- v primerih, ko so odnosi že vzpostavljeni, naj se uveljavljajo »partnerski dogovori«

(povzeto po CEC 2001).

Osrednje sporočilo Bele knjige o evropskem vladanju (CEC 2001), ki izhaja iz debate o strukturiranju odnosov in konzultacij, pa je, da močnejše sodelovanje pomeni tudi večjo odgovornost na strani civilnodružbenih akterjev. Ta se kaže na različne načine: vključuje izboljšanje notranje organiziranosti in učinkovitosti civilnodružbenih organizacij, poleg tega pa naj bi uvajanje pravilnika o sodelovanju zagotavljalo standarde, ki bi izboljšali reprezentativnost civilnodružbenih organizacij in njihovo zmožnost posredovanja informacij ter vodenja javnih debat tudi v državah članicah. Hkrati se predpostavlja krepitev evropeizacije in federalizacije organizirane civilne družbe na ravni EU. Prav tako je pomembno, da bodo s povečevanjem vloge civilnodružbenih organizacij tudi te postale eno od načel dobrega vladanja, ki so v Beli knjigi opredeljena kot odprtost, participacija, odgovornost, učinkovitost in koherentnost (CEC 2001).

Vendar so omenjene pozicije daleč od zelene situacije, ki jo nazorno opisujeta Streeck in Schmitter (1994: 183). Menita, da naj bi aktivnosti organizirane civilne družbe na evropski ravni funkcionirale kot konstituenta evropske birokracije, kar bi eventualno omogočilo odmik evropskih teles od parohialnih nacionalnih politik in medvladnega neodločevalskega procesa v varno zavetje novega sveta supranacionalnega menedžmenta. Kljub razvitosti ideje do materializacije takšnega sistema korporativnega supernacionalizma ne prihaja. Obstoječi sistem je daleč od korporativnih vizij pluralističnega sistema interesne reprezentacije. To sodbo podpira Warleigh (2001), ki dodaja, da večina organizacij, aktivnih na evropski ravni, poslanstva svojega delovanja ne išče v »evrofiliji«, ampak v doseganju določenih ciljev, ki niso nujno »evropsko specifični«. Po njegovem mnenju osnovni cilj torej ni prispevati k oblikovanju »zavedanja evropskosti«, ampak le udejanjanje specifičnih ciljev.

6 Zaključek

Če strnemo razpravo, ugotovimo, da lahko civilnodružbene organizacije pozitivno prispevajo k evropskim integracijam predvsem zaradi reprezentativnosti, ²⁰ mediacije,

19. Zanimiva je tudi ugotovitev, da iz Bele knjige ni mogoče ugotoviti potencialnih sprememb načina delovanja teles EU, do česar pa lahko pride zaradi kooperativnega delovanja in komunikacijskega (dvosmernega) dialoga.

20. Opozoriti velja na težavnost ocenjevanja, ali je določena civilnodružbena organizacija reprezentativna ali ne (to vprašanje je še posebno pomembno v kontekstu institucionalizacije

strokovnosti ter sinergije med trgom in politiko, kar lahko po mnenju Delorsa (EESC 1999: 79) pomembno prispeva k boljšemu funkcioniranju EU. Čeprav civilna družba na ravni EU zaradi nedorečenosti »pravil igre« ne dosega svojih potencialov, vrsta avtorjev meni, da civilna družba, ki se razvija na evropski ravni – prek vključenosti civilnodružbenih organizacij na različnih ravneh odločanja²¹ – postaja pomemben dejavnik evropskih integracij. Preden civilni družbi pripišemo prevelik pomen ali vanjo usmerimo prevelika pričakovanja, pa je dobro povzeti opozorila mnogih avtorjev (Warleigh 2001; EESC 1999; Rizman 1999 itd.), da civilna družba sicer lahko pomembno prispeva h konsolidaciji demokracije, vendar je sama po sebi ne povzroča. Končni učinek civilnodružbenih prizadevanj moramo povezati z učinkom drugih institucij, procesov in strateških intervencij.

Pomembno število civilnodružbenih organizacij je že izoblikovalo specifične strukture (pogosto v obliki federacije) z namenom mediacije pri evropskih institucijah. Te so neposredno organizirane na evropski ravni. Obstajajo pa tudi številne organizacije, ki čeprav niso organizirane na evropski ravni v strogem pomenu te besede, delujejo na nacionalni, regionalni, lokalni ali globalni ravni in vključujejo evropske vidike oz. pomembno prispevajo k evropski integraciji. Omenjene organizacije imajo skupne cilje in vizije, ki segajo prek nacionalnih meja in mejnikov. V vsakodnevni praksi se soočajo z evropskimi regulacijami. So civilnodružbene organizacije, ki delujejo v evropskem kontekstu, vzpostavljajo neposrednih povezav med omenjenimi organizacijami in evropskimi institucijami pa je eden od prioritarnih ciljev, ki jih ima Odbor za gospodarske in socialne zadeve kot predstavnik civilnodružbene sfere na ravni EU.

Vendar kot že rečeno, mehanizmi komunikacije in možnosti intermediacije med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU niso dorečeni ter so po mnenju predstavnikov civilne družbe, delujoče na ravni EU (EESC 1999, 2005; CEC, 2002), pogosto prepuščeni samovolji in pogojni odprtosti političnih teles. Civilnodružbene organizacije opozarjajo na nezadostnost takšnega sistema komuniciranja s telesi EU. Izpostavljajo predvsem problematičnost neobvladljive kompleksnosti sistema in njegovo netransparentnost. Nezadovoljstvo tako na vsebinski kot na strukturni ravni Jean De Munck (EESC 1999: 46) strne na naslednji način:

- delokacija problemov – nastane zaradi generaliziranja problemov in njihovega neumeščanja v relevantni kontekst;
- sektorstvo – je v kompleksni realnosti zelo neproduktivno;
- hierarhična birokracija – kot vzrok časovno zamudnih birokratskih procesov.

civilnega dialoga med civilnodružbenimi organizacijami in telesi EU). V splošnem obstaja strinjanje, da naj reprezentativnost organizacije ne bi nujno temeljila na numeričnem vidiku, torej koliko članov vključuje oz. kolikšna je populacija, katere interese predstavlja. Legitimnost civilnodružbenih organizacij bi morala izhajati tudi iz vrste kvalitativnih vidikov (npr. ekspertize). Določitev kriterijev za kvalitativne vidike pa je problematična (EESC 1999: 41).

21. Najmočnejša omrežja, ki delujejo na ravni EU: socialne organizacije (The Platform of Social NGOs), okoljevarstvene organizacije, organizacije za zaščito potrošnikov in razvojne organizacije (tudi kulturne organizacije, organizacije za zaščito pravic žensk, verske in človekoljubne organizacije).

Civilnodružbene organizacije naj bi s pomočjo svojih ekspertiz in načel subsidiarnosti omogočale kontekstualno umeščanje problemov in izogibanje njihovi delokaciji. Sektorianstvu bi se bilo mogoče izogniti z organiziranimi konzultacijami širokega spektra civilnodružbenih in političnih organizacij kot posrednih ali neposrednih deležnikov določenega problema, in ne le omejenosti na določen sektor.²² Končno, civilnodružbene organizacije lahko prek subsidiarnosti ponujajo alternativen model birokratski »mašineriji«, ki se na evropski ravni (in pogosto tudi v kontekstu nacionalnih držav) kaže kot prekomerna birokratizacija prevelikega števila premalo povezanih in med seboj nekoordiniranih komitejev.²³ Opisano stanje se zdi dokaj idealistično, saj bi bila za njegovo uresničevanje potrebna vrsta »preobrazb«. Če se omejimo le na nekatere, obravnavane v tem prispevku, se lahko pridružimo civilnodružbenim akterjem, ki pozivajo k vzpostavitvi delujočih in fleksibilnih mehanizmov sodelovanja s telesi EU. Obstoj teh mehanizmov pa je mogoč le ob obstoju prepoznavnih, v kontekstu relevantnih struktur in akterjev, vključenih v procese oblikovanja javnih politik. To implicira potrebo po jasnejših opredelitvah in diskurzu o pomenu transnacionalne civilne družbe na ravni EU, o njeni vlogi, enotah in možnostih vplivanja.²⁴ Pri tem imajo lahko pozitivno razvojno vlogo tudi družboslovne znanosti,²⁵ vendar ob predpostavki, da se iz sfere »metodološkega nacionalizma« do določene mere preusmerijo tudi v fleksibilno sfero analize transnacionalnih omrežij.

Viri

Commission of the European Community (1997): Promoting the Role of Voluntary Organizations and Foundations in Europe. Luxembourg, Office of Official Publications of the European Communities. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/enterprise/library/lib-social_economy/orgfd_en.pdf.

Commission of the European Communities (2000): The Commission on Non-Governmental Organizations: Building a Strong Partnership. Dostopno na: <http://europa.eu.int/infonet/library/ff/200011/en.pdf>.

22. Vprašanje je, ali se lahko npr. posamezni problemi ekologije rešijo le v okviru določenega komiteja ali ministrstva z vnaprej opredeljenimi in pogosto glede na kompleksnost problema preveč omejenimi pristojnostmi. Uspešnejši bi bili koordinirani procesi vključevanja relevantnih vplivnih deležnikov. S tem uvidom civilnodružbena sfera pogosto kliče k vzpostavljanju mehanizmov, ki bodo na urejen in reprezentativen način omogočili podobne mediacije med različnimi akterji različnih sektorjev in pristojnosti ter različnih funkcionalnih in teritorialnih entitet.
23. Ne samo, da je potrebno racionalizirati več kot 700 obstoječih komitejev (naloga, ki si jo je 2001 leta zadala Evropska komisija), še pomembneje je vzpostaviti mehanizme mediacije ter uskladiti merila učinkovitosti z merili inkluzivnosti in participacije.
24. Po izjavah predstavnikov teles EU (povzeto iz EECS 1999, 2003; EC 2000, 2001) politična volja za povezovanje s civilnodružbeno sfero na transnacionalni ravni očitno obstaja, saj se civilna družba (pre)pogosto uporablja v smislu čarovne paličice, ki bo Evropo rešila vseh deficitov in kriz: demokratičnega deficita, kulturnega deficita, krize skupnosti in krize države blaginje.
25. Kot primer takšnih prizadevanj naj omenimo VI. okvirni program Evropske komisije (http://europa.eu.int/comm/research/fp6/index_en.html).

- Commission of the European Communities (2001): European Governance; A White Paper. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/governance/governance_eu/index_en.htm.
- Commission of the European Communities (2005): Eurobarometer 63, Public Opinion in the European Union, Directorate General Press and Communication. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf.
- CONECCS, Consultation, the European Commission and Civil Society. Dostopno na: http://europa.eu.int/comm/civil_society/coneccs/index_en.htm.
- European Economic and Social Committee (1999): The Civil Society Organized at European Level. Proceedings of the first Convention. Brussels. 15 and 16 October 1999. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/sco/events/actes_sco_en.pdf.
- European Economic and Social Committee (2003a): Social Dialogic, Civil Dialogic and Social Economy. Working Seminar Organized by the »Socio-Economic Category« of the European Economic and Social Committee, 28 October 2003. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/pages/en/acs/events/28_10_03_social_dialogue/index_en.htm.
- European Economic and Social Committee (2003b): Opinion of the European Economic and Social Committee addressed to the 2003 Intergovernmental Conference. Subcommittee on the European Convention, september 2003. Bruselj. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/cig/docs/opinions/ces1171-2003_ac_en.doc.
- European Economic and Social Committee (2004): Conference on Participatory Democracy: Current Situation and Opportunities Provided by the European Constitution. 8–9 March 2004. Dostopno na: http://www.esc.eu.int/pages/en/acs/events/08_03_04_democracy/home_en.htm.
- Halman, Loek (2001): The European Values Study: A Third Wave: Source Book of the 1999/2000 European Values Study Survey. Dostopno na: http://spitswww.uvt.nl/web/fsw/evs/documents/EVS_SourceBook.pdf.

Bibliografija

- Anheier, Helmut, in dr. (2001): Introducing Global Civil Society. V Anheier, Helmut, in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook 2001: 1–20. Oxford: Oxford University Press.
- Anheier, Helmut, in Katz, Hagai (2004): Network Approaches to Global Civil Society. V Anheier, Helmut in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook. SAGE Publications.
- Armstrong, Kenneth (2001): Civil Society and the White Paper – Bridging or Jumping the Gaps? Jean Monnet Working Paper 6/01. Dostopno na: <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/011601.html>.
- Bartlett, A. Christopher, in Ghoshal, Sumantra (1997): The Transnational Organization. V Derek S. Pugh (ur.): Organization Theory: Selected Reading (4th edition). London: Penguin Books.
- Beck, Ulrich (1992): Risk Society: Towards a New Modernity. Sage Publications.
- Beck, Ulrich (1997): The Brave New World of Work. Polity Press.
- Beck, Ulrich (2002): The Analysis of Global Inequality: From National to Cosmopolitan Perspective. V Anheier in dr. (ur.): Global Civil Society Yearbook 2002: 45–55. Oxford: Oxford University Press.
- Beck, Ulrich (2003 [1997]): Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo. Ljubljana: Krt.

- Berger, Peter, in Luckman, Thomas (1999): *Modernost, pluralnost in kriza smisla: orientacija modernega človeka*. Ljubljana: Nova revija.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Cerny G., Philip (1999): *Globalization and the Erosion of Democracy*. *European Journal of Political Research*, Kluwer Academic Publishers, 36, 1: 1–26.
- Cox, Robert (1997): *The New Realism: Perspectives on Multilateralism and World Order*. London: United Nations University Press.
- Devetak, Silvo (1999): *Nacionalna država in novi evropski red*. *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: Zbornik razprav*. Občanski forum: 68–76.
- Edwards, Michael (1999): *Future Positive: International Cooperation in the 21th Century*. London: Earthscan.
- George, Stephen, in Bache, Ian (2001): *Politics in the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Gosewinkel, Dieter, in dr. (2004): *Zivilgesellschaft – National und Transnational*. Berlin Verlag. Berlin: Edition Sigma.
- Gibney, Mark, in dr. (1999): *Transnational State Responsibility for Violations of Human Rights*. *Harvard Human Rights Journal*, 12: 269–295.
- Giddens, Anthony (2000): *Tretja pot: Osnove socialne demokracije*. Ljubljana: Orbis.
- Habermas, Juergen (1996): *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.
- Held, David (1996): *Models of Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Horsman, Mathew, in Marshall, Andrew (1995): *After the Nation-State: Citizen, Tribalism and the New World Disorder*. London: Harper Collins.
- Kaldor, Mary, in dr. (2003): *Global Civil Society in an Era of Regressive Globalisation*. V Anheier, Helmut, in dr. (ur.): *Global Civil Society Yearbook 2003*. Oxford: Oxford University Press.
- Keane, John (1999): *Public Life in the Era of Communicative Abundance*. *Canadian Journal of Communication*, 24, 2. Dostopno na: <http://www.cjc-online.ca/viewarticle.php?id=517&layout=html>.
- Luckman Thomas (1998): *Gesellschaftliche Bedingungen, geistliche Orientierung*. V Luckman, Thomas (1998): *Moral in Alltag: Sinnvermittlung und moralische Kommunikation in intermediären Institutionen*. Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Luckmann, Thomas (1996): *Some Problems of Pluralism in Modern Societies*. Dostopno na: <http://stud.unisg.ch/~cems/review/luckmann.html>.
- Mann, Michael (1997): *Has Globalisation Ended the Rise of the National State?*. *Review of International Political Economy*, 1, 3/September 1: 472–496.
- Mazey, Sonja, in Richardson, Jeremy (1999): *Interests*. V Cram Laura, Dinan Desmond, Nugent Neil (ur.): *Development in the European Union*: 105–129. New York: St. Martins' Press.
- Ohmae, Kenichi (1999): *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. Revised Edition. Harper Business.
- Pestoff, Victor (1992): *Third Sector and Cooperative Services – An Alternative to Privatization*. *Journal of Consumer Policy*, 15, 1: 21–45.
- Rizman, Rudi (1999): *Vloga (nove) civilne družbe pri konsolidaciji demokracije*. *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: Zbornik razprav*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.

- Robinson, William (2001): *Society Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State. Theory and Society*, Kluwer Academic Publishers, 30, 2: 157–200.
- Robinson, William (2004): *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World; Themes in Global Social Change*. John Hopkins University Press.
- Rumford, Chris (2000): *European Cohesion? Globalization, Autonomization and the Dynamics of EU Integration*. *The European Journal of Social Science Research*, 13, 2, 2000: 183–197.
- Scholte, Jan-Aart (1999): *Globalization: Prospects for a Paradigm Shift*. V Shaw, Martin (ur.): *Politics and Globalization*. London: Routlage.
- Shaw, Martin (1997): *The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation*. *Review of International Political Economy*, 4, 3/1: 497–513.
- Shaw, Martin (2000): *Theory of Global State: Global Reality as an Unfinished Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stone Sweet, Alec, in Sandholtz, Wayne (1998): *Integration, Supranational Governance and the Institutionalization of European Polity*. V Stone Sweet, Alec, in Sandholtz, Wayne (ur.): *European Integrational and Supranational Governance: 1–26*. Oxford: Oxford University Press.
- Streeck, Wolfgang, in Schmitter, Philippe (1994): *From National Corporativism to Transnational Pluralism; Organized Interests in the Single European Market*. *Politics and Society*, 19: 133–164.
- Svetličič, Marjan (1996): *Svetovno podjetje: izzivi mednarodne proizvodnje*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Wallerstein, Immanuel (1999): *Utopistike: Dediščina sociologije*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Warleigh, Alex (2001): *Europeanizing Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization*. *Journal of Common Market Studies*, 39, 4: 619–639.
- White, Gordon (1994): *Civil Society, Democratization and Development*. *Democratization*, 1, 3: 375–390.

Politična udeležba v posocializmu: med deformirano modernostjo, novo modernizacijo in postmodernostjo

POVZETEK: Članek se osredotoča na vprašanje obsega in kakovosti politične udeležbe v posocialističnih državah, še posebej v Sloveniji. Na podlagi nekaterih primerjalnih mednarodnih in slovenskih raziskav (med slednjimi javnomnenjske raziskave iz leta 2002) avtorja ugotavljata: a) relativno nizko in še upadajočo politično udeležbo v novem političnem sistemu v procesu modernizacije ob hkratnem prepletanju predmoderne, moderne in zametkov postmoderne političnosti ter b) zelo neenakomerno porazdelitev družbenih virov in zaznav, ki podpirajo politično udeležbo. Na podlagi javnomnenjskih podatkov iz leta 2002 razkrivata šest vzorcev politične udeležbe in njihove ključne družbene nosilce glede na družbene vire, zaznave gospodarske razvitosti, političnega sistema in politične orientacije anketiranih.

KLJUČNE BESEDE: politična participacija, posocialistične države, Slovenija, modernizacija, mobilizacija virov

1 Raziskovalni problem

Do sredine devetdesetih let 20. stoletja je bilo raziskovanje politične udeležbe pretežno osredotočeno na vprašanja obsega, zvrsti in hierarhije politične udeležbe v posameznih družbah oziroma političnih sistemih. Šele v zadnjem obdobju vprašanja kakovosti politične udeležbe prihajajo na družboslovni dnevni red v večji meri, in sicer v okviru širših mednarodnih primerjalnih raziskav.

Zadnji val družboslovnega zanimanja za preučevanje politične udeležbe, ki se je okrepil s tretjim valom prehodov v demokracijo, prinaša tri ključne ugotovitve. Prvič, v razvitem delu sveta, ki že dlje časa velja za relativno stabilno svetovno demokratično jedro, politična udeležba upada (o tem npr. Wattenberg 1998). Ta težnja se kljub razlikam med državami kaže predvsem v težnji po upadanju udeležbe v institucionaliziranih oblikah političnega udejstvovanja, kot so volitve in sodelovanje v volilni kampanji (konvencionalne politične udeležbe). Drugič, po večji tranzicijski mobilizaciji v posocialističnih državah je tu mogoče opaziti pridruževanje težnji upadanja konvencionalne politične udeležbe, vidni na Zahodu, vendar na izhodiščno nižji ravni, kot je bila dosežena na Zahodu (glej npr. Kluegel in Mason 1999). Tretjič, novejšje primerjave med državami oziroma kulturami v svetovnem merilu kažejo na nepričakovan vzorec večje nekonvencionalne politične udeležbe oziroma podpore taki udeležbi v najbogatejših in demokratično običajno najvišje ocenjenih državah (glej npr. Dalton in Sickle 2005). Gre

za politične dejavnosti, ki potekajo izven običajnih kanalov in institucij ter zajemajo različne oblike pritiska in izražanja zahtev do moderno zasnovane systemske politike (podpisovanje peticij, sodelovanje pri bojkotih, udeležba na nelegalnih demonstracijah in stavkah, zasedba stavb ali tovarn).

V razvitih družbah, s katerimi običajno primerjamo politični razvoj posocialističnih družb, je obseg politične udeležbe, v celoti gledano, večji kot v posocialističnih državah. In vendar se razviti ne razlikujejo od drugih samo po obsegu politične udeležbe, temveč tudi po pojavu novih kakovosti politične udeležbe – postmodernega vzorca politične udeležbe. Ta se v prvi vrsti kaže v težnji k novi individualizaciji politike (Dalton 1996: 7). Slednja zajema premik od volilnega političnega odločanja, zasnovanega na skupinskih oziroma strankarskih ravnanjih, k bolj individualiziranemu in notranje usmerjenemu (*inwardly-oriented*) slogu politične izbire (Dalton, prav tam). Ta slog je eklektičen in egocentričen. Označuje ga odmik od političnih strank in referenčnih skupin ter od strukturiranih, institucionaliziranih metod politične udeležbe k lastnemu političnemu odločanju posameznikov o kompleksnih političnih vprašanjih in k različnim neinstitucionaliziranim, nehierarhičnim oblikam kolektivnega političnega delovanja. Pri postmodernih vzorcih političnosti, ki zajemajo še večji delež nekonvencionalne politične udeležbe kot moderni, se pomen večšin in družbenih virov še potencira. Nova narava politične udeležbe namreč terja še večjo osebno iniciativnost in večjo politično kompetenco kot moderna, kjer se posameznik politično uveljavlja v pomembni meri prek relativno kontinuiranega in formaliziranega kolektivnega (sicer prostovoljnega) interesnega organiziranja. Zdi se torej, da postmoderni državljani ne le, da raje delujejo glede na svoje tematske preference, temveč da imajo dovolj političnih veščin za uporabo obojih – tako konvencionalnih kot tudi nekonvencionalnih političnih sredstev.

Rezultati empiričnega raziskovanja dejavnikov, ki podpirajo nekonvencionalne, protestne politične dejavnosti v svetovnem merilu, so na prvi pogled nekoliko prese- netljivi. Pričakovali bi, da v večji meri protestirajo ljudje v nedemokratičnih in slabših socialno-ekonomskih okoliščinah. Nasprotno sta Dalton in Sickle (2005) na podlagi analize 70 javnomnenjskih raziskav, opravljenih v 33 državah,¹ izrecno ugotovila večjo nekonvencionalno politično udeležbo v najrazvitejših demokratičnih državah. V globalnem merilu torej primarni viri protestne politične dejavnosti zrcalijo obstoječe družbene vire in politične priložnosti za udejstvovanje v protestnih dejavnostih, vendar v nasprotni smeri od pričakovane. Bolj protestirajo ljudje, ki (v svetovnem merilu) živijo boljše in v bolj demokratičnih okoljih. Ljudje tu ne protestirajo zato, ker so frustrirani in izključeni iz politike, temveč zato, ker imajo na voljo kakovostne družbene vire (imajo dober socialno-ekonomski položaj, visoko izobrazbo), lahko protestirajo (saj živijo v demokratičnem okolju) in pričakujejo, da se bodo vlade odzvale na njihove akcije.

V prispevku se osredotočamo predvsem na posocialistične države, kjer se moderna politika v značilnih modernih institucionalnih in behavioralnih razsežnostih še vzpo-

1. Te vključujejo visoko razvite industrijske države, posocialistične države in države v razvoju. Podatki so bili zbrani v dveh valovih (1995–1998 in 1999–2002) v okviru mednarodne raziskave World Values Survey.

stavlja. Prehodi v demokracijo so bili imanentno povezani prav z modernizacijo družb in njihovih političnih sistemov. Nove demokratične ustave so uzakonile moderni liberalni model demokracije vključno z običajnimi modernimi ustanovami in kanali politične udeležbe (npr. moderne politične pravice in svoboščine državljanov, tekmovalne svobodne volitve, moderne politične stranke, delitev oblasti, vladavina prava). Kljub temu, da formalni pravni okviri dopuščajo tako moderno kot postmoderno politično udeležbo, ni mogoče pričakovati neposrednega preskoka iz pretežno predmoderne politične udeležbe v postmoderno. Naša teza je, da imajo posocialistične družbe po tranzicijski politični mobilizaciji družbene vire in strukturne priložnosti, ki reproducirajo predmoderne (obmoderne) vzorce politične udeležbe iz obdobja kvazireprezentativne demokracije, deloma pa prispevajo k njihovi modernizaciji. Glede na izkušnje z deformirano modernizacijo v socialističnem obdobju je težko pričakovati bistveno podstat za postmoderni tip politične udeležbe. Ocenjujemo, da je na makroravni ključna novost v teh okoliščinah »dekolektivizacija« oziroma moderna »individualizacija« državljskih praks. V pomembni meri gre torej za odpravljanje, kot pravijo Adam (1989), Bernik (1989a) in Ule (1989), deformirane modernizacije, socialistične obmodernosti, socialistične predmodernosti in protimodernosti. Delen upad obsega politične udeležbe je ob uvajanju načela prostovoljnosti politične udeležbe lahko tudi razumljiv kljub odpiranju novih demokratičnih sistemskih priložnosti. Obenem se spreminja kakovost politične udeležbe. Pričakujemo torej vključenost državljanov v moderne oblike političnosti (tako institucionalizirane kot tudi neinstitucionalizirane), katere normativno postavlja in dopušča moderniziran politični sistem večstrankarske parlamentarne demokracije. Glede na to, da liberalni sistem predpostavlja aktivnega državljana in da bivši »Drugi svet« po razvitosti (v svetovnem merilu) vendarle sodi v manjšino relativno bogatih držav, lahko s to spremeno pričakujemo vsaj zametek težnje k pridruževanju posocialističnih družb postmaterialističnim težnjam razvitih družb bivšega »Prvega sveta«.

Glede na kompleksnost procesov preoblikovanja politične participacije državljanov v okoliščinah prehoda v demokracijo se zdi prepletanje raznolikih državljskih praks zelo verjetno. Zato v študiju primera na Slovenskem upoštevamo dinamični pristop. Zanima nas, kakšni vzorci politične participacije so se oblikovali v Sloveniji v obdobju od konca osemdesetih let 20. stoletja (tranzicijsko obdobje) do leta 2002, kakšne so značilnosti teh vzorcev ter kdo so njihovi družbeni nosilci. Pri tem smo posebej pozorni na uvodoma omenjeni dve razsežnosti politične udeležbe – na obseg in na kakovost. Pričakujemo, da se je v obdobju utrjevanja demokracije ohranil pojav relativno intenzivnega političnega aktivizma le v relativno majhnih družbenih skupinah a) aktivnih državljanov in b) alieniranih državljanov, ki so politično aktivni le občasno in pretežno protestno. Naša hipoteza je, da lahko glede na prepletanje modernih in postmodernih elementov v transformativni politični udeležbi v osemdesetih letih (Fink Hafner 1992a) pričakujemo moderne in postmoderne zvrsti politične udeležbe tudi v okoliščinah utrjevanja posocialistične demokracije. Glede na pretekle raziskave politične udeležbe na Slovenskem in v tujini (predstavljamo jih v nadaljevanju) pričakujemo, da so ključni viri tako modernizacijskih kot možnih zametkov postmodernizacijskih elementov v politični udeležbi v posocializmu izobrazba, relativno ugoden socialno-ekonomski

položaj, pozitivne zaznave gospodarske razvitosti in pričakovanih učinkov politične udeležbe.

Pri izbiri raziskovalnih pristopov sledimo Klandermansovemu (1986) opozorilu, da je mogoče politično udeležbo dovolj celostno raziskati in razumeti le ob kombinaciji evropskega in ameriškega pristopa k preučevanju politične udeležbe. Evropski pristop se namreč osredotoča na družbenostrukturne predpogoje politične aktivnosti – torej na strukturne makrodejavnike. Za ameriški pristop je značilno predvsem preučevanje kolektivne akcije z zornega kota dejavnikov, ki vplivajo na politično udeležbo posameznikov. Osredotoča se predvsem na družbeno mikroraven (mobilizacijo virov) vključno s posameznikovo racionalno presojo o lastni politični mobilizaciji.

Naša pričakovanja glede premen v politični participaciji v Sloveniji preverjamo na podlagi več virov podatkov: podatkov že opravljenih družboslovnih raziskav v Sloveniji in nekaterih mednarodnih primerjalnih raziskav; podatkov longitudinalne raziskave Slovensko javno mnenje; uradnih podatkov o dejanski politični udeležbi v Sloveniji in primerjanih državah od prvih tranzicijskih volitev do danes; še posebej pa podatkov telefonske raziskave na temo politične udeležbe v Sloveniji, opravljene jeseni 2002.

V nadaljevanju najprej predstavljamo izhodiščne raziskovalne koncepte o obsegu in kakovosti politične udeležbe. V tretjem delu predstavljamo mednarodne podatke o spreminjanju obsega in kakovosti politične udeležbe v posocialističnih državah. Po splošni predstavitvi teženj v spreminjanju politične udeležbe na Slovenskem po tranzicijskem obdobju podrobneje predstavljamo še rezultate empirične raziskave – vzorce politične udeležbe. V zaključku sledi sintetična predstavitev ugotovitev.

2 Obseg in kakovost politične udeležbe v procesu (post)modernizacije

Vprašanje **obsega** politične udeležbe ima dolgo zgodovino (Weiner 1971). V 20. stoletju je prevladalo mnenje, da je pravica do udeležbe pri upravljanju družbe bistveni element demokratične vladavine. Izčiščena ideja demokracije za velik del družbe (poliarhije) se je uveljavila zlasti z Dahlovo publikacijo *Polyarchy – Participation and Opposition*, objavljeno leta 1971. To delo je postalo tudi izhodišče vrednotenja značilnosti in uspešnosti tretjega vala prehodov v demokracijo na območju posocialistične Evrope (npr. Kaldor in Vejvoda 1999).

Empirične raziskave vse od dvajsetih let 20. stoletja naprej kažejo, da se v sodobnih družbah običajno le relativno majhna skupina ljudi stalno zanima za politiko, nekoliko več se jih zanima, a so razmeroma pasivni, večina pa je indiferentna. Pri tem je treba razlikovati med apatičnostjo in alienacijo. Weiner (1971: 162) opredeljuje apatijo kot pomanjkanje zanimanja in kot pomanjkanje aktivnosti. Nasprotno alienacija vključuje intenzivna politična čustva zaradi zaznave jalovosti politične dejavnosti. Glas ljudi, izražen prek politične udeležbe, prihaja od omejenega in nereprezentativnega segmenta državljanov, ki s tem relativno še pridobivajo na moči, medtem ko imajo izključeni iz politike manj moči (McClosky 1968; Verba, Lehman Schlosman in Brady 1995). Deleži članov družbe, ki so udeleženi v politiki, se spreminjajo z razvojem različnih sistemov

upravljanja družb, pa tudi v isti družbi v relativno kratkem času glede na tip aktivnosti in vrst istovrstne aktivnosti (npr. vrst volitev). Tudi alienirani se politično mobilizirajo v specifičnih okoliščinah.

Kakovost politične udeležbe je v veliki meri odvisna od družbenega oziroma političnega okolja – struktur priložnosti za politično udeležbo. Pri preučevanju transformacije politične udeležbe na prehodu v demokracijo sta pomembna vpogleda v obe ravni – sistemsko (makroraven) in individualno (mikroraven).

Na sistemski ravni so med ključnimi vprašanji sistemske priložnosti oziroma (ne) prostovoljnosti politične udeležbe. Slednja namreč že od nekdaj vsebuje dva temeljna vidika. Pogled »od spodaj« poudarja predvsem pogled državljana, ki z udeležbo v politiki vpliva na izbor vladajoče politične elite, prek raznolikega interesnega organiziranja in delovanja pa vpliva na konkretne politične odločitve te elite. V dosedanji zgodovini poznamo tudi drugo plat – posamezne primere ali celo kar cele politične sisteme, ki temeljijo na mobilizaciji »od zgoraj«. Gre za posredno ali celo neposredno spodbujanje s strani vladajoče politične elite zaželeno politično udeležbo, da bi tako zagotovili strinjanje državljanov z oblastjo (McClosky 1968: 253) oziroma ohranili njeno legitimnosti (Bernik 1988; Adam 1991). Pojem politična participacija se je namreč uveljavil kot normativno pozitiven v vseh sodobnih političnih sistemih, tudi nedemokratičnih. In vendar obstaja bistvena razlika med politično udeležbo v demokratičnih sistemih in politično udeležbo v nedemokratičnih sistemih. Ključna razlika je v (ne)prostovoljnosti aktivnosti članov družbe (McClosky 1968: 252).

Raziskovalci politične udeležbe na Slovenskem na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta so opozarjali na nujno razlikovanje med politično udeležbo v zahodnih liberalnodemokratičnih sistemih in politično participacijo v nedemokratičnih sistemih (npr. Bernik 1988; Adam 1991; Fink Hafner 1992a). Adam (1991: 102–103) tako izrecno poudarja, da je politična participacija odvisna spremenljivka političnega sistema. Pri tem je posebej pozoren na funkcije politične participacije. Politična participacija v zahodnih demokratičnih političnih sistemih naj bi opravljala dve funkciji: funkcijo selekcije in kontrole politične elite/vlade ter funkcijo aktiviranja in mobiliziranja človeških potencialov. Nasprotno sta bili ti funkciji v nedemokratičnih sistemih (kakršen je bil tudi jugoslovanski socialistični sistem) zamenjani s prevladujočo funkcijo reprodukcije političnega sistema (sodelovanja državljanov v javnem oziroma političnem življenju) oziroma zagotavljanja njegove legitimnosti (Bernik 1988; Adam 1991).

Na mikroravni je ključno vprašanje razmerje *posameznik* proti *kolektiv*. Socialistični sistemi so deklarirali demokratično naravo teh sistemov vključno s poudarjanjem množične politične udeležbe. Ob vztrajno nadzorovani in instrumentalizirani politični udeležbi so se vendarle vsaj občasno pojavile spontane oblike politične udeležbe – najizraziteje v ciklikih protestnega aktivizma (npr. v kriznem obdobju na Madžarskem 1956, na Češkoslovaškem leta 1968, na Poljskem leta 1970 in 1980, na območju nekdanje Jugoslavije npr. v valu stavk v petdesetih letih 20. stoletja, v študentskem gibanju v letih 1968–1972, v nacionalističnih gibanjih na začetku sedemdesetih let, v opozicijskih in nacionalističnih družbenih gibanjih v osemdesetih letih). In vendar je šele prostovoljna

opozicijska politična aktivnost v osemdesetih letih botrovala zamenjavi socialističnih sistemov z liberalnodemokratično zasnovanim sistemom.

Poskuse aktivnega avtonomnega poseganja v javno sfero je uradna politika stigmatizirala kot sovražno skoraj vse do konca osemdesetih letih 20. stoletja. V resnici se je inovativna avtonomna kolektivna dejavnost morala primarno zavzeti za modernizacijo politične sfere. Le tako bi se namreč vzpostavili sistemski pogoji za njihovo normalno prostovoljno politično delovanje (Fink Hafner 1992a). Kljub temu, da so si nova družbena gibanja prizadevala vzpostavljati zametke nove, postmoderne politične paradigme tako kot nova družbena gibanja na Zahodu, so se vendarle nenehno soočala s primarno nujnostjo zavzemanja za vzpostavitev moderne stare politične paradigme, da bi lahko normalno delovala in se znotraj nje zavzemala za njeno postmoderno premeno. Politično uveljavljanje postmodernega kompetentnega avtonomnega posameznika se je podredilo cilju vzpostaviti moderen demokratični politični sistem, med drugim zasnovan tudi na načelu svobodne politične udeležbe posameznikov državljanov v interesnih skupinah in političnih strankah, ki po demokratičnih pravilih tekmujejo za oblast.

3 Obseg in značilnosti politične udeležbe v procesu modernizacije posocialističnih družb

Demokratizacija je bila uspešnejša v posocialističnih državah, kjer so bile sistemske spremembe dosežene pod pritiskom civilne družbe, in sicer ali v pretežni meri ali v kombinaciji s prilagajanjem starih političnih elit. In vendar so bile (opozicijske) civilne družbe v obliki nekonvencionalne množične politične udeležbe (vključno z družbenimi gibanji) v posocialističnih državah relativno kratkotrajni pojavi. Na novo nastajajoče politične ustanove in politične stranke so se počasi konsolidirale in v okoliščinah mnogoterih tranzicij niso zmogle pridobiti širokega zaupanja državljanov. Ravni politične udeležbe v posocialističnih družbah so kljub nacionalnim razlikam, splošno gledano, nižje kot v razvitih demokratičnih državah (Lewis 1997; Kluegel in Mason 1999; Howard 2003; Barnes 2004; Malnar 2004; Paczynska 2005).

Slovenija se po podatkih raziskave International Social Justice Project (ISJP)² s povprečnim številom 0,68 udeležb v nevolilnih aktivnostih na anketiranca (pisanje pism, podpisovanje peticij, sodelovanje na javnih sestankih, protestih oziroma demonstracijah, bojkotih, različnih oblikah agresivne politične udeležbe) v tranzicijskem obdobju sicer uvršča precej višje kot Madžarska (0,28), vendar le nekoliko višje v primerjavi z drugimi posocialističnimi državami (v Estoniji, na Poljskem in v Rusiji se je ta vrednost gibala med 0,54 in 0,58). Na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta leta je bilo precej več tovrstnih aktivnosti zaslediti v Vzhodni Nemčiji (2,04), na Češkoslovaškem (1,66) in v

2. Primerjalnih mednarodnih raziskav politične udeležbe, ki bi vključevale več posocialističnih držav ali pa posocialistične in zahodne demokracije, je zelo malo. Med redkimi izjemami sta raziskavi na podlagi podatkov International Social Justice Project (ISJP) iz leta 1991. Kluegel in Mason (1999) sta analizirala del te podatkovne baze, in sicer tiste podatke, ki so bili zbrani v začetku devetdesetih let v naslednjih državah: Bolgarija, Češkoslovaška, Estonija, Vzhodna Nemčija, Madžarska, Poljska, Rusija in Slovenija.

Bolgariji (1,10). Čeprav so bili zlasti v slednjih državah izbruhi množične protisistemske udeležbe očitni, tranzicijsko obdobje v nobeni od naštetih držav leta 1991 ne sega do stopnje intenzivnosti, ki jo najdemo v dveh zahodnih državah, zajetih v primerjavo. V Zahodni Nemčiji je bila namreč povprečna vrednost nevolilne udeležbe 1,79, v ZDA pa 2,83. Kljub temu, da so državljani v času zbiranja podatkov šele komaj preživeli revolucionarne spremembe, jih je v katerikoli od nevolilnih političnih dejavnosti sodelovalo v povprečju le 30 % ali manj (v primerjavi z 69 % v Zahodni Nemčiji in 90 % v ZDA). Podatki o volilni udeležbi v nekaterih državah kažejo celo manjšo politično dejavnost, kot je razvidna iz javnomnenjskih podatkov. Udeležba na parlamentarnih volitvah na Poljskem je bila leta 1989 v prvem krogu 61,1%, v drugem krogu pa le 25,9%; na lokalnih volitvah leta 1990 42,3%, na predsedniških volitvah istega leta pa 60% v prvem, 53,4% pa v drugem krogu (White 1992: 155, 157; Batt 1991: 120f); na predčasni parlamentarnih volitvah leta 1993 je bila volilna udeležba na Poljskem 52,1% (Mojsiewitz 1992: 1285). Na Madžarskem je bila udeležba na referendumu leta 1989 58%, v prvem in drugem krogu parlamentarnih volitev leta 1990 63,2% in 45%; na lokalnih volitvah leta 1990 pa le 40,18% in 28,4%. Prvi krog lokalnih volitev v Budimpešti je bil celo razveljavljen zaradi prenizke udeležbe (White 1991: 119ff; Batt 1991: 122). Nasprotno je bila volilna udeležba na volitvah v zvezno skupščino na Češkoslovaškem leta 1990 kar 96% med Čehi in 94,41% med Slovaki. Čeprav je bila udeležba v tej državi na lokalnih volitvah istega leta nižja od omenjene (73,5 % Čehov in 63,7 % Slovakov), je še vedno višja v primerjavi z nekaterimi zgoraj omenjenimi državami (White 1991: 37, 41; Batt 1991: 126ff).

Čeprav so nekateri družboslovci pričakovali, da bodo spremenjeni sistemski pogoji spodbudili precej aktivnejšo udeležbo državljanov v politiki, se to torej v posocialističnih državah v prvem desetletju po zamenjavi političnih sistemov ni zgodilo. Barnes (2004) celo poroča o nekaterih negativnih težnjah v procesu utrjevanja mladih demokracij. Po javnomnenjskih podatkih, zbranih v dveh ciklih nacionalnih javnomnenjskih raziskav o politični udeležbi v nekdanjih komunističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope (prvi v začetku devetdesetih let 20. stoletja in drugi v obdobju 1998–2001), katerih podatke je Wissenshaftzentrum für Sozialforschung Berlin (WZB) oblikoval v skupno podatkovno bazo, se je npr. udeležba v različnih interesnih združenjih oziroma organizacijah v desetletju po tranziciji povečala samo v Vzhodni Nemčiji. Na podlagi podatkov, objavljenih v Barnes (2004), lahko rečemo, da je Slovenija, kjer je upad zelo majhen (padec povprečnega števila organizacij, v katere so anketirani včlanjeni, je znašal 0,05), izjema. V drugih preučevanih državah (Češka, Slovaška, Estonija, Madžarska, Litva, Poljska, Romunija, Slovaška, Ukrajina) je bil ta namreč mnogo bolj očit (od -0,13 do -0,89). Podobno se je zmanjšala tudi konvencionalna politična participacija (spremljanje množičnih medijev, razpravljanje o politiki, volilno prepričevanje prijateljev, sodelovanje pri reševanju lokalnih problemov, udeležba na javnem sestanku in demonstracijah, stiki z javnimi uradniki ali politiki, delo za politično stranko ali kandidata).

Čeprav opazimo relativno velike razlike v absolutnem obsegu politične udeležbe v preučevanih državah, pa je vsem tem državam vendarle skupen *osnovni vzorec demo-*

bilizacije državljanov. Povprečna kumulativna podpora omenjenim oblikam politične udeležbe v Sloveniji je po podatkih v Barnes (2004) v obeh raziskovalnih ciklih ali zelo blizu povprečju vseh raziskovanih držav ali pa celo popolnoma enaka (14,7 % v začetku devetdesetih let in 15,2 % na prehodu iz devetdesetih let v leto 2001). Hkrati se omenjene države pomembno razlikujejo od Rusije, Belorusije in Ukrajine, ki po obsegu omenjenih zvrsti politične udeležbe zaostajajo. Makarovič (2002) izrecno opozarja, da ima Slovenija glede na razvitost politične udeležbe izrazite prednosti le pred družbami Jugovzhodne (Romunija, Bolgarija) in Vzhodne Evrope (Rusija, Ukrajina, Belorusija).

Medtem ko v tranzicijskem obdobju osebne gospodarske okoliščine niso pomembno vplivale na politično udeležbo (čeprav stališča do gospodarstva so), so bili visoko izobraženi politično najbolj aktivni, preprosto osebno nezadovoljstvo pa se ni izkazalo za zadostno motivacijo za politično udeležbo (Kluegel in Mason 1999). Mladost, izkušnja politične krivice, postmaterializem in protisocialistična prepričanja, poudarjata ista avtorja na podlagi mednarodne javnomnenjske raziskave, so bila pomembne sodoločnice protestne politične udeležbe in strankarskih simpatij, vendar ne tudi volilnega odločanja na prvih volitvah. Barnes (2004) na podlagi podatkov raziskav iz tranzicijskega obdobja in ob izteku prvega desetletja po prvih volitvah v 14 posocialističnih državah razkriva, da so starost, izobrazba in dohodek vsi pozitivno povezani s konvencionalno politično udeležbo v obeh valovih raziskav. Medtem ko je izobrazba glavni socialni vir raznovrstnih (konvencionalnih in nekonvencionalnih) političnih dejavnosti, ženski spol ostaja splošno negativno povezan s konvencionalno in nekonvencionalno politično udeležbo,³ starost pa je v vseh državah negativno povezana z odobravanjem protesta. Tako se ob klasičnih dejavnikih moderne politične udeležbe v posocialističnih okoliščinah pojavlja tudi zametek segmenta posameznikov, pri katerih izobrazba kot socialni vir podpira tako moderni kot (vsaj potencialno) postmoderni odnos do politike.

4 Obseg in značilnosti politične udeležbe na Slovenskem na začetku 21. stoletja

Čeprav se je prevladujoča politična kultura v slovenski družbi osemdesetih let 20. stoletja postopoma preoblikovala, bi težko rekli, da je aktiven državljan postal modus slovenskega državljanskega telesa. Tako kot v drugih srednjeevropskih posocialističnih državah tudi v Sloveniji opazimo relativno hiter razkroj pozitivnih pričakovanj o tekmovalni volilni politiki, prakticirani na Zahodu (Dalton 1996). V Sloveniji se to razočaranje, podobno kot v primerljivih posocialističnih državah, še zlasti izraža v razširjenem pojmovanju politike kot pretežno umazane zadeve egoističnih koristolovcev (Bibič 1994; Toš 1999), v upadanju udeležbe na volitvah ter upadanju zaupanja v institucije (še zlasti v parlament in politične stranke), v rastočih protistrankarskih občutjih in

3. Barnes (2004) predstavlja podrobne rezultate regresijske analize. Ti kažejo, da obstaja manjša verjetnost udeležbe žensk v vseh treh razkritih razsežnostih politične udeležbe – članstvo v združenjih, konvencionalna politična udeležba in odobravanje protestnih oblik politične udeležbe.

relativno nizkem socialnem kapitalu (Fink Hafner 1994, 2001 in 2006 – v tisku; Kaase, Newton in Toš 1999; Mihelj in Toš 2002; Malnar 2004; Adam in Rončević 2004;) ter nezadovoljstvu s prakso demokracije sploh (Bernik in Uhan 2002).

Kljub omenjenim kritičnim pojavom lahko rečemo, da se v posocializmu politika vendarle normalizira. Odpravljena je prisilna sistemska politična udeležba, odprte so nove, sistemske vzpostavljene strukture priložnosti. Poleg obsega politične udeležbe nas zato zanima tudi njena kakovost v primerjavi s prevladujočo v času socializma na Slovenskem in v primerjavi z drugimi državami. Zato v nadaljevanju predstavljamo ugotovitve o:

- a) obsegu in zvrsteh politične udeležbe, kot se kažejo na podlagi analize podatkov, zbranih v letu 2002,⁴ in
- b) preliminarnih raziskovalnih odgovorih na vprašanja o kakovosti politične udeležbe. V empiričnem raziskovanju smo to vprašanje konkretizirali z vpogledom v vzorce državljske udeležbe, ki so se oblikovali v prvem desetletju po prvih volitvah, izvedenih leta 1992 na podlagi nove ustave iz leta 1991. Te nato komentiramo na podlagi ugotovitev, ki veljajo za nekatere druge evropske države.

4.1 Obseg politične udeležbe

Podrobnejši vpogled v udeležbo v bolj eksplicitnih politično dejavnih oblikah zanimanja za politiko pokaže, da ima le relativno majhen del anketiranih polnoletnih državljanov Slovenije (telefonska anketa iz leta 2002) aktualne ali pretekle izkušnje z aktivnim političnim udejstvovanjem. Večinoma politiko le spremljajo.

Relativno malo anketiranih je popolnoma izključenih iz politike v najširšem smislu in zelo malo jih je maksimalno aktivnih. Relativno veliko vlogo pri oblikovanju enostavnega indeksa politične participacije imajo naslednji kazalniki:⁵ zanimanje za politiko,⁶ spremljanje politike⁷ in udeležba na volitvah.⁸ Srednje k celotni politični par-

4. Telefonsko zbiranje podatkov je potekalo v Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede po vprašalniku in naročilu Centra za politološke raziskave. V obdobju od 30. 9. do 2. 10. 2002 je bilo opravljenih 919 telefonskih intervjujev iz verjetnostnega vzorca. Pridobljeni podatki so reprezentativni za populacijo polnoletnih slovenskih državljanov.

5. Ker se kazalniki razlikujejo po razponu merske lestvice in po porazdelitvi vrednosti, je njihov prispevek k indeksu politične participacije različen.

6. Kazalnik relativno veliko prispeva k skupni participaciji, delno zaradi razporeditve odgovorov (malo nizkih vrednosti), še bolj pa zaradi širine merske lestvice (najvišja vrednost je 10, kar je precej več, kot pri drugih lestvicah), ki kazalniku daje večji pomen, ki pa je teoretsko upravičen.

7. Spremljanje politike veliko prispeva k participaciji, tako zaradi razporeditve odgovorov (veliko visokih vrednosti) kot zaradi širine merske lestvice (najvišja vrednost je 5).

8. Udeležba na volitvah veliko prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo visokega deleža visokih vrednosti, ki pa so zaradi merske lestvice relativno nizke v primerjavi z drugimi kazalniki (to je 3).

ticipaciji prispevajo pogovori o politiki⁹ ter članstvo in aktivnosti v društvih.¹⁰ Le malo pa prispevajo k široko opredeljeni participaciji aktivnosti, kot so pogovor s politikom, prostovoljno delo pri volilni kampanji, volilno prepričevanje, kandidiranje na volitvah, prispevanje sredstev za volilno kampanjo, zbiranje sredstev za kampanjo in pisanje pisem politikom ali množičnim medijem¹¹ ter intenzivnejše politične aktivnosti, kot je opravljanje kakršnekoli politične funkcije na katerikoli ravni ter sodelovanje pri pripravi ali izvedbi kakšne politične akcije – npr. ozaveščanja javnosti, stavke, demonstracije, zbiranja podpisov, zasedbe zgradbe ipd.,¹² članstvo in aktivnost v politični stranki¹³ ter članstvo in aktivnost v sindikatu.¹⁴

4.2 Kakovost politične udeležbe: vzorci politične udeležbe

Glede na dosedanje nacionalno in mednarodnoprimerjalno preučevanje kontinuuma, ravni in hierarhije politične udeležbe lahko ugotovimo, da je političnoparticipativna podstat liberalnega modela demokracije v Sloveniji relativno šibka. Odpor do moderne političnosti se izraža v relativno nizki in še upadajoči politični udeležbi v novem političnem sistemu, obenem pa ostaja odprto tudi vprašanje glede zametkov postmoderne političnosti, zasnovanih v osemdesetih letih 20. stoletja.

Kljub relativno široko razširjenim opazovalskim političnim dejavnostim (spremljanje politike prek množičnih medijev in udeležba na volitvah) lahko danes tudi na podlagi telefonske raziskave iz leta 2002 govorimo o relativno zelo majhnem deležu polnoletnih državljanov Slovenije, ki eksplicitno izražajo zanimanje za politiko in se z njo ukvarjajo v časovno in v pogledu drugih virov zahtevnejših oblikah politične udeležbe. Ob tej poenostavljeni sliki pa lahko na podlagi združevanja enot v skupine¹⁵ oziroma na podlagi

-
9. Pogovori o politiki srednje prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi razporeditve vrednosti (veliko srednjih vrednosti z lestvice, to je 2 in 3).
 10. Članstvo in aktivnosti v društvih komaj še srednje prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi razporeditve vrednosti (tretjina srednjih vrednosti z lestvice, to je 2 in 3) in zaradi zelo velikega deleža ničel (popolne neaktivnosti velikega dela populacije).
 11. Navedene aktivnosti malo prispevajo k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo visokega deleža nizkih vrednosti (vključno z velikim številom ničel, ki pričajo o razširjeni popolni neaktivnosti na tem področju).
 12. Eksplicitna politična aktivnost zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo velikega deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 13. Članstvo in aktivnost v politični stranki zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi zelo velikega (največjega doslej) deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 14. Članstvo in aktivnost v sindikatu zelo malo prispeva k skupni participaciji, predvsem zaradi velikega deleža najnižjih vrednosti (to je 0).
 15. Za določitev optimalnega števila skupin in za razvrstitev enot v skupine smo uporabili hierarhične metode za združevanje v skupine. Uporabili smo iste spremenljivke kot za izračun enostavnega indeksa politične participacije. Spremenljivk nismo standardizirali, smo pa pretežno poenotili merske lestvice spremenljivk z združevanjem vrednosti pri lestvicah z večjim razponom vrednosti. Različnost med enotami smo izračunali kot evklidsko razdaljo, kot metodo združevanja v skupine pa smo izbrali wardovo metodo. Te izbire, vključno z

empirične tipologije vendarle govorimo o šestih različnih vzorcih¹⁶ politične udeležbe – o aktivistih, individualistih, opazovalcih, predpolitičnih, izpolnjevalcih dolžnosti in a(nti)političnih. V nadaljevanju so tipi predstavljeni glede na svoje osnovne politične značilnosti in glede na kasneje dodane spremenljivke (širši nabor, od klasičnih sociodemografskih značilnosti do npr. vrednotenja političnega in gospodarskega sistema).¹⁷

Aktivisti (19 %): Zanje je značilna visoka stopnja politične participacije v vseh izmerjenih pogledih. Imajo značilno boljše mnenje o stanju gospodarstva in vplivu ljudi na politiko, ideološko pa so bolj levo opredeljeni. Sociodemografsko gre za premožnejše, bolj izobražene, manj verne anketirance, v večji meri moškega spola. Ob vprašanju glede strankarske opredelitve v primeru, da bi bile volitve naslednjo nedeljo, so v večji meri izbirali DeSUS in ZLSD, v manjši pa LDS.

Individualisti (13 %): Zanimajo se za politiko, jo tudi spremljajo in se o njej pogovarjajo. Pri tem se izogibajo članstvu v društvih, sindikatih in političnih strankah, vendar pa se značilno udeležujejo političnih aktivnosti in volitev. Imajo značilno boljše mnenje o stanju gospodarstva in demokracije ter o vplivu ljudi na politiko. Sociodemografsko je to premožnejša, bolj mestna, bolj izobražena in starejša skupina, v kateri je delež nezaposlenih in moških višji. Ob vprašanju glede strankarske opredelitve v primeru, da bi bile volitve naslednjo nedeljo, so v večji meri izbirali SDS.

Opazovalci (27 %): Pri tej skupini je očitna odsotnost aktivizma in članstva v društvih. Izogibajo se političnim aktivnostim in članstvu v strankah, sočasno pa se bolj udeležujejo pogovorov o politiki in volitev, so tudi v večji meri udeleženi v sindikalnih aktivnostih. Za to skupino je značilen le izrazito manjši delež nezaposlenih in (glede na odgovore na vprašanje, koga bi volili, če bi bile volitve v državni zbor naslednjo nedeljo), nekoliko večji delež volivcev LDS in SLS, ob manjšem deležu volivcev SDS. Glede na druge lastnosti je to izrazito neprofilirana skupina.

Predpolitični (17 %): Ključna lastnost te skupine je velika društvena aktivnost in izogibanje političnemu aktivizmu. Politika jih ne zanima, o njej se praviloma ne po-

zduževanjem vrednosti, so utemeljene z vsebino spremenljivk, porazdelitvijo njihovih vrednosti in cilji analiz politične participacije.

16. Opravljeno razvrščanje daje vpogled v možne razvrstitve v tri, štiri, pet ali šest skupin. Primerjave povprečij po skupinah pokažejo, da je vsebinsko najbolj bogata razvrstitev v šest skupin – najpodrobnejša smiselna razvrstitev, torej. Skupine so dobro ločene in imajo prepoznavne izstopajoče značilnosti. Pri razvrstitvah v manjše število skupin se izgubijo določene razlike med skupinami. Pravzaprav pri vseh razvrstitvah ostajata dve skupini enaki (v grobem ju označujeta najvišja in najnižja stopnja participacije), z večanjem števila skupin pa se iz sprva heterogene in vsebinsko težko določljive »vmesne« skupine (razvrstitev v tri skupine) izoblikujeta najprej dve prav tako medli skupini, nato pa tri in končno štiri vsebinsko veliko bolj prepoznavne in izdelane skupine.
17. Konkretnije gre za naslednje lastnosti anketiranih obeh spolov: ocena premoženjskega stanja anketirančeve družine, ocena stanja gospodarstva, ocena zadovoljstva z delovanjem demokracije, ocena vpliva ljudi na politiko, zaposlitveni status anketiranca, simulirana volilna odločitev anketiranca (koga bi volil, če bi bile volitve v državni zbor naslednjo nedeljo), anketirančeva opredelitev na ideološkem kontinuumu levo – desno, starost, spol, izobrazba, okolje bivanja in pogostost obiskovanja verskih obredov.

govarjajo in je ne spremljajo. Ravno tako niso vključeni niti v politične stranke niti v sindikate, vendar se udeležujejo volitev. Zanje je značilna večja vernost, življenje v manjšem kraju in večja nezaposlenost. Po drugih dodatnih lastnostih je to izrazito ne-profilirana skupina.

Izpolnjevalci dolžnosti (13 %): Politika jih ne zanima, niti je ne spremljajo niti se ne pogovarjajo o njej, niso člani društev, sindikatov, političnih strank in se izogibajo političnemu aktivizmu. Ob vsem tem pa so najbolj zvesti udeleženci vseh volitev. Za ta segment anketirancev sta značilni slabše mnenje o delovanju demokracije in bolj desna ideološka usmerjenost. Sociodemografsko je ta skupina manj premožna, manj izobražena, starejša in bolj verna. Domuje v manjših krajih, izrazito večja pa sta v njej deleža nezaposlenih in žensk (ki je skoraj rekorden). O svojem volilnem vedenju pripadniki te skupine v veliki meri ne dajejo podatkov, zato je ni mogoče povezati z nobeno stranko (niti volilno niti glede na bližino strank).

A(nti)politični (11 %): Politike ne spremljajo, se ne udeležujejo volitev in niso povezani s strankami ali sindikati. Politika jih ne zanima, o njej se niti ne pogovarjajo niti ne sodelujejo pri političnih aktivnostih, celo v društvih ne. Edina njihova (sicer komaj povprečna) aktivnost je politični aktivizem, znotraj katerega pa gre za izstopajočo pripravljenost za sodelovanje pri neposrednih političnih akcijah.¹⁸ Za anketirance v tej skupini je značilno izrazito slabše mnenje o stanju gospodarstva in demokracije ter o vplivu ljudi na politiko. Sociodemografsko gledano je ta skupina mlajša, bolj mestna in manj verna. V njej je izrazito več žensk. Ker se volitev v veliki meri ne udeležuje, je ni mogoče povezati z nobeno stranko (niti volilno niti kar se tiče bližine strank).

Preglednica 1: Tipologija vzorcev politične udeležbe v Sloveniji in deleži anketiranih, ki jih prakticirajo (v %).

PRISTOP	KOLEKTIVNI	INDIVIDUALNI	Skupaj
AKTIVIZEM			
DA	aktivisti 19	individualisti 13	32
PREHODNI	opazovalci 27	izpolnjevalci dolžnosti 13	40
NE	predpolitični 17	a(nti)politični 11	28
Skupaj	63	37	100

Trije opisani vzorci politične udeležbe (predpolitični, opazovalci in aktivisti, po podatkih naše raziskave jih je skupaj 63 %) temeljijo na udeležbi v različnih oblikah asocijanizma. Vsaj deloma se navezujejo na socialistično tradicijo, kjer je bila kolek-

18. Med njimi je opazno nadpovprečno število tistih, ki so že sodelovali pri kakšni neposredni in intenzivni politični akciji (pričakovali bi jih za desetino, dejansko pa jih je za celo petino).

tivna politična udeležba najbolj razširjena in večinoma ni terjala posebnega angažmaja posameznikov. Zato jo Adam (1991) v socialističnem kontekstu preučevanja imenuje »pasivna« politična participacija. Zajema tako izrazito nepolitične oblike relativno razširjenega interesnega združevanja (članstvo v različnih nepolitičnih društvih in organizacijah) kot deloma gospodarsko zasnovani asociativizem (članstvo in aktivnost v sindikatih), v manjši meri pa tudi politični aktivizem (članstvo in aktivnost v političnih strankah).

Izrazito aktivna vzorca politične udeležbe sta dva: aktivisti in individualisti. Njuna skupna »nosilna« značilnost je, da ju značilno bolj prakticirajo državljani z ugodnejšimi socialnimi viri (premožnejši, bolj izobraženi, bolj prepričani v vplivnost državljanov, v večji meri moški kot ženske), bistveno pa se razlikujeta glede na udeležbo v organiziranih oblikah interesnega povezovanja. Nekoliko bolj razširjen je kolektivni aktivizem (aktivisti), manj pa zamelek aktivnega državljskega sloga, ki se izogiba kakršnimkoli stabilnim oziroma formalnim kolektivnim organizacijskim vezem (individualisti).

Individualizem ima v novih okoliščinah več zelo različnih obrazov. Po eni strani lahko opazimo ostanek podaniške politične kulture tradicionalno orientiranih državljanov, ki se izraža v ekskluzivnem izpolnjevanju volilne »dolžnosti«. Drugi del državljanov z individualistično orientacijo je izključen iz politike, vendar pa njihov državljanski slog vsebuje tudi pojav alienacije. Slednji se v določenih okoliščinah vendarle izrazi tudi v političnem aktivizmu – predvsem nekonvencionalnem. Na podlagi podatkov naše raziskave ne moremo natančneje preveriti, ali gre za zametke postmodernega državljskega sloga v mladi generaciji, ki je sicer v vseh družbah manj politično aktivna v primerjavi s srednjo generacijo, hkrati pa se bolj nagiba k nekonvencionalnim oblikam politične udeležbe. Hipotetično se zdi (glede na ugotovitve Daltona in van Sickla 2005), da je postmodernemu državljskemu slogu v Sloveniji najbližji slog »individualistov«. Ti lahko uporabljajo kakovostne socialne vire (višji premoženjski status, višja izobrazba in pozitivne zaznave struktur političnih priložnosti in respozivnosti vladajočih – pozitivne ocene stanja demokracije in vpliva ljudi na politiko), ki so jim na voljo za avtonomno kompetentno odločanje o tem, ob katerih tematikah, kdaj in na kakšen način bodo politično aktivni. Pri ženskah se na prvi pogled zdi, da predstavljajo antipod aktivnim državljanom. Moški namreč prevladujejo v skupinah anketiranih z aktivnejšimi državljskimi slogi (aktivisti, individualisti), medtem ko najdemo večje deleže žensk med izpolnjevalci dolžnosti in a(nti)političnimi. Nadaljne raziskave so potrebne za preverjanje, ali je morda mogoče govoriti o (generacijsko in urbano) pogojenem razcepu med podaniško kulturo starejše politične generacije žensk, ki živi pretežno na podeželju, in na novo oblikujočo se politično kulturo mlajše populacije žensk, ki živi v mestih in ji protestni politični aktivizem ni tuj. Ravno tako bi terjalo posebno pozornost vprašanje, ali je nasprotje med starimi in novimi političnimi vzorci pri ženskah še bolj potencirano kot pri moških.

5 Nedokončana modernizacija z zametki postmoderne individualizma

Naša raziskava govori v prid upoštevanja obeh vidikov oziroma dejavnikov politične udeležbe – a) makroravni (modernizacija družbe vključno z novo institucionalno strukturo priložnosti) in b) mikroravni (družbeni viri, ki so na voljo državljanom pri njihovem odločanju o sodelovanju v političnih aktivnostih). V Preglednici 2 ilustriramo premene v obsegu in kakovosti politične udeležbe na Slovenskem v obdobju pretekle četrtine stoletja.

Preglednica 2: Premene v obsegu in kakovosti politične udeležbe na Slovenskem po fazah prehajanja v demokracijo in njenega utrjevanja.

	Socializem	Liberalizacije/tranzicija	Posocializem
Obseg politične udeležbe	maksimalna	zmanjševanje in povečevanje	težnja zmanjševanja glede na tranzicijsko obdobje
Kakovost politične udeležbe	obvezna, »od zgoraj«, »obmoderna« – podaniška	opuščanje »obvezne« politične participacije, vsiljevanje »od zgoraj«; modernizacija – upad podaniške politične udeležbe in oblikovanje avtonomnega protestnega političnega aktivizma; tranzicijska legalizacija svobode združevanja – formalna vzpostavitev načela prostovoljnosti	prostovoljna, prepletanje obmodernih ostankov, modernizacije in zametkov postmodernih teženj

Čeprav so raziskave o novi (opozicijski) političnosti iz osemdesetih let na Slovenskem razkrivale oblikovanje elementov postmoderne političnega sloga, ne gre pozabiti dveh: a) da so ga oblikovale predvsem družbene manjšine mladih, bolj izobraženih in zaposlenih v sektorju družbenih storitev in b) da so v prvotnem boju za postmoderne družbene in politične vrednote v okoliščinah predmoderne političnega sistema morale dati prednost boju za modernizacijo.

Na podlagi kombinacije makro- in mikropristopov – pristopov modernizacije in mobilizacije virov – sklepamo, da lahko v Sloveniji danes govorimo o prepletu naslednjih značilnosti oziroma teženj: a) srednjega obsega politične udeležbe glede na druge srednjeevropske posocialistične družbe (in hkrati nižjega obsega politične udeležbe glede na razvite družbe s starejšimi demokratičnimi političnimi sistemi); b) vztrajnosti nekaterih kolektivnih podaniških državljskih vzorcev iz obdobja socialistične politične socializacije; c) uživanja pravice in svobode »ne biti« politično aktiven (svoboda od politike, s katero so imeli oziroma imajo državljeni negativne izkušnje); č) oblikovanja novih vzorcev političnega ravnanja posameznikov, ki spominjajo na postmoderno individualizacijo politike; d) porazdelitve podpornih družbenih virov oziroma pričakovanj glede odzivnosti vladajočih med dva temeljna vzorca političnosti – modernizirajoče vzorce in skupine (kolektivistični vzorec aktivne politične udeležbe in njegovi družbeni nosilci), in zametke nove postmoderne paradigme (zametki novega, postmoderne individualističnega državljskega sloga in njegovih družbenih nosilcev).

Naši raziskovalni rezultati tako govorijo o nedokončanosti procesa modernizacije, o neenakomernosti procesa modernizacije (še zlasti je očitna nesorazmerna politična vključenost žensk, manj izobraženih in posameznikov s slabšimi družbeno-ekonomskimi viri), pa tudi o zametkih postmodernih teženj v politični sferi slovenske družbe.

Literatura

- Adam, Frane (1987): O treh pristopih k pojmu »civilna družba«. Družboslovne razprave, IV (5): 5–15.
- Adam, Frane (1989): Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo. Družboslovne razprave, VI (7): 19–30.
- Adam, Frane (1991): Politična participacija kot sestavina kakovosti življenja. Družboslovne razprave, VIII (12): 102–117.
- Adam, Frane (1998): The Relevance of Social Capital and Intermediary Structures for the Creation of Systemic Competitiveness: Some Lessons from Southern and Eastern-Central Europe. Družboslovne razprave, XIV (26): 48–58.
- Adam, Frane, in Rončević, Borut (2004): Razvojni potencial socialnega kapitala: Slovenija v evropskem kontekstu. Družboslovne razprave, XX (46/47): 219–237.
- Almond, Gabriel A. (1996): The Civic Culture: Prehistory, Retrospect, and Prospect. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/almond.htm> (31. 10. 2005).
- Barnes, Samuel (2004): Political Participation in Post-Communist Central and Eastern Europe, Center for the Study of Democracy, paper No 04'10. Dostopno prek: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=csd> (31. 10. 2005).
- Batt, Judy (1991): East Central Europe from Reform to Transformation, The Royal Institute of International Affairs. London: Pinter Publishers.
- Bernik, Ivan (1988): Opseg i funkcije masovne političke participacije u socialističkim sistemima. Politička misao, XXV (2): 134–147.
- Bernik, Ivan (1989a): Socialistična družba kot »obmoderna« družba. Družboslovne razprave, VI (7): 31–40.
- Bernik, Ivan (1989b): Ideologija intelektualcev: novi trendi v socialističnih družbah. Nova revija, VIII (81/82): 160–167.
- Bernik, Ivan, in Uhan, Samo (2002): Koliko nezadovoljstva lahko prenese mlada demokracija? V N. Toš in I. Bernik (ur.): Demokracija v Sloveniji: 113–138. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Bibič, Adolf (1994): Od boja za oblast do skupnega blagra – slovensko javno mnenje o politiki. V N. Toš (ur.): Slovenski izziv II, Dokumenti SJM 3: 167–179. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Dalton, Russell J. (1996): Democracy and its Citizens: Patterns of Political Change. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/dalton.htm> (31. 10. 2005).
- Dalton, Russell J., in van Sickle, Alix (2005): The Resource, Structural and Cultural Bases of Protest. Dostopno prek: <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1066&context=csd> (31. 10. 2005).
- Dahl, Robert A. (1971): Poliarhcy: Participation and Opposition. New Haven, London: Yale University Press.

- Dahl, Robert A. (1991): *Transitions to Democracy*. V G. Szoboszlai (ur.): *Democracy and Political Transformation: Theories and East Central European Realities: 9–20*. Budapest: Hungarian Political Science Association.
- Eckstein, Harry (1994): *Lessons for the »Third Wave« from the First: An Essay on Democratization*. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/lessons.htm> (31. 10. 2005):
- Fink Hafner, Danica (1992a): *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Fink Hafner, Danica (1992b): *Political Modernization in Slovenia in the 1980's and at the Early 1990's*. *The Journal of Communist Studies*, VIII (4): 210–26.
- Fink Hafner, Danica (1994): *Antistrankarski sentiment v kontekstu demokratičnega prehoda (Slovenija v primerjavi z drugimi posocialističnimi deželami)*. V N. Toš (ur.): *Slovenski izziv II, Dokumenti SJM 3*: 181–204. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (1998): *Organized Interests in the Policy-making Process in Slovenia*. *Journal of European Public Policy*, V (2): 285–302.
- Fink Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Fink Hafner, Danica (2006 – v tisku): *Slovenia: Between Bipolarity and Broad Coalition-Building*. V S. Jungerstam - Mulders (ur.): *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Ashgate.
- Held, David (1989): *Modeli demokracije*. Ljubljana: Krt.
- Howard, Marc Morjé (2003): *Free not to Participate: Why Post-Communist Citizens do not Join Voluntary Organizations*. *Central European Political Science Review*, IV, 12: 56–80.
- Kaase, Max, in dr. (1999): *Zaupanje v vlado*. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Kaldor, Mary, in Vejvoda, Ivan (ur.) (1999): *Democratization in Central and Eastern Europe*. London in New York: Pinter.
- Klandermans, Bert (1986): *New Social Movements and Resource Mobilization: The European and American Approach*. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, IV (2): 13–37.
- Kluegel, James R., in Mason, David S. (1999): *Political Involvement in Transition. Who Participates in Central and Eastern Europe?* *International Journal of Comparative Sociology*, XL (1): 41–60.
- Kopecky, Petr, in Barnfield, Edward (1999): *Charting the Decline of Civil Society. Explaining the Changing Roles and Conceptions of Civil Society in East and Central Europe*. V J. Grugel (ur.): *Democracy without Borders. Transnationalization and Conditionality in New Democracies*: 76–91. London in New York: Routledge.
- Lewis, Paul (1997): *Political Participation in Post-Communist Democracies*. V D. Potter in dr. (ur.): *Democratization*: 443–465. Cambridge UK, Malden, USA: Polity Press in The Open University.
- Makarovič, Matej (2002): *Politična participacija v desetletju demokratizacije*. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji*: 65–87. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Malnar, Brina (2004): *Vrednotenje pomena politike in problem nizkega zaupanja v slovenskem prostoru – kvalitativno – kvantitativna študija*. V N. Toš in I. Bernik (ur.): *Demokracija v Sloveniji*: 131–154. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- McClosky, Herbert (1968): Political Participation. V D. L. Sills (ur.): International Encyclopedia of the Social Sciences, zvezek 12: 252–265. The Macmillan Company in The Free Press.
- Miheljak, Vlado, in Toš, Niko (2002): Pogled nazaj. Tranzicija v Sloveniji med demokratizacijo in suverenizacijo. V N. Toš in I. Bernik (ur.): Demokracija v Sloveniji: 3–40. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Milbrath, Lester W. (1966): Political Participation. How and Why do People Get Involved in Politics? Druga izdaja. Chicago: Rand McNally & Company.
- Mojsiewicz, Czesław (1992) Parlamentarne volitve na Poljskem. Teorija in praksa, XXX (11–12): 1285–1290.
- Paczynska, Agnieszka (2005): Inequality, Political Participation, and Democratic Deepening in Poland. East European Politics and Societies, XIX (4): 573–631.
- Toš, Niko (1999): Razumevanje politike in zaupanje v politike. Teorija in praksa, XXXVI (6): 912–943.
- Ule, Mirjana (1988): Mladina in ideologija. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, Mirjana (1989): Kriza socialistične moderne in novi individualizem. Družboslovne razprave, VI (7): 66–75.
- Verba, Sidney, in dr. (1995): Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Wattenberg, Martin P. (1998): Turnout Decline in the U.S. and other Advanced Industrial Democracies. Dostopno prek: <http://www.democ.uci.edu/publications/papersseriespre2001/maarty.html> (31. 12. 2005).
- Weiner, Myron (1971): Political Participation: Crisis of the Political Process. V L. Binder in dr.: Crises and Sequences in Political Development: 159–204. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- White, Steven (ur.) (1992): Handbook of Reconstruction in Eastern Europe and Soviet Union. London: Longman.

Priloga

Preglednica značilnosti skupin (tipov) anketirancev glede na oblike politične participacije.

	A(nti)- politični	Aktivisti	Opazovalci	Pred- politični	Individu- alisti	Izpolnjevalci dolžnosti
Zanimanje za politiko	-	++		-	++	--
Spremljanje politike	--	++		-	++	-
Pogovori o politiki	-	+	+	-	++	--
Splošnejše politične aktivnosti	-	++	-	-	+	-
Udeležba na volitvah	--	+	+	+	+	++
Aktivnosti prek društev	-	++	--	++	--	--
Intenzivnejše politične aktivnosti		++	--	--		--
Aktivnosti prek strank	--	++	-	-	--	-
Aktivnosti prek sindikato	--	++	+	-	--	--

Značilnosti v preglednici so opisane z znaki, ki nadomeščajo povprečne vrednosti kazalnikov. Plus vedno pomeni višjo stopnjo in minus vedno nižjo stopnjo politične participacije. Prazna celica pomeni povprečno stopnjo politične participacije. Na večja odstopanja od povprečja opozarjajo podvojeni znaki.

Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov

POVZETEK: V članku se avtor ukvarja z analizo kulturnega profila slovenskih tranzicijskih elit v kontekstu vključevanja Slovenije v Evropsko unijo. Pri tem ga še posebej zanimajo tiste kulturne značilnosti, ki najbolj vplivajo na to, kako elite opravljajo svojo vlogo nosilca družbene modernizacije. Predvideva, da imajo pri vključevanju v Evropsko unijo elite dvojno vlogo: po eni strani so zastopniki nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa so dejavnik »evropeizacije« družbe (uvedba evropskih standardov). Ugotavlja, da kljub njihovi relativni uspešnosti v tem procesu obstajajo določene pomanjkljivosti, ki so posledica tako zgodovinskega razvoja kot strukturiranosti političnega prostora v tranzicijskem obdobju in ki sprožajo skepticizem glede razvojne vloge elit.

KLJUČNE BESEDE: elite, kulturni profil, Slovenija, modernizacija, Evropska unija

1 Uvod

V kontekstu postsocialističnih družb, kakršna je slovenska, je elita, oz. bolje rečeno elite¹, eden od ključnih generatorjev sistemske transformacije v smislu oblikovanja družbene ureditve zahodnega tipa, pri čemer je integracija v Evropsko unijo (EU) eden od najpomembnejših dejavnikov omenjene transformacije. Elite so tudi same vpete v omenjene transformacijske procese in s tem podvržene preoblikovanju lastnega ustroja (diferenciacija, avtonomizacija in pluralizacija elit). Zato lahko rečemo, da se slovenske elite nahajajo šele v fazi konsolidacije, v smislu vzpostavitve skupin s prepoznavno identiteto in statusom. Za razumevanje družbenih sprememb po padcu komunističnega režima je vsekakor pomembno poznavanje njihovega značaja, saj je od njega v mnogem odvisen rezultat družbene transformacije.

Pri vključevanju v Evropsko unijo ima slovenska nacionalna elita – tako kot elite drugih novih članic Evropske unije – dvojno vlogo: po eni strani je zastopnik nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa je dejavnik »evropeizacije« družbe. Evropeizacija je tukaj mišljena kot uveljavljanje evropskih norm in standardov z namenom ustvariti institucionalni in normativni okvir, ki bo kompatibilen z družbami evropskega razvojnega jedra. Pri tem so pomembne kulturne značilnosti elit, kot sta razmerje med nacionalno in lokalno identiteto ali stopnja vrednotne in nazorske plu-

1. Gre za različne funkcionalno ločene segmente nacionalne elite. V tem prispevku bo govor o treh segmentih: o politični, ekonomsko-poslovni in kulturni eliti.

ralnosti, pa tudi nekatere druge značilnosti, ki vplivajo na njihov kulturni profil (npr. vpetost v mednarodna omrežja in njihova interesna motiviranost v odnosu do evropskih povezav). Predvsem nas zanima, kako »evropske« so same (gre za lastnosti, kot so kompetenca, pluralnost, odprtost, fleksibilnost) in koliko so sposobne to evropskost lokalno implementirati. Predpostavljamo namreč, da je za uspešno integracijo v evropski okvir potrebna ustrezna kombinacija svetovljanskih (evropskih) vrednot ter pripadnosti in zavezanosti nacionalni skupnosti.

2 O problematiki elit

Problematika elit predstavlja pomembno težišče družboslovnega – predvsem sociološkega – preučevanja. Nekateri sociološki klasiki – Pareto, Mosca itd. – so elito opredelili kot tisto družbeno manjšino, ki po svojih sposobnostih izstopa iz družbe in ji je kot takšna nadrejena.² Vendar je že od začetka značilna dvojnost opredelitve elitnosti. Večina sodobnih raziskovalcev elit izpostavlja strukturni vidik. Tako elito opredeljujejo kot »tiste posameznike, ki so na podlagi svojih strateških pozicij v različnih pomembnih organizacijah zmožni stalno in bistveno vplivati na nacionalno politiko« (Field in dr. 1990: 152) oz. ki »na podlagi aktivnega nadzora nad družbenimi resursi posedujejo veliko družbeno moč« (Etzioni-Halevy 1993: 94). Tisto, kar je značilno za elito, je torej njena strukturna umeščenost na ključne družbene položaje, iz katerih izhaja njena moč. Vendar pa za vzdrževanje svojega položaja elita potrebuje določeno znanje in sposobnosti (tako so tudi klasiki teorije elit menili, da so na oblasti tisti, ki v določeni situaciji posedujejo najustreznejše lastnosti, se pravi tudi znanja).

V sodobni družbi imamo opraviti z diferenciacijo »vrha družbe«. Tako ne gre več za homogeno skupino na vrhu družbene piramide, ampak za to, kar S. Keller (1991) imenuje »stratarhija«, tj. obstoj različnih področnih oz. sektorskih piramid, na katerih čelu so različne in medsebojno ločene elite. Čeprav nekateri avtorji (Mills 1965; Bachrach 1967; Pateman 1970) vidijo elite v sodobni družbi kot tesno povezane in interesno usklajene, pa predstavniki demokratične teorije elit (Etzioni-Halevy 1989, 1993, 1997; Higley in Lengyel 2000; Sartori 1987) trdijo, da elite ne predstavljajo enotnega korpusa moči, ampak sklop relativno avtonomnih skupin s pogosto navzkrižnimi interesi. Tako tudi ne delujejo kot dejavnik zaviranja demokracije, ampak – nasprotno – njenega ohranjanja, s tem ko z medsebojnim nadzorom ohranjajo ravnotežje moči v družbi (v smislu sistema »*checks and balances*«). Avtonomija različnih segmentov elite glede posedovanja določenih resursov (materialnih, organizacijskih, simbolnih) tako preprečuje posameznemu od njih (ali ga pri tem vsaj ovira) – predvsem oblasti oz. politični eliti, da bi si podredila celotno družbo (Etzioni-Halevy 1989).

V splošnem se v raziskavah elit pojavlja delitev (nacionalnih elit) na politično, gospodarsko in kulturno elito, pri čemer se v politično elito uvršča ključne ljudi iz izvršilne, zakonodajne in sodne veje oblasti; v gospodarsko elito vodilne ljudi v gospodarskih družbah, v kulturno elito pa ključne nosilce znanstvenega, umetniškega in medijskega življenja.

2. Glej npr. Pareto 1997 in Mosca 1997.

V skladu s funkcionalno diferenciranostjo in instrumentalno specializiranostjo se razlikuje tudi kulturni značaj posameznih sektorskih elit. Elite namreč poleg instrumentalne opravljajo tudi simbolno in moralno vlogo. Simbolna vloga akterja kolektivne identifikacije je najbolj izrazita pri kulturni eliti, čeprav tudi politična elita deluje kot simbolni akter v smislu spodbujanja identifikacije državljanov s politično ureditvijo. Moralna vloga elit (ki je s simbolno tesno povezana) se nanaša na postavljanje norm in principov, na katerih naj bi temeljila družba. Zaradi moralne diferenciranosti sodobnih družb, ko za posamezna področja veljajo specifični sistemi pravil in norm delovanja, obstajajo moralne razlike med različnimi strateškimi elitami, saj se lastnosti in vrline, ki so zanje relevantne, razlikujejo glede na vlogo, ki jo posamezna elita opravlja v družbi. Zato je za oblikovanje in vzdrževanje konsenza med elitami o temeljnih družbenih predpostavkah, ki je nujen za strateško usmerjanje družbe, potrebna določena stopnja (moralno-vrednotne in osebne) kompatibilnosti in relativno pogosta komunikacija med pripadniki različnih elit.

3 Elite kot nosilci družbene modernizacije

Značaj elit in njihov položaj v družbi sta odvisna od zgodovinskih okoliščin, predvsem institucionalne strukture, prevladujočih kulturnih vzorcev in odnosov elit do ostalih družbenih skupin (Eisenstadt 1973: 34). Vendar pa imajo elite predvsem ob intenzivnih družbenih spremembah zelo aktivno vlogo. V tem kontekstu jih je mogoče opredeliti kot »tiste posameznike in skupine, ki ustvarjajo in nadzorujejo družbene institucije« (Kaminski in Kurczewska 1994: 136). To pomeni, da s svojimi dejavnostmi pomembno določajo smer in obseg družbenih sprememb ter s tem vplivajo na značilnosti nastajajoče ureditve. Kakor je kakovost elit v veliki meri odvisna od prevladujočega kulturnega miljeja, predvsem od obstoja vrednot, ki elite »silijo« k večji odzivnosti in inkluzivnosti, pa je od njihove kakovosti v veliki meri odvisna učinkovitost delovanja demokracije (Welzel 2002; Welzel in dr. 2003).

To velja tudi za razmere v državah Vzhodne in Srednje Evrope po prehodu iz socializma. Čeprav nekateri menijo, da se v analizah postsocialistične tranzicije vloga elit kot nosilcev teh procesov preveč poudarja (McSweeney in Tempest 1993), pa vseeno drži, da je od značaja elit, tj. od lastnosti, kot so kompetentost, odprtost in odgovornost, ter od razmerij med različnimi segmenti elit v veliki meri odvisna uspešnost modernizacije omenjenih družb. Tako mnogi avtorji vidijo odnos med režimsko in opozicijsko elito kot enega glavnih dejavnikov, ki so vplivali na način demokratičnega prehoda (Huntington 1991; Karl in Schmitter 1991; Gill 2000). V razmerah po zlomu bivšega sistema, ki so jih nekateri poimenovali »institucionalni vakuum« (Lijphart in Waisman 1996) ali »kreativni kaos« (Ágh 1994), so imeli nosilci političnih sprememb pri oblikovanju institucionalnih rešitev na različnih področjih relativno proste roke. (Kar pa seveda ne pomeni, da se jim ni bilo treba ozirati na interese tistih, ki so jih zastopali, in na vrednote okolja.)

Kot enega najpomembnejših dejavnikov, povezanih s problematiko elit, se običajno navaja njeno konfiguracijo, tj. razmerja med njenimi različnimi frakcijami, ter

dinamiko menjav, tj. razmerje med cirkulacijo in reprodukcijo elit. Pri tem obstajajo med posameznimi postsocialističnimi državami precejšnje razlike. To potrjujejo tudi rezultati različnih empiričnih raziskav.³ Glede na te podatke lahko rečemo, da je situacija na Madžarskem, Poljskem in Češkem bližja principu cirkulacije na elitnih položajih, kar do neke mere velja tudi za baltske države; medtem ko denimo v Rusiji prevladuje reprodukcijski princip, ki mu je (bilo vsaj do nedavno) bliže tudi stanje v Sloveniji.⁴ Pri tem velja opozoriti na razlike med posameznimi segmenti elite, saj je prišlo v politični in kulturni eliti do večjih sprememb kot v gospodarski eliti.

Konfiguracija elite in dinamika odnosov med različnimi elitnimi frakcijami pomembno vpliva na naravo političnega režima, predvsem v smislu možnosti stabilizacije demokracije. Kot pišejo Higley in sodelavci (1998), je za razvoj stabilne poliarhične demokracije potreben konsenzualni tip elite, za katerega sta značilni visoka stopnja tako integriranosti (v vrednotnem in interakcijskem smislu) kot diferenciranosti (heterogenost in avtonomija različnih elitnih segmentov). Ta tip elite pa se lahko vzpostavi le na podlagi ustrezne cirkulacije elit, ki zagotavlja kontinuirane, a postopne in mirne spremembe na elitnih položajih. Predvsem gre za relativno razpršenost politične moči, ki se izraža v obstoju realne alternative vsakokratni oblasti in v vsaj občasnih menjavah vladajoče politične opcije. Glede tega se dežele nekdanjega socialističnega tabora med seboj precej razlikujejo. Tako se je predvsem na Poljskem in Madžarskem vzpostavil vzorec zaporednih menjav na oblasti, kar kaže na precejšnje politično ravnovesje. Medtem je drugje – npr. v Sloveniji, na Hrvaškem ali na Slovaškem – določena politična opcija uspela zasesti oblast za daljše obdobje (v slednjih dveh je šlo za določene elemente avtoritarizma). Poseben primer so nekatere bivše sovjetske republike, npr. Belorusija, kjer je šel razvoj v smer ponovne vzpostavitve diktature.

Večina dosedanjih raziskav elit v postsocialističnih družbah je bila usmerjena na njihove formalne položaje in značilnosti (Bozoki 2003). Ob tem se je zanemarjalo kulturno dimenzijo, tj. različne kulturne vidike, povezane s problematiko elit, denimo njihove kulturne značilnosti, kot so kompetence, vrednotna usmeritev ali identiteta; kljub temu, da so nekatere od teh raziskav vsebovale nekatere kulturne elemente, kot so izobraženost, značilnosti življenjskih stilov itd. To pa so vidiki, ki so izredno pomembni za razumevanje delovanja elit in njihove vloge pri modernizaciji postsocialističnih družb. Kulturni

3. Še posebej velja omeniti obsežno mednarodno primerjalno študijo o nacionalnih elitah, ki je bila opravljena v nekaterih državah postsocialistične tranzicije v letih 1990–94 (kot del projekta *Social Stratification in Eastern Europe*). V okviru te raziskave je bilo opravljenih okoli 40.000 intervjujev, in sicer z nosilci nomenklaturnih pozicij v letu 1988 ter s pripadniki novih političnih, ekonomskih in kulturnih elit v letu 1993, poleg tega pa v vsaki državi še s primerjalnim vzorcem naključno izbranih predstavnikov celotne populacije. Ob koncu leta 1993 so bili dostopni podatki za Poljsko, Madžarsko in Rusijo. Poleg tega so bile raziskave nacionalnega profila elite opravljene še na Češkem, v baltskih državah in v Sloveniji.

4. Za primerjalne podatke o stopnji reprodukcije/cirkulacije elit na Madžarskem in Poljskem glej Szelenyi in Szelenyi 1995. Za Poljsko glej Wasilewski 1999. Za baltske države glej Steen 1997. Za Češko glej Srubar 1998; Mahonin in Tuček 2000. Za Slovenijo glej Kramberger 1998; Igljič in Rus 2000.

profil elit je rezultat preteklega razvoja, ki je bil v marsičem bistveno drugačen kot v razvitih zahodnih družbah, saj so bile za bivši družbeni sistem značilne poteze, kot sta pomanjkanje avtonomije posameznih področnih elit in ideološko motivirani antielitizem, ki so negativno vplivale na možnost oblikovanja elit kot specifičnih družbenih skupin. Kulturni značaj elite je v mnogočem odvisen tudi od njene konfiguracije, predvsem od stopnje pluralizma in avtonomije različnih elitnih segmentov. Tako se v razmerah zaprtosti in ekskluzivnosti elite težko vzpostavijo meritokratski kriteriji rekrutacije na elitne položaje, s tem pa tudi kompetentnost nosilcev strateških pozicij, saj je politična ali ideološka lojalnost pogosto pomembnejša od znanja in sposobnosti. Kompetentna in intelektualno produktivna elita se lahko oblikuje le na podlagi inkluzivnosti, tj. možnosti dostopa posameznikov iz različnih socialnih in nazorskih okolij do javnih (finančnih, organizacijskih, medijskih) resursov, kar omogoča odprt in enakopraven dialog o ključnih družbenih vprašanjih. Tako lahko rečemo, da je v tistih tranzicijskih državah, ki so uspeli v največji meri vzpostaviti stanje odprtosti in pluralnosti, največ možnosti za oblikovanje elite, kompatibilne z elitami razvitih zahodnih družb.

4 Elite in integracija v evropski institucionalni okvir

Tudi pri »vračanju v Evropo«, se pravi, pri vključevanju držav Vzhodne in Srednje Evrope v evropske povezave, so imele (in še vedno imajo) elite zelo pomembno vlogo. To še posebej velja za politično elito. V njenih rokah je bil proces pogajanj o vključitvi, sprejemanje odločitev, povezanih s tem, in uveljavljanje skupnega evropskega reda. Kot je bilo zapisano že v uvodu, imajo elite novih članic EU dvojno vlogo: po eni strani nastopajo kot zastopniki nacionalnih teženj in interesov v evropskem prostoru, po drugi strani pa kot dejavnik evropeizacije. Zato je tudi pozornost raziskovalcev integracijskih procesov pogosto usmerjena v vlogo nacionalnih elit pri usmerjanju teh procesov.

Analiza volilnih programov in tudi konkretnih ravnanj kaže, da je večina pomembnejših političnih strank usmerjena proevropsko, tj. da podpirajo članstvo v Evropski uniji kot nekaj nedvoumno potrebnega in celo zaželenega.⁵ Obstajajo sicer razlike v stopnji »evroentuziazma«. Tako npr. na Češkem nekdanja vladajoča Državljanska demokratska stranka goji precej evroskeptičnih sentimentov (čeprav samo članstvo v Uniji podpira), podobnih tistim britanskim konservativcem, kar se izraža v njihovi kritičnosti do delovanja evropskih institucij. Tudi na Poljskem je nasprotovanje evropskim povezavam v nekaterih strankah precej izrazito. Pri tem prednjači stranka Samoobramba, ki nastopa predvsem kot zastopnik kmečkih interesov, ki naj bi bili v Uniji ogroženi. Vendar pa nasprotovanje močnejšemu povezovanju najdemo tudi pri drugih frakcijah politične elite, kar se je izrazilo pokazalo na volitvah v Evropski parlament spomladi 2004. Tako je npr. ob glasovanju o evropski ustavi v Evropskem parlamentu več kot polovica poljskih predstavnikov glasovala proti.

Za razliko od nacionalnih elit je odnos subnacionalnih (regionalnih, lokalnih) elit do širitve bolj pragmatične kot normativne narave. Kot ugotavljajo Hughes in sodelavci

5. Za Slovenijo glej Brinar in Svetličič 1999; za Češko glej Cabada 2000, 2002; za Poljsko glej Stawarska 1999.

(2002) v svoji raziskavi stališč pripadnikov lokalnih elit v treh vzhodno- oz. srednje-evropskih državah: Sloveniji, Madžarski in Estoniji,⁶ so te precej nezainteresirane za proces integracije in dokaj slabo informirane o njem. To bi lahko predstavljalo potencialen vir evroskepticizma, če bi se izkazalo, da bodo materialne koristi od članstva v Uniji manjše od pričakovanj.

Vseeno pa, kot že zapisano, vsaj med elitami, ki vodijo državno politiko novih članic EU, ne zasledimo odkritejšega nasprotovanja integraciji njihovih držav v evropski institucionalni okvir. Omenjeni avtorji pojasnjujejo ta »evropski konsenz« s trojno funkcionalno logiko, sestavljeno iz simbolnega, legitimizacijskega in usmerjevalnega vidika (prav tam 331–332). Prvič, simbolizira distanco do starega komunističnega režima in preusmeritev od Vzhoda k Zahodu. Drugič, pomaga legitimizirati tranzicijske ukrepe s tem, da jih povezuje s prihodnjimi političnimi in ekonomskimi koristmi članstva v Uniji. In tretjič, članstvo v Uniji je postalo ključni projekt nacionalnih elit držav Vzhodne in Srednje Evrope ter s tem usmerjevalec njihovih nadaljnjih aktivnosti. Prav pot, ki jim jo je Unija začrtala v obliki pogojev (na katere so kot šibkejši partnerji v pogajanjih morali pristati), jim je v marsičem olajšala sprejemanje odločitev, potrebnih za izvedbo nujnih reform na različnih področjih.

Pretežni del vzhodno- in srednjeevropskih elit tako vidi članstvo v Evropski uniji kot pogoj za evropeizacijo nekdanjih socialističnih družb, tj. za vzpostavitev institucionalne strukture, vrednot in principov, značilnih za etablirane zahodne demokracije. Vendar pa je pri tem pomembno, kako »evropske« so same elite, se pravi, koliko so po svojih vrednotah, znanjih in sposobnostih kompatibilne z zahodnimi elitami in kakšen je njihov položaj nasproti njim. Pomembno pa je tudi to, koliko so sposobne to evropskost lokalno implementirati.

5 Kulturni značaj slovenskih tranzicijskih elit

Omenjene ugotovitve glede vloge elit v okviru demokratizacije držav nekdanjega socialističnega tabora in njihove integracije v evropski institucionalni okvir v pretežni meri veljajo tudi za Slovenijo. V tem delu prispevka bodo prikazani izsledki nekaterih raziskav slovenskih elit, predvsem njihovih kulturnih značilnosti. Poudarek bo na informacijah, pridobljenih v okviru mednarodnega raziskovalnega projekta *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*,⁷ s katerim je bil vsebinsko povezan tudi projekt *Kulturne značilnosti sloven-*

6. Raziskava je bila izvedena v letih 1999 in 2000 v obliki intervjujev s pripadniki lokalne elite v drugih največjih mestih omenjenih treh držav (v slovenskem Mariboru, madžarskem Pecu in estonskem Tartuju). Več o raziskavi glej pri Hughes in dr. 2002.

7. Projekt je potekal v letih 2003–2004 v koordinaciji dunajskega Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM) in se je ukvarjal s proučevanjem medkulturnih stikov na področjih podjetništva, državne administracije in ekonomske znanosti med akterji iz obstoječih in bodočih oz. novih članic EU. Namen primerjalne raziskave je bil in vivo raziskati soobstanje "vzhodnih" in "zahodnih" kulturnih vzorcev ter verjetnost njihove konvergence ali divergence na teh področjih. Vanj je bilo vključenih osem nekdanjih socialističnih držav:

skih elit v kontekstu vključevanja v Evropsko unijo, ki je v letih 2003–2004 potekal na Fakulteti za družbene vede.

5.1 Nekaj podatkov o slovenskih pozicijskih elitah

Leta 1995 je bila pod vodstvom A. Krambergerja opravljena empirična raziskava *Elite na Slovenskem*, ki je pomenila analizo slovenske politične, gospodarske in kulturne elite. Pri tem je šlo za pozicijsko opredelitev elite, se pravi, da so bili kot pripadniki elite detektirani nosilci najpomembnejših institucionalnih položajev na že omenjenih treh področjih (na političnem področju ključni ljudje iz zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti; na gospodarskem področju vodilni ljudje v najpomembnejših podjetjih; na kulturnem področju pa vodilni ljudje v znanstvenih, umetniških in izobraževalnih institucijah).

Ugotovljena je bila relativno visoka stopnja reprodukcije elit, višja kot v primerljivih državah Vzhodne in Srednje Evrope.⁸ Stopnja reprodukcije znaša v povprečju 77 %, največja je v gospodarstvu (84 %), najmanjša v politiki (66 %), v kulturi pa znaša 78 % (Kramberger 1998, 1999; Igljč in Rus 2000). Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala relativno visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, kjer je prišlo po spremembi sistema do korenitih sprememb, kar pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi.

Med vsemi elitnimi sektorji je kulturna elita najbolj izobražena, saj ima 91 % njenih pripadnikov dokončano najmanj visoko izobrazbo. Pri politični eliti je ta delež 82,4 % in pri gospodarski 74,3 %. To je razumljivo, saj je na tem področju (to še posebej velja za akademsko sfero) izobrazba eden ključnih pogojev za poklicno promocijo, medtem ko so v gospodarstvu in politiki prisotni tudi drugi pomembni kriteriji (poslovna uspešnost oz. politična podpora). Pripadniki kulturne elite se tudi najbolj zavedajo pomena izobrazbe za njihovo elitno promocijo, saj jih 88,2 % meni, da je bila izobrazba zelo ali precej pomembna za vstop v elito, kar je več kot pri politični (77,3 %) in gospodarski eliti (72,4 %). (Izobrazba je sicer poleg izkušenj in entuziazma med tistimi dejavniki, ki jih pripadniki vseh treh sektorjev elite štejejo za najpomembnejše pri svoji elitni promociji.) Kulturna elita v povprečju izhaja tudi iz bolj izobraženih družin. Tako delež očetov pripadnikov današnje politične elite z visoko izobrazbo znaša 34,3 %, medtem ko je pri politični eliti ta delež 27,3 %, pri gospodarski eliti pa 21,8 %. Kulturna elita je tudi najbolj urbanega izvora, saj je bilo 43,5 % pripadnikov kulturne elite rojenih v Ljubljani ali Mariboru kot dveh daleč največjih slovenskih mestih, medtem ko je bilo

Slovenija, Češka, Poljska, Madžarska, Romunija, Bolgarija, Hrvaška ter Srbija in Črna gora. Tovrstno raziskovanje se nadaljuje v okviru projekta Eastern Enlargement – Western Enlargement: Cultural Encounters in the European Economy and Society after the Accession, ki je bil potrjen v okviru 6. okvirnega programa, ki ga financira Evropska komisija. Del tematskega fokusa projekta se nanaša tudi na prenos administrative kulture v te države in na kulturne značilnosti njihovih politično-administrativnih elit.

8. Treba je povedati, da se je ta raziskava v določenih metodoloških značilnostih, denimo glede določitve vzorca, razlikovala od prej omenjene Szelenyijeve raziskave.

v politični eliti takšnih 31,4 % in v ekonomski eliti 28,4 % pripadnikov. V starosti 14 let je v teh dveh mestih živel 55,6 % pripadnikov kulturne elite, 44,1 % pripadnikov politične in 37,5 % pripadnikov gospodarske elite. Vendar pa je povprečna izobrazbenost slovenske kulturne elite nižja kot v nekaterih drugih tranzicijskih državah (Madžarski, Poljski in Rusiji), prav tako je manjši tudi njihov podedovani družinski kapital (izobrazba očetov in starih očetov).⁹

Zanimivo je tudi vprašanje samopercepcije članov nove slovenske elite. Izkazalo se je namreč, da se večina evidentiranih pripadnikov elite ne prepozna kot člani elite. Vendar pa je bilo v kulturni eliti največ takšnih (44,6 %), ki se imajo za pripadnike elite, medtem ko je v politični eliti takšnih 41,7 % in v gospodarski eliti 28,2 %. Tovrstne razlike med posameznimi segmenti elite so posledica različnih načinov pridobivanja virov za elitne pozicije. Ti so pri kulturni eliti izrazito meritokratski, saj v pretežni meri temeljijo na odličnosti in kvalitetah, priznanih s strani ustrezne referenčne skupine (denimo znanstvene ali umetniške skupnosti), zato so dokaj neproblematični. To ne velja za ostala dva segmenta. Politika in njeni nosilci uživajo dokaj nizek ugled v javnosti, na gospodarskem področju pa je v procesu lastninske transformacije prišlo do pojavov, ki jih je javnost ocenila za problematične. Gre predvsem za t. i. divje lastninjenje, kjer so posamezniki prišli do premoženja na (v oči mnogih) sporen, če ne že kar nezakonit način. Zato je tudi legitimnost nosilcev ekonomske moči manjša.

5.2 Kulturne značilnosti slovenskih elit – predstavitev empiričnih rezultatov

Pri raziskovanju v okviru projekta *Kulturne značilnosti slovenskih elit v kontekstu vključevanja v Evropski unijo* smo uporabljali predvsem kvalitativni pristop. Glavna raziskovalna metoda pri izvajanju projekta so bili polstrukturirani intervjuji. Opravljenih je bilo dvaindvajset intervjujev z relevantnimi sogovorniki, tako s pripadniki elite (npr. aktualni ali sedanji člani vlade in ostali visoki državni uradniki) kot s poznavalci problematike (v določenih primerih je bilo oboje združeno v eni osebi).¹⁰ Poleg tega smo

9. Za primerjavo glej Fodor in dr. 1995.

10. Struktura intervjuvanih je diferencirana tako v profesionalnem kot v funkcionalnem smislu. Sestoji namreč tako iz državnih uradnikov in diplomatov kot iz politikov in ljudi iz civilnodružbene sfere, tistih, ki opravljajo delo v Sloveniji, in tistih, ki opravljajo delo v tujini, iz Slovencev in tujcev, ki opravljajo svoje delo v Sloveniji. Razdelimo jih lahko na štiri skupine: na politike (dva intervjuja, en aktualni in en bivši član vlade), državne uradnike (pet intervjujev, trije z visokimi uradniki in dva z uradnikoma srednjega ranga), diplomate (deset intervjujev, šest s slovenskimi diplomati, od katerih jih je pet visokega diplomatskega ranga, eden pa srednjega ranga – ki pa je kasneje zapustil diplomantke vode in sedaj dela v državni upravi; ter štirje intervjuji z visokimi tujimi diplomati, od katerih prihajajo trije z držav članic EU, medtem ko prihaja ena intervjuvanka iz države kandidatke za vstop v EU) ter ljudi iz akademske in civilnodružbene sfere (pet intervjujev, štirje univerzitetni predavatelji in vodja mednarodnega izobraževalnega programa). Sedemnajst intervjuvancev je moškega in pet ženskega spola. Intervjuji so bili opravljeni v obdobju med oktobrom 2003 in decembrom 2004. Glavnino skupine predstavljajo ljudje iz administracije in državne uprave oz. v splošnem ljudje, ki so neposredno vpeti v mednarodne povezave, predvsem na političnem

uporabili druge (primerjalne) informacije iz mednarodnega projekta *After the Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or a Liability*. Na ta način smo lahko ustvarili celovitejšo sliko stanja; pri naši raziskavi je bila namreč izrazito prisotna primerjalna dimenzija. To pomeni, da smo iskali podobnosti in razlike med posameznimi elitnimi segmenti glede zgoraj predstavljenih značilnosti. Poleg tega nas je zanimala primerjava slovenskih elit z elitami drugih evropskih držav. Še posebej smo izpostavili primerjavo z elitami iz držav s področja Vzhodne in Srednje Evrope, držav, ki jih s Slovenijo družijo številne podobnosti tako glede kulturnega in zgodovinskega razvoja kot tudi glede njihovega trenutnega političnega položaja.

V intervjujih smo so osredotočili na naslednja področja, povezana z značajem slovenskih elit: kompetence, vrednote in identiteta, odnosi med posameznimi segmenti elite, mednarodna integriranost ter način delovanja elit, predvsem v kontekstu vključevanja Slovenije v EU. Za začetek nas je zanimalo, kaj si sogovorniki sploh predstavljajo pod pojmom elite. Nato smo želeli dobiti njihovo oceno znanja in usposobljenosti pripadnikov slovenskih elit za delo, ki ga opravljajo, kriterijev, ki prevladujejo pri rekrutaciji na elitne položaje, ter odprtosti slovenskih elit za vstop novih članov. Nadalje nas je zanimalo, kolikšna je stopnja samozavedanja pripadnikov slovenske elite, kakšen je njihov občutek pripadnosti (razmerje med nacionalno in evropsko identiteto), kolikšna je stopnja nazorskega pluralizma znotraj slovenskih elit (kakšen je »tipični« svetovno-nazorski profil pripadnika elite) ter kakšen je njihov odnos do globalizacije in nasploh do tujih idej in vplivov (ter koliko se glede tega ujemajo oz. razhajajo z »običajnimi« državljani); pa tudi to, ali lahko govorimo o obstoju slovenske elitne tradicije s svojimi posebnostmi. Zanimala nas je tudi narava odnosov med posameznimi segmenti elite (dominacija ali enakopravnost), stopnja njihove medsebojne (formalne in neformalne) povezanosti ter posledice tovrstnih povezav. Želeli smo tudi izvedeti, koliko so pripadniki slovenskih elit vključeni v mednarodna elitna omrežja oz. kakšne so njihove povezave z evropskimi oz. svetovnimi elitami. Sogovornike smo tudi povprašali o uspešnosti elit pri zastopanju slovenskih interesov na evropski ravni, o sposobnosti elit, da nastopajo kot dejavnik evropeizacije slovenske družbe.

Večina sogovornikov opredeljuje elito kot tisto skupino ljudi, ki ima tako moč, denar kot tudi znanje. Prav slednje je bilo največkrat izpostavljeno kot to, kar naj bi prava elita posedovala. To pomeni, da pojmujejo elito na celovit način, tj. kot »elito znanja« in »elito moči« (pri čemer ima prva večji pridih »elitnosti«).

področju, kar je smiselno glede na dejstvo, da sta nas zanimala značaj in vedenje elit v luči slovenskega vključevanja v EU. Zato smo potrebovali takšne sogovornike, ki so (bili) vključeni v te procese, bodisi kot pogajalci, diplomati, strokovnjaki za posamezno področje itd., in ki kot takšni poznajo tako naravo samih integracijskih procesov, kot tudi vlogo slovenskih elit v njih. Pri tem je bil poudarek predvsem na politični eliti, ki je imela v omenjenih procesih ključno vlogo – čeprav tudi gospodarske in kulturne elite ni mogoče zanemariti. Potrebno je poudariti, da pri naši raziskavi ni šlo za anketiranje ali intervjuvanje pripadnikov elite kot takšnih (v smislu ugotavljanja njihovih lastnosti), ampak za pridobivanje informacij v zvezi z obravnavano problematiko.

Znanje in usposobljenost slovenskih elit sta bila ocenjena dokaj različno. Večina se jih sicer nagiba k oceni, da so njihove kompetence v splošnem razmeroma dobre, vendar pa nekateri menijo, da so intelektualno dokaj šibke, in izpostavljajo negativne lastnosti, kot so konformizem, oportunistem, plehkost itd. Predvsem glede usposobljenosti politične, delno pa tudi gospodarske elite se porajajo določeni pomisleki. Med kriteriji, ki jih morajo posamezniki izpolnjevati za zasedbo elitnih položajev, večina sicer navaja določene sposobnosti, kot so izobrazba, znanje in poznavanje področja, vendar tudi druge, manj meritokratske dejavnike. Po mnenju nekaterih mnogi pripadniki elite zasedajo svoje položaje predvsem na podlagi politične in ideološke lojalnosti (kar naj bi bilo posledica politične monolitnosti in dominantne vloge politične elite). Po večinskem prepričanju je slovenska elita precej zaprta, kar pomeni, da obstajajo določene ovire, s pomočjo katerih obstoječi člani ščitijo pridobljene pozicije.

Stopnja samozavedanja je pri pripadnikih slovenske elite v splošnem ocenjena kot relativno visoka.¹¹ Pripadnost naciji je (še vedno) primarni tip identitete, saj se večina ljudi iz slovenske elite čuti bolj Slovence kot Evropejce.¹² V svojih vrednotah se ne razlikujejo bistveno od splošne populacije. To se kaže tudi glede odprtosti do tujih idej in odnosa do globalizacije in z njo povezanih fenomenov (multinacionalke, prost pretok ljudi in kapitala). Tako pripadniki elite kot običajni državljani gojijo relativno ambivalenten odnos do globalizacije, pri čemer je opaziti precejšnjo mero skepticizma. To velja za njihov odnos do tujih idej nasploh. Večina sicer kaže relativno odprtost do tujih idej, ki pa je pogosto bolj deklarativne narave.

V svetovnonazorskem smislu se po mnenju večine sogovornikov slovenska elita nagiba na levo (to še posebej velja za gospodarsko elito). Nasploh je stopnja ideološkega pluralizma ocenjena kot ne posebej visoka. Nekateri to razlagajo kot dediščino prejšnjega režima, ko so vsa ključna področja obvladovali ljudje s partijskim pedigrejem, in s precejšnjo stopnjo kontinuitete, ki je omogočila ohranitev mnogih »starih kadrov« na elitnih položajih.

Elitna tradicija je po mnenju večine sogovornikov razmeroma šibka. Navajajo sicer določene elemente, kot je predvojno meščanstvo, denimo slovenska poslovna elita, ki se je začela oblikovati v 30. letih 20. stoletja, ki pa jo je komunistični režim uničil.¹³ V ocenah povezav med različnimi segmenti (denimo med politično in gospodarsko elito) se mnenja precej razhajajo: nekateri menijo, da je stopnja povezanosti ustrezna, drugi, da je premajhna, tretji pa opazajo določene negativne posledice, kot je razraščanje klientelizma. Večina meni, da je politična elita še vedno dominantna nasproti gospodarski in kulturni eliti.

11. To kaže drugačno sliko kot prej omenjena raziskava *Elite na Slovenskem* iz leta 1995, ki je pokazala relativno nizko stopnjo samozavedanja. Očitno je, da se je samozavest slovenske elite v zadnjih letih okrepila.

12. Nekateri izmed intervjuvancev sicer poudarjajo, da se nacionalna in evropska identiteta ne izključujeta, ampak se dopolnjujeta.

13. Po mnenju enega od sogovornikov je posledica zgodovinske odsotnosti avtohtonih nacionalnih elit močan antielitizem, tj. odpor ljudi do izkazovanja elitnih lastnosti, ki je prisoten tudi v sedanjosti.

Glede integriranosti slovenskih elit v mednarodna omrežja se ocene naših sogovornikov zopet precej razlikujejo. Tako je ta po mnenju nekaterih relativno visoka, po mnenju drugih nezadovoljiva. Razhajajo se tudi v ocenah tega, kateri segment elite je najbolj vključen v mednarodne tokove. Za kulturno elito denimo nekateri trdijo, da je najbolj internacionalizirana, se pravi, najbolj povezana z mednarodnimi krogi (tudi tu se običajno navaja znanstvena elita), po prepričanju drugih pa je najbolj izolirana in vezana na lokalno okolje.

Kot je bilo že zapisano, ima slovenske elita po eni strani vlogo zastopnika nacionalnih teženj v evropskem prostoru, po drugi pa nosilca evropeizacije domače družbe. Rahla večina intervjuvancev slovensko elito pri zastopanju nacionalnih interesov ocenjuje kot relativno uspešno. Vendar pa bi po mnenju nekaterih drugih lahko v svojih prizadevanjih dosegla več.¹⁴ Sposobnost zastopanja nacionalnih interesov je v veliki meri odvisna od tega, kako sama elita gleda na nacionalne interese. Ti naj bi bili razumljeni predvsem kot skrb za ohranjanje nacionalne identitete. Vendar je bil po mnenju nekaterih pojem nacionalnega interesa, o katerem so v zadnjih letih v slovenski javnosti potekale intenzivne debate, zlorabljen za partikularistične namene, predvsem s strani nekaterih nosilcev moči, ki so svoje konkretne interese (npr. po ohranjanju nadzora nad določenimi podjetji) prikazovali kot stvar nacionalnega pomena.

Glede vloge elit pri evropeizaciji slovenske družbe so stališča dokaj ambivalentna. Večina se strinja, da bi elite morale opravljati to funkcijo, se pravi, predstavljati nekakšen zgled za vedenje navadnih državljanov, pri čemer so mnogi skeptični glede njihovih dejanskih zmožnosti za to.¹⁵

Večina sogovornikov opaža določeno sorodnost med slovensko elito ter ostalimi vzhodno- in srednjeevropskimi elitami glede njihove kulturnega profila (v splošnem naj bilo več podobnosti kot razlik). Pri tem se običajno navaja kulturno bližino teh dežel in skupni zgodovinski razvoj, pa tudi podoben položaj v sedanosti.¹⁶

6 Slovenske elite v primerjalni perspektivi

Podatkov iz omenjene raziskave seveda ni mogoče imeti za brezprizivno veljavno sliko stanja, zato na osnovi njenih rezultatov ne moremo postavljati daljnosežnih in vseobsegajočih sklepov. Zavedati se moramo namreč omejitev, ki izhajajo iz nabora intervjuvancev, pa tudi subjektivne narave kvalitativnih podatkov, pridobljenih iz intervjujev, kar je še posebej očitno pri delikatnih temah, kakršna je problematika elit. Vseeno

14. Ena od sogovornic tako opaža premajhno odločnost slovenske elite v primerjavi z madžarsko ali poljsko elito, pri čemer pa izpostavlja objektivne omejitve, kot sta fizična majhnost in relativna strateška nepomembnost.

15. Tako eden od sogovornikov meni, da elite prej zavirajo kot spodbujajo evropeizacijo slovenske družbe. Po mnenju drugega pa bi se morale elite najprej same evropeizirati, se pravi, postati kompatibilne z evropskimi elitami.

16. Eden od intervjuvancev ugotavlja, da se oboji čutijo manjvredne nasproti zahodnim elitam. Po mnenju druge sogovornice pa naj bi se slovenske elite znale bolje samopromovirati kot elite drugih nekdanjih komunističnih držav.

pa lahko ob upoštevanju nekaterih dejstev in podatkov iz drugih raziskav predstavljajo osnovo oz. izhodišče za primerjalni vpogled v naravo slovenske tranzicijske elite.

Slovenska elita je tako kot elite drugih držav s področja Vzhodne in Srednje Evrope privržena evropski usmeritvi; vsaj na deklarativni ravni je to nedvoumno. Tako izmed parlamentarnih strank edino Slovenska nacionalna stranka izraža skepticizem do članstva v EU, medtem ko vse ostale stranke, tako tiste s t. i. »levice« kot tiste s t. i. »desnice«,¹⁷ članstvo v EU nedvoumno podpirajo. V tem smislu obstaja precejšnje sozvočje s stališči prebivalstva, saj je le-to na referendumu maja 2003 devetdesetodstotno podprlo vstop Slovenije v Unijo. Vendar evropska usmerjenost sama po sebi ne zadostuje, da bi nacionalna elita uspešno opravljala funkcijo nosilca družbene modernizacije. Pomembno je, koliko je sama »evropsko kompatibilna«, tj. koliko je sama nosilec tistih vrednot, ki so podlaga delovanja razvitih družb.

Iz analize intervjujev izhaja, da se stopnja konsenza o posameznih vprašanjih med našimi sogovorniki zelo razlikuje. To je lahko posledica različnih funkcionalnih pozicij, na katerih se nahajajo, različnih profesionalnih ozadij, pa tudi različnih ideoloških orientacij in političnih afiliacij.¹⁸ Čeprav se ocene, ki smo jih dobili iz intervjujev, v marsičem precej razhajajo, si je na njihovi podlagi le mogoče ustvariti določeno sliko glede kulturnega profila slovenskih tranzicijskih elit. Ta slika se v precejšnji meri sklada z našo izhodiščno predpostavko, da se slovenske elite nahajajo šele v fazi konsolidacije. Njihovo znanje je v splošnem označeno kot solidno, precejšnja je tudi njihova samozavest. Vseeno pa so opazne določene negativne lastnosti, kot so pomanjkanje kompetenc, konformizem, ideološka uniformnost in odsotnost nazorskega pluralizma.

Te lastnosti v veliki meri izhajajo iz strukturiranosti političnega in sploh družbenega prostora v tranzicijskem obdobju, za katerega je bilo dolgo časa značilno precejšnje nesorazmerje moči med različnimi političnimi tabori in prepletenost različnih elitnih segmentov. To je hromilo nastanek dinamičnega političnega življenja; takšnega, kjer bi imeli opraviti z obstojem realnih političnih alternativ in s tem povezanim nadzorom nad ravnanjem oblastne elite (Adam 1999; Adam in Tomšič 2000, 2002). Politična dominacija »levice« (na čelu z LDS) je bila povezana z nekaterimi značilnostmi kulturne konfiguracije slovenske družbe. Moderni politični razvoj na Slovenskem je dolga leta opredeljeval t. i. kulturni boj.¹⁹ Ta je izvorno pomenil močno ideološko polarizacijo med

17. Pojma politične leve in desne v slovenskem tranzicijskem kontekstu pogosto ne označujeta istega kot v etabliranih demokracijah. Tako so stranke leve dolgo časa uživale podporo nosilcev ekonomske moči, medtem ko so stranke desne nastopale kot zaščitnice interesov malega človeka. Zato je ta dva izraza smiselno uporabljati v narekovajih.

18. Zanimivo je, da tuji sogovorniki v splošnem bolj ocenjujejo usposobljenost slovenskih elit. To je lahko posledica manjše poglobljenosti v slovenske razmere v smislu poznavanja proizvodnosti, lahko pa tudi relativne neobremenjenosti z lokalnimi zdrahami in travmami. Tuji najverjetneje pripisujejo manjši pomen nekaterim vidikom, kot sta odprtost elite in nazorski pluralizem znotraj nje, saj ti nimajo neposredne zveze z njihovimi aktivnostmi v Sloveniji.

19. Pojem kulturnega boja se sicer nanaša na dogajanje v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja, tj. na spopad med liberalno-sekularnimi in katoliško-cerkvenimi skupinami za kulturno prevlado v družbi, predvsem na težnje prvih po odpravi monopola katoliške cerkve nad šolstvom,

sekularnim in katoliškim taborom. V poosamosvojitvenem obdobju pa je ta simbolno-ideološki konflikt zadeval predvsem odnos do polpretekle zgodovine (do medvojnih dogajanj in povojnega obdobja), čeprav se je dotikal tudi klasične teme vloge religije in katoliške cerkve v javnem življenju. Vse to se je v veliki meri dogajalo v funkciji doseganja legitimnosti za ohranjanje oz. pridobitev oblasti. Tako je »levica« slikala pozitivno podobo narodnoosvobodilnega boja, kritizirala kolaboracijo, poudarjala pozitivne strani socialističnega obdobja in izražala skepticizem do vloge katoliške cerkve v javnosti, s čimer je opravičevala svoj dominantni položaj v družbi. Po drugi strani je »desnica« poudarjala negativne plati tako narodnoosvobodilnega boja kot socialističnega režima, s čimer je spodbijala primernost »naslednikov komunističnega režima« za vladanje samostojni Sloveniji, poleg tega pa je izražala benevolenten odnos do vloge katoliške cerkve v javnosti. Dolgoletno ohranjanje oblasti »levice« oz. retencijske elite je bilo močno povezano z javno podporo njenemu odnosu do zadev kulturno-simbolne narave (npr. odnosu do preteklosti), pri čemer je imela zelo pomembno vlogo naklonjenost, ki jo je uživala pri večini sredstev množičnega obveščanja. Dominacija tega političnega tabora je namreč v veliki meri izhajala iz njegovih močnih povezav z različnimi strateškimi skupinami, predvsem s poslovnimi krogi, akademsko sfero in mediji, kar ji je zagotavljalo boljšo opremljenost z različnimi strateško pomembnimi resursi.

Za slovensko tranzicijsko obdobje je značilna tudi premoč politične elite v odnosu do drugih družbenih segmentov. To pomeni, da imajo država oz. politične institucije, ki so pod nadzorom politične elite, izrazito pobudo pri oblikovanju in sprejemanju ključnih odločitev v družbi (Tomšič, 2000). Politične elite si skušajo z različnimi mehanizmi zagotoviti nadzor nad posameznimi segmenti družbe, denimo nad gospodarstvom, financami, mediji. Sem sodi politično kadrovanje v državni upravi, v raznih nadzornih institucijah, bankah in podjetjih v državni lasti, pa tudi razne politično motivirane oblike državne pomoči, s katerimi se skuša ustvariti klientela političnih elit. To prispeva k politični odvisnosti in pomanjkanju avtonomije ostalih (»nepolitičnih«) segmentov nacionalne elite.

Za Slovenijo je značilna šibka elitna tradicija. Nacionalno in politično oblikovanje Slovencev je potekalo v državnem okviru habsburške monarhije, kjer so – tako kot drugi slovanski narodi – imeli status »nedominantne etnične skupine« (Brunn in dr. 1992). Bili so v podrejenem položaju tako v političnem kot v socialnem smislu. Posledica tega je bila šibkost avtohtone nacionalne elite kot skupine s prepoznavno identiteto. Razvoj avtohtone meščanske elite, ki se je začela intenzivneje oblikovati v prvih desetletjih 20. stoletja (npr. poslovno-kapitalski sloj), pa je bil prekinjen s prihodom komunistov na oblast. Antielitizem, naperjen zoper predvojno meščansko elito, je bil namreč sestavni del komunistične ideologije, usmerjene v izgradnjo »brezrazredne družbe«. Prav monistična narava komunistične oblasti je onemogočila oblikovanje elit kot avtonomnih družbenih skupin, neodvisnih od osrednje oblasti – pri tem je izjema del kulturne elite. V tem je slovenska situacija podobna tisti v nekaterih drugih deželah Vzhodne in Srednje Evrope, ki niso imele državotvorne tradicije; to velja za Slovaško, Estonijo in Latvijo (manj za

poleg tega pa je šlo tudi za odnos do drugih vprašanj kulturne narave, denimo avtonomije umetnosti, znanosti itd. (Dolenc 1996).

Litvo, ki ima – sicer dokaj odmaknjeno – tradicijo lastne državnosti). Razlikuje pa se od držav, kot so Poljska, Češka ali Madžarska, kjer se je močna nacionalna elita oblikovala že pred (ponovno) osamosvojitvijo po koncu 1. svetovne vojne. Vezana je bila bodisi na močno nacionalno zavedno plemstvo, iz katerega se je rekrutiral tudi del inteligence (predvsem na Poljskem in Madžarskem), bodisi na močno meščanstvo, ki je nastalo kot posledica industrijskega razvoja (predvsem na Češkem). Tudi pod komunizmom se je v okviru disidentskih skupin ohranil del neodvisne elite, kar še posebej velja za Poljsko, kjer je imelo disidentstvo predvsem od 70. let naprej obliko dokaj množičnega gibanja (Flam 1999; Falk 2003). Tako je sorazmerno šibka vpetost pripadnikov slovenskih elit v mednarodne elitne kroge verjetno povezana s šibkostjo elitne tradicije. Glede na odsotnost elitne tradicije je na prvi pogled nenavadna precej visoka stopnja samozavedanja in samozavesti pripadnikov slovenskih elit, ki pa je lahko selektivna in fokusirana v smislu, da se izraža predvsem na »domačem terenu«, medtem ko je te samozavesti v mednarodnih povezavah manj.

Odnos do elit je pri Slovencih tako kot pri ostalih Vzhodno- in Srednjeevropskih precej ambivalenten. Po eni strani gre za pomanjkanje zaupanja državljanov v svoje elite, predvsem v politično, na kar kažejo podatki o nizkem zaupanju v osrednje politične institucije (parlament, vlado, politične stranke);²⁰ po drugi strani pa jih velik del izraža »elitistična« stališča, denimo v obliki podpore vladavine ekspertov (Duvold in Sedelius 2004).²¹ To odraža precejšnje nezadovoljstvo z delovanjem institucij sistema in posledično same demokracije. Eden ključnih problemov nekdanjih socialističnih družb je šibkost političnih institucij, kar se kaže v njihovi majhni učinkovitosti pri vzdrževanju pravnega reda in sankcioniranju negativnih pojavov, kot sta klientelizem in korupcija (Derleth 2000: 324). To ima lahko negativne posledice za stabilizacijo demokracije. Čeprav na osnovi podatkov iz različnih raziskav o močni zasidranosti protidemokratskih vrednot v deželah Vzhodne in Srednje Evrope ne moremo govoriti (Rose in dr. 1999; Rose 2002; Berglund in dr. 2004), je zaradi pomanjkanja izkušenj z demokratičnim političnim življenjem še vedno prisotno precej nekonsistentnosti in nezumevanja nekaterih temeljnih demokratičnih principov, pa tudi ohranjanje določenih z demokracijo nekompatibilnih sentimentov, kot so odpor do političnega tekmovanja, nasprotovanje drugačnim mnenjem in personificirano razumevanje politike.

Očitno je torej, da je od ravnanja elit, predvsem njihove odgovornosti tako do državljanov kot do ustavnega reda, odvisen uspeh pri izvedbi družbene transformacije. Ni namreč dovolj, da so elite same evropsko kompatibilne glede svojih vrednot, kompetenc in vedenjskih vzorcev, ampak morajo biti sposobne to prenesti tudi v širše družbeno okolje. Za to je potrebna njihova vpetost vanj, se pravi, povezanost elit z neelitami, kar omogoča medsebojno komunikacijo, sodelovanje in posledično tudi zaupanje.

20. Za podatke o tem glej raziskave, kot so *New Democracies Barometer V* (1998), *European Values Survey* (1999–2000) in *Candidate Countries Eurobarometer* (2004).

21. Gre za podatke, kot je denimo strinjanje s trditvijo "Enotna vlada, sestavljena le iz najsposobnejših, naj nadomesti vlado, sestavljeno iz izvoljenih predstavnikov." iz raziskave *New Europe Barometer* (2001).

Slovenske elite so, če sklepamo glede na njihovo identiteto, dokaj nacionalno zakoreninjene. Tudi po svojih vrednotah so v pretežni meri kompatibilne s splošno populacijo. To pomeni, da ni kulturnega prepada med izobraženo, kozmopolitsko in mednarodno integrirano elito ter dokaj neizobraženimi, tradicionalističnimi in do zunanjega sveta skeptičnimi množicami, kot v deželah jugovzhodne Evrope, denimo v Bolgariji in Romuniji (Kabakchieva 2004; Nastase 2004). Glede na to lažje igrajo vlogo generatorja evropeizacije slovenske družbe. Vendar je za znaten del enih in drugih značilna precejšnja stopnja zaprtosti do tujih idej in ambivalenten, če ne že kar odklonilen odnos do globalizacije.²² Ta zaprtost je v veliki meri posledica t. i. gradualističnega načina sistemske transformacije, ki je bil v Sloveniji prevladujoč v preteklem obdobju. Temeljlil je na postopnih spremembah predvsem na gospodarskem področju, kar se je odražalo v počasni privatizaciji, ohranjanju vloge države pri vodenju gospodarstva in v nizkem deležu tujih vlaganj. Ta gradualizem je bil posledica endogene narave slovenske tranzicije ter relativno progresivnih in učinkovitih reform, ki jih je Slovenija izvedla v zadnjem desetletju pred spremembo socialističnega sistema (Rojec in dr. 2004: 479). Povezan pa je bil tudi z visoko stopnjo retencije, saj je ohranjal pomembno vlogo stare ekonomsko-menedžerske elite, ki je v navezavi na državo tudi v novih razmerah obdržala velik del svojih pozicij in ki ni bila naklonjena preveliki odprtosti, saj bi ta lahko ogrozila njen položaj. Če je v začetku tranzicijskega obdobja takšen postopni pristop imel določene prednosti, ker je pomenil blaženje socialnih pretresov, pa je začel sčasoma kazati negativne učinke, predvsem zmanjševanje konkurenčnosti (kar kažejo podatki mednarodnoprimerjalnih raziskav, kot je npr. *World Competitiveness Yearbook*). To predstavlja določeno oviro pri vključevanju Slovenije v mednarodne tokove s pomočjo uspešnega tekmovanja na globalni ravni. Zato se kaže potreba po izvedbi določenih strukturnih reform v smeri večje fleksibilizacije sistema.²³

7 Sklep

Slovenija sodi po vseh merljivih kriterijih med tranzicijsko najuspešnejše nekdanje socialistične države, in to tako glede splošne razvitosti kot glede stanja demokracije (Tomšič 2002; Adam in dr. 2004). Tudi proces pogajanj za vključitev v EU se je iztekkel relativno uspešno, navkljub kritikam nekaterih kompromisov (npr. t. i. španskega kompromisa), ki jih je Slovenija morala skleniti. To pomeni, da tudi slovenske elite pri opravljanju svoje funkcije niso ravno odpovedale. Vseeno pa obstaja precej skepticizma glede njihove zmožnosti prevzemanja vloge nosilca evropeizacije slovenske družbe. Vsekakor je pri njih opaziti določene pomanjkljivosti, ki jih nakazujejo tudi rezultati

22. Tako je po podatkih raziskave *World Competitiveness Yearbook* 2004, ki analizira konkurenčne sposobnosti posameznih držav in regij (vsako leto ga pripravlja Institute for Management Development iz Laussane), Slovenija glede odprtosti nacionalne kulture za tuje ideje uvrščena povsem na zadnje mesto (med 51 državami).

23. Socialne in ekonomske reforme, ki jih je konec leta 2005 predlagala vlada, naj bi po mnenju njihovih avtorjev s svojo intenco liberalizacije in deetatizacije družbe pomenile prekinitev z logiko gradualizma.

naše raziskave. Te so povezane z omenjeno odsotnostjo močne elitistične tradicije, kar je posledica zapoznele in nepopolne socialne in politične modernizacije. V veliki meri pa so tudi rezultat politične in družbene dinamike v tranzicijskem obdobju, ki sta jo zaznamovali dominacija t. i. retencije elite in precejšnja politična polarizacija, povezana s prevlado konfliktov simbolno-ideološke narave v političnem in javnem prostoru.

Predvidevati je mogoče, da bo zamenjava na oblasti, ki se je zgodila na zadnjih parlamentarnih volitvah, prispevala k vzpostavitvi večjega političnega in družbenega ravnovesja. Poleg tega se je v zadnjem času zmanjšala intenzivnost nekaterih konfliktov, ki sodijo v repertoar kulturnega boja in zadevajo različne vidike odnosa do preteklosti. V ospredje namreč stopa vprašanje strukturnih reform, usmerjenih v liberalizacijo gospodarstva (pa tudi nekaterih drugih področij), ki jih je predlagala vlada. Kaže torej, da bodo v prihodnjih letih na slovenskem političnem prizorišču ključno vlogo imele tematike, povezane z razvojem, kar je pozitiven premik. Vprašanje je sicer, ali bo to spremenilo odnose med različnimi političnimi tabori. Ti so bili pogosto obremenjeni z ideološkimi nasprotji in travmami iz preteklosti. Vse to postavlja slovenske elite pred zahtevno nalogo zagotavljanja razmer, ki bodo ob ustrezni sposobnosti strateškega razmišljanja in načrtovanja omogočile optimalni izkoristek kreativnih potencialov družbe. Od tega, koliko bodo pri tem uspešne, je v veliki meri odvisna prosperiteta Slovenije v evropskem institucionalnem kontekstu.

Literatura

- Adam, Frane (1999): Ambivalentnost in neznosna lahkost tranzicije. V N. Grafenauer in dr. (ur.): Sproščena Slovenija: 99-113. Ljubljana: Nova revija.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2000): Transition Elites: Catalysts of Social Innovation or Rent-Seekers. *Družboslovne razprave*, XVI, 32/33: 223-245.
- Adam, Frane, in Tomšič, Matevž (2002): Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries. *Europe-Asia Studies*, 54 (3): 435-454.
- Adam, Frane, in dr. (2005): The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe. Budapest, New York: CEU Press.
- Ágh, Attila (1994): The Social and Political Actors of Democratic Transition. V A. Ágh: The Emergence of East Central European Parliaments: The First Steps: 291-306. Budapest: Hungarian Centre of Democracy Studies.
- Bachrach, Peter (1967): The theory of democratic elitism. Boston: Little, Brown and Company.
- Berglund, Stein, Ekman, Joakin, in Linde, Jonas (2004): An Assessment of Support for Democracy in the New EU Member-States. V A. Jankauskas, R. Vilpišauskas in I. Vinogradnaite (ur.): Central Europe Beyond Double Enlargement: 211-228. Vilnius: Vilnius University.
- Bozoki, Andras (2003): Theoretical Interpretations of Elite Change in East-Central Europe. *Comparative Sociology*, 2 (1): 215-247.
- Brinar, Irena, in Svetličič, Marjan (1999): Enlargement of the European Union: the case of Slovenia. *Journal of European Public Policy*, 6 (5): 802-821.
- Brunn, Gerhard, Hroch, Miroslav in Kappeler, Andreas (1992): Introduction. V A. Kappler (ur.): The formation of national elites: 1-10. Aldershot: Dartmouth, New York: New York University Press.

- Cabada, Ladislav (2000): Razumevanje nacionalne in evropske identitete – primer Češke republike. *Teorija in praksa* 31 (1): 16-29.
- Cabada, Ladislav (2002): Češki nacionalni interes(i) in Evropska unija glede na politično strankarstvo na Češkem. *Teorija in praksa* 39 (1): 601–612.
- Candidate Countries Eurobarometer 2004, European Commission.
- Derleth, J. William (2000): *The Transition in Central and Eastern European Politics*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Dolenc, Ervin (1996): *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Duvold, Kjetil, in Sedelius, Thomas (2004): *Alternative to Democracy: The Resilience of Elitist and Authoritarian Preferences in Central and Eastern Europe*. V A. Jankauskas, R. Vilpišauskas in I. Vinogradnaite (ur.): *Central Europe Beyond Double Enlargement: 229–249*. Vilnius: Vilnius University.
- Eisenstadt, S. N. (1973): *Tradition, Change and Modernity*. New York: John Wiley & Sons.
- Etzioni-Halevy, Eva (1989): *Elite Power, Manipulation and Corruption*. *Government and Opposition*, 28 (2): 215–231.
- Etzioni-Halevy, Eva (1993): *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Etzioni-Halevy, Eva (1997): Introduction. V E. Etzioni-Halevy (ur.): *Classes & Elites in Democracy and Democratisation, XXIII-XXV*. New York & London: Garland Publishing.
- European Values Survey (1999-2000). WORC, Tilburg: Tilburg University.
- Falk, Barbara (2003): *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe*. Budapest, New York: CEU Press.
- Field, G. Lowell, Higley, John, in Burton, G. Michael (1990): *A New Elite Framework for Political Sociology*. *Cahiers Vilfredo Pareto*, 28 (88): 149–181.
- Flam, Helena (1999): *Dissenting Intellectuals and Plain Dissenters: The Cases of Poland and East Germany*. V A. Bozoki (ur.) *Intellectuals and Politics in Central Europe: 19–41*. Budapest: CEU Press.
- Fodor, Eva, Wnuk-Lipinski, Edmund, in Yershova, Natasha (1995): *The New Political and Cultural Elite*. *Theory and Society* 24: 783–800.
- Gill, Graeme (2000): *The Dynamics of Democratization. Elites, Civil Society and the Transition Process*. New York: St. Martin's Press.
- Higley, John in György Lengyel (2000): *Elite Configuration after State Socialism*. V J. Higley in G. Lengyel (ur.): *Elites after State Socialism: 1–21*. Lahnam: Rowman & Littlefield Publishers.
- Higley, John, Pakulski, Jan, in Wesolowski, Wlodimierz (1998): Introduction: *Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe*. V J. Higley, J. Pakulski in W. Wesolowski (ur.): *Post-communist Elites and Democracy in Eastern Europe: 1–33*. London: Macmillan Press Ltd.
- Hughes, James Gwendolyn Sasse, in Gordon, Claire (2002): *Saying 'Maybe' to the 'Run To Europe'*. *Elites and the Political Space for Euroscepticism in Central and Eastern Europe*. *European Union Politics*, 3 (3): 327–355.
- Huntington, Samuel (1993): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman & London: University of Oklahoma Press.

- Iglič, Hajdeja in Rus, Andrej (2000): From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite. *Družboslovne razprave*, XVI (32/33): 181–197.
- Kabakchieva, Petya (2004): Bulgaria, Research Field 2: Accession negotiations between member-states and the governments of the candidate countries. Projekt *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*. Wien: Institut für die Wissenschaften vom Menschen.
- Kaminski, Antoni, in Kurczewska, Joana (1994): Strategies of Post-Communist Transformation. Elites as Institution-Builders. V B. Grancelli (ur.): *Social Change and Modernization. Lessons From Eastern Europe*: 131–152. Berlin: De Gruyter.
- Karl, Terry Lynn, in Schmitter, C. Philippe (1991): Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe. *International Social Science Journal*, 128: 269–284.
- Keller, Suzanne (1991): *Beyond the Ruling Class. Strategic Elites in Modern Society*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Kramberger, Anton (1998): Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia during 1988-95: Summary Statistics on Elite Segments. Ljubljana: CESTRA.
- Lijphart, Arend, in Waisman, Carlos (1996): The Design of Democracies and Markets: Generalizing Across Regions. V A. Lijphart in C. Waisman (ur.): *Institutional Design in New Democracies*: 235–248. Boulder & Oxford: Westview Press.
- Machonin, Pavel, in Tuček, Milan (2000): Czech Republic: New Elites and Social Change. V J. Higley in G. Lengyel (ur.) *Elites after State Socialism* 25–45. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- McSweeney, Dean, in Temest, Clive (1993): The political science of democratic transition in Eastern Europe. *Political Studies*, 41 (3): 408–419.
- Mills, C. Wright (1965): *Elita moči*. Ljubljana: DZS.
- Mosca, Gaetano (1997): The Ruling Class in Representative Democracy. V E. Etzioni-Halevy (ur.): *Classes & Elites un Democracy and Democratization*: 53–62. New York & London: Garland Publishing.
- Nastase, Dorina Maria (2004): Romania, Research Field 2: The bureaucratic socio-economic culture. Projekt *After Accession. The Socio-Economic Culture of Eastern Europe in the Enlarged Union: An Asset or Liability*. Wien: Institut für die Wissenschaften vom Menschen.
- New Democracies Barometer V (1998). Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- New Europe Barometer (2001). Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Pareto, Vilfredo (1997): The Governing Elite in Present-Day Democracy. V E. Etzioni-Halevy (ur.): *Classes & Elites un Democracy and Democratization*: 47–52. New York & London: Garland Publishing.
- Pateman, Carole (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojec, Matija, in dr. (2004): The Rise and Decline of Gradualism in Slovenia. *Post-Communist Economies*, 1 (4): 459–482.
- Rose, Richard, Mishler, William, in Haerpfer, Christian (1999): *Democracy and its Alternatives*. London: Polity Press.

- Rose, Richard (2002): *Advancing Into Europe? The Contrasting Goals of Post-Communist Countries*. Nations in Transit 2002, Freedom House. Dostopno prek: http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2002/rose_essay2002.pdf, 21. 3. 2004.
- Sartori, Giovanni (1987): *The Theory of Democracy Revisited*. New Jersey: Chatham House Publishers.
- Srubar, Ilja (1998): *Elitewandel in Der Tschechischen Republik*. Aus Politik und Zeitgesichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B8/98: 21–31.
- Stawarska, Renata (1999): *EU enlargement form the Polish perspective*. Journal of European Public Policy, 6 (5): 822–838.
- Steen, Anton (1997): *The Baltic Elites after the Change of the Regime*. V H. Best in U. Becker (ur.): *Elites in Transition*: 149–170. Opladen: Leske & Budrich.
- Szelenyi, Ivan, in Szelenyi, Szonja (1995): *Circulation or Reproduction of Elites During the Post-Communist Transformation of Eastern Europe*. Theory and Society, 24: 615–638.
- Tomšič, Matevž (2000): *Oblikovanje političnega prostora in političnih elit na Slovenskem*. Nova revija, 219–220: 260–277.
- Tomšič, Matevž (2002): *Politična stabilnost v novih demokracijah*. Ljubljana: ZPS.
- Wasilewski, Jacek (1999): *The Integration of the Polish Post-Transition Elite*. The Soviet and Post-Soviet Review, 26 (1/2): 139–180.
- Welzel, Christian (2002): *Effective democracy, mass culture, and the quality of elites: the human development perspective*. International Journal of Comparative Sociology, 43 (3/5): 317-350.
- Welzel, Christian, Inglehart, Ronald, in Klingemann, Hans-Dieter (2003): *The theory of human development: A cross-cultural analysis*. European Journal of Political Research, 42 (3): 341-379.
- World Competitiveness Yearbook 2004. Laussane: Institute for Management Development.

Hip hop v Sloveniji: Ali obstaja lokalno specifičen vzorec prevzemanja značilnosti žanra?

POVZETEK: V Sloveniji že nekaj let obstaja razmeroma močna lokalna hip hop scena, ni pa raziskano, ali gre zgolj za neselektivno kopiranje v svetu uveljavljenih glasbenih in simbolnih referenc ali pa za vsaj relativno izvirno hibridno kulturno formo na križišču globalnih trendov in njihovega lokalnega, kulturno specifičnega prisvajanja. Da bi identificiral izvirnost slovenskega hip hopa, avtor članka analizira deset najpomembnejših slovenskih izvajalcev, pri čemer ugotavlja, da zelo očitnih kulturno specifičnih posebnosti slovenski hip hop v primerjavi z ameriškim vzorom ne kaže. Kljub temu pa ni mogoče govoriti o povsem avtomatičnem kopiranju izvirnika: slovenski izvajalci značilnosti hip hopa kot žanra prevzemajo razmeroma selektivno, praviloma združujoč zgolj glasbene konvencije hip hopa s svet izrazito kritično obravnavajočimi besedili. Konsistentnost tega vzorca morda pomeni zametek pojavljanja prepoznavno hibridne kulturne forme v prihodnosti, trenutno pa kaže predvsem na to, da hip hop v Sloveniji funkcionira v prvi vrsti kot medij konstrukcije tipično kritične subjektivnosti z vsemi njenimi dobrimi in slabimi stranmi.

KLJUČNE BESEDE: hip hop, hibridnost, glasbeni žanr, mladina, lokalno

1 Uvod

V hitro spreminjajočem se svetu popularne glasbe ni veliko stalnic, toda nekaj prav gotovo drži že vse od njenih zametkov v prvih desetletjih 20. stoletja:¹ velik del stilskih inovacij in glasbenih premikov je vedno prihajal iz krogov tistih »drugih«¹ Združenih držav, iz marginalizirane in razen v glasbi slabo vidne skupnosti temnopoltnih Američanov. Jazz, blues, soul, funk, vsi ti in še kakšni drugi »črni«¹ žanri so tako rekoč v vsakem trenutku zgodovine popularne glasbe odločilno zaznamovali svet zvokov, ki so prihajali iz gramofonov in radijskih sprejemnikov, pri čemer je pomenljivo, da tudi danes ni veliko drugače. R&B, soul, »urban«, hip hop in še kateri glasbeni žanri, ki so jih razvili in ki jih pretežno tudi izvajajo temnopoltni Američani, še vedno predstavljajo pomemben, nemara celo najpomembnejši delež glasbenih izrazov, ki so v vrhu svetovnih glasbenih lestvic popularnosti.

1. Kje oziroma kdaj se začenja zgodovina popularne glasbe, je sicer vprašljivo, toda mnogi avtorji se strinjajo, da je to čas okoli prve svetovne vojne (glej Toynebee 2000: xix).

V tem kontekstu bi se bilo seveda zanimivo vprašati, od kod ta vztrajna popularnost glasbenih stilov, vezanih na eno samo, dokaj specifično lokalno kulturo, vendar gre za dilemo, ki presega domet tega relativno kratkega članka. V nadaljevanju nas bo glede na to zanimalo nekaj drugega: na kakšen način se glasba temnopoltih Američanov širi izven meja lokalitete, znotraj katere nastaja, oziroma še konkretnje, kateri so tisti njeni momenti, ki jih glasbeniki in poslušalci izven tega »izvornega« okvira dojemajo kot atraktivne za oblikovanje lastnih glasbenih izrazov oziroma identitet. Gre za to, da je glasba temnopoltih Američanov (denimo kot prepoznaven označevalec simbolnega »drugega«, okoli katerega je mogoče oblikovati različne privlačne opozicijske identitete) zanimiva v celoti? In se v skladu s tem prevzema zelo dosledno in s čim manjšimi vnosi lokalnih posebnosti? Ali pa imamo nasprotno opravka s kakšnim bolj selektivnim prevzemanjem zgolj nekaterih njenih elementov (nekako tako kot je bilo v sedemdesetih letih v Sloveniji s punkom, ko je kapitalizem obsojajočo, vsaj približno proletarsko glasbeno formo iz Anglije prevzela mladina iz različnih slojev in jo ne povsem zvesto originalu uporabila za kritiziranje anomalij domačega socializma)? Če velja slednje, kateri elementi žanra so uporabljeni in na kakšen način pridejo prav v nekem vsaj nekoliko drugačnem okolju? Zanima nas skratka, ali je pri diseminaciji popularnega glasbenega žanra mogoče identificirati kakšno logiko oziroma kakšno pravilnost pri njegovih privzetjih v glasbenih okoljih, ki niso tista, od koder prihaja. Seveda je tudi to raziskovalno vprašanje še vedno zelo široko, tako da ga bomo še zožili v smer empirično vsaj približno preverljivega analitičnega nastavka, in sicer tako, da se bomo osredotočili na en sam žanr, na hip hop, in na eno samo okolje njegovega prevzemanja, na Slovenijo. Več o metodi v nadaljevanju, najprej pa razčistimo z morebitnimi problematičnimi implikacijami tako izostrenega raziskovalnega nastavka.

Iz zgoraj povedanega bi bilo namreč mogoče sklepati, da predpostavljamo obstoj neke konsistentne, zaprte, morda celo »avtentične« skupnosti, ki producira prav tako zaprte in konsistentne, rekli bi celo »čiste« glasbene žanre. Takoj je potrebno poudariti, da nikakor ne: po desetletjih uspešnih dekonstrukcij različnih esencializmov, ki smo jim priča v kulturnih študijah, bi bilo kaj takega ne le nesmiselno, temveč tudi povsem anahronistično. Toda po drugi strani Jason Toybee v svoji knjigi *Delanje popularne glasbe: glasbeniki, ustvarjalnost in institucije* (2000) prepričljivo dokazuje, da kljub vsem upravičenim zadržkom do raznovrstnih esencializmov vendarle ne moremo zanikati dejstva, da mnoge glasbene tradicije gnezdijo v relativno konsistentnih etničnih, rasnih, razrednih in drugih podobnih skupnostih (Toynbee 2000: 110–115). Razumeti je potrebno le to, da tako zasidrani glasbeni žanri niso niti »čisti« niti ne pomenijo homološkega »odraza« družbene teksture, v katero so vpeti, saj so hkrati vedno podvrženi različnim stikom in vplivom iz okolja, ne nazadnje pa tudi vsaj relativno avtonomni logiki estetskega inoviranja in žanrskih premikov. Pri čemer Toybee lucidno ugotavlja, da tu morda ravno logika trga, ki ji sicer zelo radi pripisujemo univerzalizirajoč vpliv na glasbene stile, še najbolj deluje v nasprotni smeri, saj glasbene založbe v primeru, ko je lokalna specifičnost žanra razumljena kot marketinško zanimiva, to značilnost običajno poudarjajo, včasih celo do mere, ki pomeni umetno ustvarjanje novih žanrov (Toybee 2000: 118).

V tem oziru v pričujoči analizi torej izhajamo iz podmene, da so »avtentične« skupnosti, ki naj bi »producirale« »avtentične« glasbene žanre kot »odraze« resničnega izkustva življenja v teh skupnostih, ideološki konstrukt,² pri čemer pa ocenjujemo, da neka temeljna lokalna zavezanost vsaj nekaterih glasbenih žanrov vendarle obstaja. In kakor se seveda strinjamo z Derridajevo ugotovitvijo, da je vsak tekst nomad, sporočilo brez resnične točke izvora in brez možnosti zaprtja njegovega vedno izmuzljivega pomena, po drugi strani že sama formulacija o tekstu (v našem primeru glasbenem žanru), ki potuje, implicira določene premike – ti premiki pa so natanko to, kar nas zanima. Nikakor ne trdimo, da je hip hop, žanr, ki nas v članku zanima, nastal v severnoameriških getih *ex nihilo* kot avtentičen odraz brezperspektivnosti mladih v desetletjih urbanega propada in da je edini »pravi« hip hop tisti iz južnega Bronxa v New Yorku ali Comptona v Los Angelesu, povsem jasno je, da so njegove korenine globoke, raznovrstne in ne nazdanje presenetljivo stare,³ prav tako kot razumemo različne sodobne izpeljave, mešanja, lokalne privzeme in podobno kot povsem enakovredne temu, kar danes velja za »klasko« žanra. Toda ravno zato, ker nas zanima *pot* žanra, logika njegovih transformacij in permutacij, ki se pojavljajo pri različnih prevzemih, vztrajamo pri določeni zgolj navidezno esencialistični izhodiščni podmeni, da je hip hop glasbena forma temnopoltih Američanov. Samo tako je namreč mogoče zgrabiti vsaj delček tiste atraktivne pluralnosti žanra, ki se pojavlja z njegovimi prehodi iz enega okolja v drugo. Navsezadnje govori v prid »krhkemu« in »začasnemu« esencializmu pri razumevanju hip hopa, kot ga želimo opredeliti na tem mestu, tudi danes že klasična definicija tega žanra (glej Toynbee 2000: 114), ki jo najdemo v odmevnem prispevku Tricie Rose »Stil, s katerim se nihče ne zna spoprijeti: politika, stil in postindustrijsko mesto v hip hopu«: »Hip hop je afrodiasporska kulturna forma, ki se skuša spoprijeti z izkustvi marginalizacije, radikalno omejenih možnosti in zatiranja v kulturnih imperativih afroameriške in karibske zgodovine, identitete in skupnosti«, pri čemer »reproducira in hkrati na novo osmišlja izkustvo urbanega življenja ter si simbolno prisvaja urbani prostor s praksami samplanja, drže, plesa, stila in zvočnih učinkov« (Rose 1994: 71).

Kateri so torej tisti konstituenti hip hopa, ki nudijo mladim v nekem lokalnem okolju, v našem primeru v slovenskem, relativno oddaljenem od realnosti severnoameriških getov, plodna izhodišča za oblikovanje lastnih glasbenih in identitetnih praks? Vprašanje je še posebej zanimivo, ker v slovenskem primeru očitno odpadejo nekateri očitni elementi, ki se uporabljajo drugje. Rupa Huq denimo poroča, da se v Franciji kot ploden nastavek za oblikovanje lokalizirane hip hop identitete uporablja predvsem močna konotacija rasne odrinjenosti in življenja v getih, ki je prisotna v severnoameriškem hip hopu, ter da kultura hip hopa v Franciji v resnici živi predvsem v rasno segregiranih predmestjih velikih mest (Huq 1999). Tony Mitchell nekaj podobnega ugotavlja tudi za kulturo

2. Več o konceptu avtentičnosti in njegovih ideoloških rabah v popularni glasbi na primer Frith 1983; Coyle in Dolan 1999; Mitchell 1996: 9–11 in 36–39.

3. Na presenetljivo pluralne korenine hip hop kulture opozarjata Cross (1993: 5–64) in Mitchell (1996: 27–33), v tem smislu pa je informativen tudi prispevek Jeffreya Louisa Deckerja "Stanje rapa: čas in prostor v hip hop nacionalizmu" (Decker 1994).

hip hopa v Sydneyju, ki se prav tako razvija predvsem v etnično in rasno segregiranih predmestjih (Mitchell 1996: 194). V slovenskem okolju namreč nekaj izrazito rasno ali etnično segregiranih getov ni, prav tako pa se tudi zdi, da hip hop glasbo in kulturo prevzema predvsem mladina srednjega razreda. Kakšna je torej logika prevzemanja te globalizirane kulturne forme v slovenskem primeru?

V resnici je raziskovalno vprašanje, ki ga tu postavljamo, precej podobno tistemu, ki ga je oblikoval Tony Mitchell v svoji raziskavi o interakcijah med globalnimi konfiguracijami popularne glasbe in izbranimi lokalnimi glasbenimi scenami (Mitchell 1996: 1). Toda medtem ko Mitchella zanimajo kompleksni procesi interakcij med pretežno anglo-ameriškimi glasbenimi formami in različnimi lokalnimi kulturnimi, socialnimi, političnimi, ekonomskimi in drugimi relevantnimi konteksti ter neogibno hibridne forme, ki v teh interakcijah nastajajo, je nastavek v pričujoči raziskavi manj ambiciozen: zanima nas zgolj vzorec prevzemanja kulturne forme. Ugotoviti želimo, ali gre pri slovenskem hip hopu za linearno prevzemanje stila v celoti ali za kakšne bolj selektivne prevzeme, pri čemer nas v slednjem (načeloma bolj verjetnem) primeru zanima, kateri elementi so prevzeti, na kakšen način in kaj bi to v nekih širših socioloških, politoloških, kulturoloških in drugih podobnih kontekstih lahko pomenilo. Razlog za skromnejši nastavek je seveda omejen domet raziskave, ne nazadnje pa tudi dejstvo, da tisto malo dela, ki je bilo narejeno na temo hip hop kulture v Sloveniji, kaže na to, da stiki med hip hopom iz Združenih držav in našim okoljem (zaenkrat še) niso pripeljali do prepoznavno hibridnih oblik (glej Koren 2004: 59–61).⁴

Da bi odgovorili na postavljeno raziskovalno vprašanje, bomo najprej poskusili identificirati ključne značilnosti hip hopa, nato pa z analizo ključnih del slovenskih izvajalcev preveriti, v kolikšni meri in kakšni obliki se te pojavljajo pri nas.

2 Hip hop

Hip hop kultura je kompleksna, pa ne le po svoji vsebini, referencah, zgodovini, preskokih in podobno, temveč tudi po mnogoterih pojavnih oblikah, ki jih privzema. Običajno hip hop sicer enačimo z glasbo, toda kakor je razvidno že iz zgoraj navedenega citata Tricie Rose, hip hop obsega tudi druge kulturne prakse, najbolj očitno stil oblačenja in gest, pisanje (risanje) grafitov ter ples, ki skupaj z nizom specifičnih vrednot tvorijo prepoznavno držo (glej tudi Koren 2004: 9–28). V Sloveniji so (z izjemo grafitov) njegovi ostali aspekti razmeroma redki, s tem pa analitično tudi razmeroma neuporabni, zato se bomo na tem mestu osredotočili zgolj na glasbo, zavedajoč se sicer, da s tem izgubljam nekaj vsaj potencialno zanimivega materiala, toda upajoč, da bo analiza tega verjetno vendarle najpomembnejšega segmenta hip hop kulture prinesla vsaj nekaj zanimivih izsledkov.

4. To bi sicer moralo biti znano, ampak vseeno: hibridne kulturne forme so v sodobni družboslovni teoriji priljubljene kot dokaz vitalnosti popularne kulture, ki v tem smislu ne učinkuje na način kulturnega imperializma, homogenizirajoč svet v samoumevnosti anglo-ameriških referenc in vrednot, temveč nasprotno producira množico vedno novih atraktivnih kulturnih križanj.

Glasba, torej. Iz razlogov analitične pripravnosti lahko hip hop glasbo, kot nastaja v prostoru izvora, v Združenih državah, obravnavamo na dveh, začasno in zasilno ločenih ravneh: prva je sama glasba kot niz formalnih žanrskih značilnosti, druga pa so njene vsebinske konotacije. Kar se tiče prvega, lahko rečemo, da je za hip hop, kolikor je sploh mogoče identificirati kakšne njegove vsaj približno skupne muzikološke imenovalce, značilno naslednje:

1. poudarjena ritmičnost,
2. instrumentalni minimalizem (prevladujejo bobni – običajno sicer ne pravi –, bas in vokal(i), ostali instrumenti se praviloma pojavljajo bolj redko, večinoma kot bolj ko ne atmosferski dodatki),
3. pogosta uporaba samplov,
4. relativno kompleksni ritmi (bobni so praviloma elektronsko sprogramirani),
5. razmeroma dolge skladbe (vsekakor čez uveljavljen »pop standard« dveh do treh minut),
6. deklamatorne linije vokala,
7. odsotnost harmonske napetosti v skladbi (refreni – če sploh so – so običajno v istem ključu kot kitica) in
8. nekoliko »funky« oziroma »duby« senzibilnost ritmov, ki so kljub svoji zgoraj omenjeni kompleksnosti praviloma v štiričetrtinskem taktu.

Pri drugem vidiku, razbiranju »barthesovskih« konotacij glasbe, smo na še bolj spolzkih tleh, toda kljub temu lahko tvegamo in zapišemo, da hip hop glasba (zlasti rap) konotira:

1. izrazito kritičen, protestniški pogled na svet, običajno v obliki »kričavega poudarjanja lastne ozaveščenosti« (*boastful self-awareness*) (Gilroy v Mitchell 1996: 36);
2. poudarjeno lokalno zavezanost (ulica, soseska, četrt, (zahodna ali vzhodna) obala ipd.);
3. pričanje⁵ o izkustvu rasne ali etnične izključenosti, neredko artikulirano kot »ozaveščena rasna pedagogika« (prav tam: 23);
4. hedonizem (lepo razviden v mnogih videospotih, kjer prevladujejo uveljavljeni vizualni označevalci uživaštva – privlačne ženske, pijača, zabava, veliki avtomobili, drage obeke itd.) in
5. mačizem, ki se neredko kaže v poudarjeno »moški« govoricu telesa, preziru do žensk, homoseksualcev itd.

Seveda se ti elementi ne pojavljajo povsod in vedno. Paul Gilroy denimo opozarja, da izrazito lokaliziranemu temnopoltemu nacionalizmu velikega dela hip hopa stoji nasproti smer ameriškega hip hopa, ki jo imenuje »ludistični afrocentrizem«⁶ in ki nasprotno izraža odločno globaliziran temnopolti nacionalizem, katerega simbolno jedro niso Združene države oziroma (kakršnokoli že) življenje v njih, temveč (mitska)

5. "Bearing witness" v originalni formulaciji, kot jo ponuja James Bernard (Bernard v Mitchell 1996: 36).

6. S skupinami, kot so De La Soul, Jungle Brothers, A Tribe Called Quest ipd.

Etiopija (Gilroy v Mitchell 1996: 23). Bolj kritičen segment hip hopa nadalje pogosto celo eksplicitno nasprotuje dominantnemu hedonizmu in mačizmu na hip hop sceni, toda na neki zelo osnovni ravni bi naštetih elementi vendarle morali predstavljati prepoznavne konotacije tega sicer zelo diverzificiranega in pisanega žanra.

Da bi razbrali morebitni vzorec prisvajanja glasbene forme v našem okolju, bomo pri desetih vidnejših slovenskih izvajalcih (do trenutka analize – julija 2005) ugotavljali, na kakšen način se našete značilnosti pojavljajo v njihovem delu. Izvajalce, ki jih tu izpostavimo kot ključne predstavnike slovenskega hip hopa, smo izbrali po nekoliko subjektivni oceni njihovega pomena oziroma njihove odmevnosti (z blago pristranskostjo v korist novejših izdaj), toda v primeru, ko na voljo ni bolj objektivnih kazalnikov, iz katerih bi bilo mogoče izhajati ali pa bi ti vzorec krivili v smer zgolj nekih segmentov žanra (popularnih, denimo, če bi izhajali iz kriterija prodajnosti),⁷ zelo drugače niti ne gre. Ker pa je slovenska scena relativno transparentna, kakšnih velikih brc v temo verjetno ne bo. Izvajalci in njihove plošče, ki jih bomo analizirali, so:

1. Ali En: *Leva scena* (1994, Mačjidisk) in *Smetana za frende* (1999, Forza Cheeba Network),
2. Klemen Klemen: *Trnow stajl* (2000, Nika) in *Hipnoza* (2003, RapNika),
3. 6 Pack Čukur: *Ne se čudit* (2001, Menart) in *Keramičarska lirika* (2003, Menart),
4. Murat in Jose: *V besedi je moč* (2002, T3S/Multimedia),
5. N'toko: *Cesarjeva nova podoba* (2003, RapNika) in *Dobrodelni koncert ob koncu sveta* (2005, RapNika),
6. Plan B: *Čarovniki* (2003, Nika),
7. Kosta: *Riihlah* (2002, Monkibo/Bonus (doma napečena plošča, dostopna tudi na internetu)), *B.I.Z.* (2003, Matrix Musik) in *Delo na črno* EP (2004, samozaložba),
8. Trkaj: *V času enga diha* (2004, RapNika),
9. Kocka: *Alea acta est* (2004, White Nigga) in
10. Samo Boris: *Pasivna oblika glagola biti* (EP) (2004, samozaložba).

3 Analiza primerov

Poglejmo torej, kaj bi se dalo razbrati pri izpostavljenih primerih. Na tem mestu morda le še opozorilo, da bo vrstni red predstavitev vsaj približno sledil kronološki logiki pojavljanja izvajalcev in da v analizo nismo vključili verjetno prve odmevne slovenske hip hop zasedbe Košir Rap Teama oziroma njegovega naslednika, Pasjega kartela. Razlog za slednje je, da ta zasedba med »resnimi«⁸ pripadniki slovenske hip hop kulture nikoli ni veljala kot »pravi«⁸ hip hop.

7. Tudi ta kriterij v času, ko si mladi glasbo v glavnem kopirajo na računalnikih (je ne kupujejo), ni ravno objektivni, da ne govorimo o tem, da bi v tej optiki izpadle stvari, ki so popularne, a zaradi nekonvencionalnih postopkov produkcije in distribucije niso zabeležene na lestvicah prodajnosti.

3.1 Ali En: *Leva scena in Smetana za frende*

Ali En je prva »prava« hip hop zvezda v Sloveniji. Njegov prvenec *Leva scena* se je prodal v trikratni zlati nakladi (več kot 15.000 izvodov), kar je za slovenske razmere izjemen uspeh, k avtorjevi popularnosti pa ni pripomoglo zgolj dejstvo, da je v tem prostoru naredil prvi izdelek, ki je v celoti in konsistentno skladen z uveljavljenimi hip hop parametri, temveč tudi to, da je bila *Leva scena* izredno provokativna: Ali En v pravi raperski maniri kritizira vse okoli sebe, predvsem pa različne »neavtentične« drže posameznikov širom družbenega spektra, najbolj pa je seveda ugriznil njegov *dis* (brezkompromisna kritika)⁸ celotne slovenske glasbene scene v naslovni skladbi:

(...) za tako sceno k' bi človek samo bruhnu
jaz besede mam tri: hvala, fuck you!

(Ali En: »Leva scena«; *Leva scena* (Mačjidisk, 1994))

Alijeva druga plošča, *Smetana za frende* iz leta 1999, je predstavljala vrnitev legende, ki so jo medtem mnogi že odpisali (Ali je v vmesnem obdobju padel v drogo), vendar plošča ni več v enoznačno hip hop smeri, tako da se je takrat kljub njeni sicer nesporni kvaliteti od izvajalca odvrnil precejšen del hip hop občinstva. To še toliko bolj velja za njegovi naslednji plošči, *Red'a' red* (2003) in *D'rap* (2004), ki sta od hip hopa resnično že precej daleč in ki ju v tem smislu v tej majhni raziskavi niti ne bomo analizirali.⁹

Toliko za uvod; kaj pa logika prisvajanja žanra? Če se omejimo predvsem na *Levo sceno*, ki je od omenjenih plošč edina v ožjem hip hop stilu, lahko ugotovimo, da gre v glasbenem smislu za sicer avtorsko izostren in prepoznaven, vendarle pa razmeroma klasičen hip hop. Vse od v drugem poglavju izpostavljenih značilnosti hip hop glasbe kot žanra lahko takoj najdemo tudi na tej plošči, nekoliko bolj svojska poudarka sta morda le razmeroma velik delež živih (in ne elektronsko reproduciranih) inštrumentov ter za spoznanje nadstandardno število funky groove skladb. V prid ugotovitvi o »klasično« hip hop dimenzijah albuma gre tudi oblikovanje ovitka, ki se resda spogleduje z malo bolj »arty« oziroma skejterskimi konvencijami (nenavadni koti fotografij, ki so priložene, uporaba *fisheye* objektiva, monokromatskost z odtenkom temnoomodre), toda vse ostalo je povsem standardno: slike Alija v tipično hip hop opravi, izrazito urban milje fotografij, same skejterske konvencije pa so na svoj način tudi tradicionalno blizu hip hopu. Nekoliko drugače pa je na ravni pomenov, konotacij. Od vseh značilnosti, ki so bile identificirane kot prepoznavne za hip hop, je mogoče na *Levi sceni* razbrati predvsem moment poudarjeno kritičnega pogleda na svet, povsem tipično v obliki tega, kar smo izpostavili kot »kričavo poudarjanje lastne ozaveščenosti«, ki se spet za hip hop tipično kaže v avtoritarnem prvoosebne diskurzu besedil, v brezkompromisnem kritiziranju

8. Izhaja iz disrespect. Na hip hop sceni je to uveljavljen izraz, sama praksa *disanja* pa skorajda institucija. Primerjaj <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=dis>.

9. V tej navezi je pomenljivo, da se ti dve plošči sploh ne pojavljata na glavnih slovenskih fanovskih spletnih straneh, ki obravnavajo domačo hip hop produkcijo (glej na primer <http://izbrani.naspletu.com/shhla/> in http://www.hiphopgeneration.net/wp_hh-albumi_slovenski.html.)

vsega možnega z jasno izpostavljeno umeščeno avtorja *nad* vsem, kar kritizira. V besedilih je mestoma mogoče razbrati tudi raznovrstne sklice na hedonizem kot način življenja, toda to je manj izrazito. V skladu s tem je mogoče ugotoviti, da je glasba, ki jo predstavlja Ali En na svoji prvi, delno tudi drugi plošči, sicer dorečen, a vendarle razmeroma standarden hip hop, da pa je usklajena s konvencijami žanra na ravni vsebinske sporočilnosti predvsem na točki poudarjeno kritičnega pogleda na svet.

3.2 Klemen Klemen: *Trnow stajl in Hipnoza*

Klemen Klemen je veteran na slovenski hip hop sceni, v devetdesetih letih je sodeloval že pri ploščah Ali Ena in Pasjega kartela, leta 2000 pa je končno izdal tudi svoj prvenec, *Trnow Stajl*. Plošča je bila zelo uspešna, dasiravno ne povsem neproblematična: besedila so ostra in provokativna (nekje v smeri »gangsta« stila rapa),¹⁰ Klemen pa se je tudi do konca in nazaj zameril štajerskim pripadnikom hip hop scene, saj je med svoje verze v pesmi »Trnow – The Neralič story« vključil besedilo navijaškega protimari-borskega grafita. Leta 2003 je sledila druga plošča, *Hipnoza*, s katero je Klemen utrdil svoj sloves enega najbolj profiliranih, hkrati pa tudi najbolj provokativnih avtorjev na slovenski sceni, pri čemer velja poudariti, da ta plošča v zvočnem smislu ostaja zelo blizu prvencu.

Po glasbeni plati je Klemen Klemen relativno konvencionalen: goji prepoznaven, toda precej standarden hip hop stil na sledi Ol' Dirty Bastarda in izdaj houstonske založbe Rap-A-Lot (napo.lee.tano, 2000). V konotativnem smislu pa so stvari bolj zanimive. Podobno kot pri Ali Enu je pri Klemnu namreč mogoče identificirati zelo močno prisotnost »kričavega poudarjanja lastne ozaveščenosti«, spet podobno v obliki avtoritativnega prvoosebnega diskurza, ki kritizira najrazličnejše segmente sveta okoli sebe, ki ga motijo, za razliko od Ali Ena pa so v Klemnovem izrazu prisotne tudi izrazite lokalne reference, hedonizem in mačizem. Obravnavani avtor tako ves čas s ponosom poudarja dejstvo, da je iz Trnovega (četrt v Ljubljani, ki je sicer vse prej kot segregiran geto), na naslovnici prve plošče pa je tudi slikan pred verjetno najbolj prepoznavnim označevalcem Trnovega, trnovsko cerkvijo. Hedonizem je razviden predvsem v besedilih, ki so v tej smeri pogosto osredotočena na zabavo, seks, drogo (vsake nekaj verzov s prijatelji »spohak«¹¹ kakšen »žbe«¹²) in pijačo, pri čemer je zelo očitno, da Klemen – v relativno standardni hip hop maniri – te dobrine visoko ceni.

*Še ga bomo pil,
še ga bomo pil ...*

(Klemen Klemen: »Šnopl II.«, *Hipnoza* (RapNika, 2003))

In končno, mačizem: težko je oceniti, koliko je Klemnovo napihovanje v zvezi z osvajanjem žensk izraz kakšnega bolj problematičnega seksizma, vsekakor pa drži, da mu je veliko do podobe samozavestnega in suverenega mladeniča, ki mu dekleta voljno

10. Na katerega ne nazadnje namiguje tudi oblikovalska rešitev pri njegovi drugi plošči, kjer je na naslovnici Klemen slikan v črni, očitno gangsterski obleki.

11. Pokadi.

12. Zvitek marihuane.

podlegajo. O tem vseskozi pričajo besedila, ki govorijo o nenehnem lovu na »lubice«, ne nazadnje pa tudi dejstvo, da s pridodajanjem umetne hripavosti zavestno barva teksturo svojega glasu v smer neke bolj ali manj klasične (mačistične) močatosti. Od uveljavljenih označevalcev hip hopa, ki smo jih identificirali v prejšnjem poglavju, lahko torej pri Klemnu Klemnu razberemo prav vse, izjema je le tisti, ki smo ga imenovali ozaveščena rasna pedagogika.

3.3 6 Pack Čukur: *Ne se čudit in Keramičarska lirika*

6 Pack Čukur prihaja iz Velenja, mesta, ki je v preteklosti že večkrat izkazalo omembe vredno popularnoglasbeno vitalnost, kljub temu pa je njegov zreli glasbeni izraz na ploščah *Ne se čudit* iz leta 2001 in *Keramičarska lirika* iz 2003 mnoge presenetil. Obe plošči sta bili uspešnici, tako pri kritikih kot pri občinstvu, res pa se je del pravovernih poslušalcev po izidu druge plošče od 6 Packa odvrnil, domnevno zato, ker naj bi bil njen avtor preveč komercialno naravnani oziroma ker sama plošča stilno ni povsem enoznačno v hip hop smeri.

In prisotnost elementov žanra? V glasbenem smislu so skladbe 6 Packa spet relativno avtorsko izčiščen, vseeno pa precej standarden hip hop. Izjema je nekaj skladb z druge plošče, dve (»Trgovina Čakuzzy« in »Zato te nimam rad«) sta precej jazzovsko obarvani, ena (»Jest te nimam rad (feat. Oto Pesner«)) je po atmosferi blizu glasbi Stevieja Wonderja in Marvinina Gaya iz zgodnjih sedemdesetih let, v skladbi »Hiphop harmonika (feat. Rober Goter)« pa je prisotna tudi – in očitno – harmonika. Toda to so izjeme, vse ostale skladbe so v povsem klasičnem hip hop stilu, ravnokar omenjene pa so tudi – razen »Trgovine Čakuzzy« – kljub nekoliko drugačnim atmosferskim asociacijam v celoti znotraj parametrov žanrskih označevalcev hip hopa (kompleksni štiričetrtinski ritmi, deklamatorni vokal ipd.). Od potencialno zanimivih odstopanj od konvencij žanra velja omeniti še relativno neklasično oblikovanje ovitkov (nič zelo pretresljivega sicer: ovitka zgolj ne gradita na v hip hop glasbi najbolj standardiziranih vizualnih rešitvah) in dejstvo, da je celotna druga plošča odigrana izključno z »živimi« inštrumenti (nobenih vnaprej programiranih zvokov) in da v nobeni od skladb ni uporabljen niti en sample.

Podobno je tudi pri konotacijah. Prisotni sicer niso čisto vsi elementi, ki smo jih postavili kot prepoznavne označevalce žanra, tako kot pri Klemnu Klemnu manjka element rasne pedagogike (v Sloveniji, kjer ni omembe vredne rasne manjšine, sicer povsem razumljivo), vsi ostali pa so. Poglejmo po vrsti. Poudarjanje lastne ozaveščenosti je prisotno v mnogih skladbah, čeprav ne nujno v obliki izrazito kritičnega pogleda na družbeno realnost v okolici, skorajda bi lahko zapisali, da se pri 6 Packu pojavlja predvsem v obliki izpostavljanja nekega splošnega »coola« lastne persone. Kljub temu pa je avtor (vsaj v skladbah) prepričan, da je njegova lirika eno najbolj pristnih pričevanj o »resničnem« življenju, in to ne le na ulici:

*repam 24 ur in sedem dni v tednu
ni treba časopisa brat zato, ker vse ti bom povedu ...*

(6 Pack Čukur: »Ne se čudit«; *Ne se čudit* (Menart, 2001))

Poudarjena lokalna zavezanost se pri 6 Packu kaže v pogostih lokaliziranih (velenjskih) referencah, v narečnih (fonetičnih in leksikalnih) prvinah v njegovih besedilih, ne

nazadnje pa tudi v vztrajnem in ponosnem izpostavljanju dejstva, da prihaja iz Velenja. Tudi hedonizem je stalnica v njegovih besedilih: dekleta, pijača, droga in brezciljno prevažanje po mestu so očitno njegov samoumevni ideal. In mačizem: poslušalec se težko izogne občutku, da 6 Pack dekleta reducira na objekte poteševanja lastne spolne sle, čeprav je vprašanje, ali gre tu za njegov resnični odnos do žensk ali pa zgolj za uklanjanje nekemu splošnemu hip hop »mačo« standardu. Ker pa se pri analizi zadržujemo na manifestni ravni, njegove verze na tem mestu jemljemo resno:

*Oh bejbe zgledaš ok a greš z mano na en
superplayarski koktejl
slekla boš hlačke in majčke slej ko prej če ne pa
pejt pa s svojim kmetom dol se dej*

(6 Pack Čukur: »Šluk šluk«; *Ne se čudit* (Menart, 2001))

Na ploščah 6 Pack Čukurja lahko torej z izjemo rasne pedagogike najdemo prav vse izpostavljene elemente hip hop žanra.

3.4 Murat in Jose: *V besedi je moč*

Leta 2002 sta Ljubljancana Murat in Jose izdala prvenec, ki je prvi v Sloveniji odpeljal hip hop glasbo iz uveljavljenega okvira bolj ali manj ležernega hedonizma in ne ravno poglobljenega kritiziranja vsega, kar pač pride na pamet v trenutku inspiracije, na teren vsaj nekoliko bolj domišljene, ozaveščujoče kritične refleksije. S tem se je odprlo novo polje rab hip hopa, ki so ga, kot bomo videli v nadaljevanju, kmalu naselili tudi nekateri drugi avtorji, po drugi strani pa sta Murat in Jose nekaj svojega ugleda, ki sta ga pridobila z resnimi besedili, izgubila spričo večje marketinško izdelane lastne javne podobe, mnogim pa je šlo v nos tudi to, da se je njuna glasba pojavila v nekem oglasu za ljubljansko županjo Viko Potočnik in da sta sodelovala na kompilacijski plošči *Pet pik in nekaj rapov*, ki je bila propagandna plošča za politično stranko (LDS).

Kot pri drugih do sedaj obravnavanih izvajalcih lahko tudi pri Muratu in Joseu na ožjeglasbeni ravni identificiramo prepoznavne hip hop konvencije, oziroma natančneje, kompetentno avtorsko hip hop glasbo pod vplivom izvajalcev in skupin, kot so Mos Def, Talib Kweli, Common in The Roots (napo.lee.tano 2002). Je pa plošča *V besedi je moč* v primerjavi z drugimi do tega mesta omenjenimi slovenskimi avtorji precej samosvoja na ravni širših kulturnih konotacij: omenili smo že, da jo namesto običajnih kriticističnih izbruhov k zabavi usmerjenih egov zaznamuje precej resna vsebina. Poglejmo nekoliko natančneje. Ostra in domišljena besedila, usmerjena k resničnim in konkretnim problemom v družbi, vsekakor pomenijo, da je v glasbenem izrazu prisoten element kritično-protestniškega pogleda na svet, delno tudi v obliki »kričavega poudarjanja lastne ozaveščenosti«, dasiravno ne v tako zelo kričavi obliki kot pri drugih do sedaj obravnavanih avtorjih. Zdi se namreč, da Murata in Josea bolj kot sama forma (kritičnost kot taka) zanima kritika v nekem bolj ko ne vsebinskem smislu. O čemer ne nazadnje priča tudi dejstvo, da se avtorja izrazito distancirata od pouličnega diskurza (zelo konvencionalnega označevalca »avtentične« jeze): na plošči ni niti ene same kletvice. Čeprav po drugi strani ohranjata neko relativno (za hip hop) klasično pokroviteljsko pedagoško držo.

*Moja družba se ne deli na naše in druge in jest
nazdravljam s prijatli iz vseh republik bivše Juge.
Zapomn si, ni važn, iz kje nekdo prhaja,
edina stvar, k je važna, je, kaj mu v glavi dogaja.*

(Murat in Jose: »Od ljudi za ljudi«; *V besedi je moč* (T3S/Multimedia, 2002))

To pa je tudi vse. Nobenega od ostalih elementov, ki smo jih identificirali kot prepoznavne označevalce žanra, v njihih skladbah ne najdemo. Poudarjanja lokalne zavezanosti ni, rasne pedagogike prav tako ne, nerefektiran hedonizem in mačizem pa podobno kot v slovenskem hip hopu pogosto nekritično prevzemanje konvencij *gangsta rapa* celo izrazito kritizirata (na primer v skladbah »Alko budalko« in »Včasih se ti kul zdi«). Konec koncev pa je tudi sama plošča postavljena v relativno nestandardno umirjen ovitek, ki sugerira predvsem resnost in razsodnost.

3.5 N'toko: Cesarjeva nova podoba in Dobrodelni koncert ob koncu sveta

Podobno politično korektna kot zgoraj omenjena plošča Murata in Josea sta N'Tokova izdelka *Cesarjeva nova podoba* in *Dobrodelni koncert ob koncu sveta*. N'Toko (umetniško ime Novomeščana Mihe Blažiča) je sicer zaslovel že kot pevec pri funky-crossover zasedbi Moveknowledge, svojo zgodnjo samostojno pot kot MC¹³ pa je maja 2003 kronal z drugo zaporedno zmago na državnem prvenstvu v t. i. *freestyle* rapu, ki mu je prinesla izdajo prve plošče pri novi, za hip hop glasbo specializirani podzaložbi Nike, RapNika. Plošča *Cesarjeva nova podoba* je bila med občinstvom in kritiki sprejeta zelo dobro, prav tako pa tudi njegov naslednji izdelek iz leta 2005, *Dobrodelni koncert ob koncu sveta*, N'toko pa spričo svoje konsistentne kritične drže tudi sicer na slovenski hip hop sceni uživa velik ugled.

N'tokov glasbeni stil je v nekem temeljnem žanrskem smislu brez dvoma hip hop, kot prepoznavna značilnost izstopajo nemara le razmeroma visoka lega njegovega vokala, nadzvočno hitro deklamiranje verzov in predvsem pri drugi plošči občasni funky, jazzy ali rockovski vplivi (izleti). Podobno kot Murat in Jose pa je nekoliko bolj specifičen v oziru splošnejših referenc: tudi te so kilometre daleč od uveljavljenega hedonizma in bolj ko ne zgolj formalnega kriticizma. Tu je sicer potrebno poudariti, da bolj reflektirana kritičnost, ki jo lahko razberemo pri Muratu in Joseu, pa tudi pri N'toku, sama po sebi seveda ni nič nenavadnega ali v celoti odsotnega v svetu hip hop kultur, je pa vendarle dovolj oddaljena od dominantnega vzorca, da jo lahko izpostavimo kot vsaj relativno posebnost. Poglejmo natančneje.

Od identificiranih konotativnih elementov hip hopa je glede na povedano pri N'toku prvi, vseskozi kritičen, »ozaveščen« oziroma protestniški pogled na svet očitno izrazito prisoten. N'toko odločno, s kot britev ostrimi verzi obsoja različne anomalije v svetu (politične manipulacije, korupcijo, nekritično potrošništvo, popularno kulturo, dvojno

13. Težko prevedljivo, ampak recimo: reper (tisti, ki repa (glej <http://en.wikipedia.org/wiki/MC>)).

moralo, slovensko glasbeno sceno itd.), pri čemer je zaznati več kot zgolj občasno spogledovanje s stališči in vrednotami sodobnih gibanj za drugačno globalizacijo.

*Če ljudi uspeš prepričati, da je svoboda = ujetništvo
ti bodo bogato plačali, da vsazga zapreš v celico
Bombardiraj jih s stereotipi, dokler jim ne podležejo
pod kožo zlezejo, idoli na vrhu lestvic gnezdiijo
Standardom ne ustrezajo, vsi ste podpovprečni
glavni vir dohodkov so kompleksi iz podzavesti*

(N'toko: »Cesarjeva nova podoba«; *Cesarjeva nova podoba* (RapNika, 2004))

V skladu z izrazito kritičnim značajem N'tokove glasbe sta tudi oblikovalski rešitvi za plošči. Prva je delo znanega ljubljanskega grafitarja Engelsa s prepoznavnim izrazom, podobno kot njegove stvaritve na mestnih zidovih pa tudi ovitek predstavlja klavstrofobično urbano teksturo, kjer agresivni oglasi zelo neposredno namigujejo na bizarno, predvsem pa vampirsko naravo globaliziranega kapitalističnega sveta, druga plošča pa je oblikovana zelo preprosto, na ovitek so zgolj prenesene nekatere N'tokove risbe s svinčnikom, na notranjih straneh pa so prav tako s svinčnikom zapisani njegovi kratki komentarji k skladbam. V drugem primeru N'tokov prepoznavni polemični kriticism sicer ni razviden, toda izrazito preprost ovitek očitno napeljuje na poudarjen protikomercializem, kar pa je povsem v skladu z njegovim siceršnjim sporočilom.

To pa je spet vse; ostali konotativni elementi žanra so poudarjeno odsotni: ni lokalne zavezanosti, rasne pedagogike prav tako ne, hedonizem in mačizem pa avtor, podobno kot Murat in Jose, eksplicitno problematizira.

3.6 Plan B: Čarovniki

Zasedbo Plan B sestavljata Zme-den in DJ Ej iz Velenja, njun prvenec *Čarovniki* iz leta 2003 pa je načelno kot celota sicer korekten, toda hkrati od dosedaj obravnavanih plošč morda najmanj izrazit izdelek. Odziv občinstva je bil temu ustrezen – zadržano naklonjen.

Žanrsko je glasba zasedbe tipičen hip hop z vsemi identificiranimi značilnostmi, na ravni kulturnih konotacij pa je izrazito prisotna zgolj poudarjena kritičnost: besedila so praviloma polemična, deklamirana v samozavestnem prvoosebni diskurzu, vendar redko nad ravno nekega bolj ali manj gostilniškega razburjanja nad vsem, kar se dogaja:

*Če nimaš sovražnikov, to postanejo prijatelji.
Eni majo vse in velik jih vse zgubi,
in so vojne, suše pravi pokazatelji,
da neki je narobe, že več je kot očitno!*

(Plan B: »Dobrodošli«; *Čarovniki* (Nika, 2003))

V besedilih¹⁴ je do neke mere mogoče razbrati tudi lokalno zavezanost (pogosto sklicevanje na Velenje), v manjšem obsegu tudi hedonizem, drugih elementov žanra

14. Plošča je vizualno precej neizrazito oblikovana, tako da na tej ravni kakšnih prepoznavnih konotacij ni mogoče identificirati.

pa ni. Kot posebnost izdelka bi sicer bilo mogoče omeniti pogosto omenjanje čaranja, magije in podobnega, čeprav ni jasno, kaj vse skupaj sploh pomeni.

3.7 Kosta: *Riihlah*, *B.I.Z.* in *Delo na črno*

Ljubljčan Kosta je pričel s kariero v hip hop glasbi leta 1998, ko je skupaj z Brodijem in Samo Borisom ustanovil skupino Anonimni, ob ugašanju sicer cenjene skupine pa se je mladi avtor leta 2002 povezal z drum'n'bass DJ-jem, znancem DJ Van Alecom, in začel nastopati kot MC Kosta. Rahla drum'n'bass obarvanost njegovega hip hopa, ki sledi tej navezi, je še dolgo ostala njegova posebnost, že istega leta pa je s producentom elektronske glasbe Markofom tudi izdal prvo ploščo, *Riihlah*. Izdelek je zrel in atraktiven, tako da je pritegnil veliko pozornosti, omeniti pa velja tudi, da gre za prvo pomembnejšo slovensko hip hop izdajo v samozaložbi – avtorja sta ploščo »napekla« doma in jo potem enostavno prodajala »iz nahrbtnika« na različnih hip hop prireditvah (dostopna je bila tudi prek interneta). O uspešnosti izdaje veliko pove dejstvo, da je bila celotna naklada (250 izvodov) razprodana (glej: <http://www.kostamc.com/?view=cv>). Po tem uspehu je Kosta leto kasneje pri založbi Matrix Musik izdal prvo »pravo« ploščo, *B.I.Z.* (Biti izpostavljen zadevi), ki je bila dobro sprejeta tako pri pripadnikih hi-hop scene kot kritikih, leta 2004 pa je sledilo še *Delo na črno*, spet v samozaložbi izdan EP.

V ožjeglasijskem smislu so tudi Kostove skladbe razmeroma blizu uveljavljenim hip hop konvencijam, njihova posebnost so le tisti segmenti, kjer se poznajo (v prvi vrsti pri zvoku in vsaj mestoma za hip hop netipično nalomljenih ritmih) vplivi drum'n'bassa oziroma breakbeat elektronike. Na konotativni ravni je izrazito prisoten predvsem element kritično-protestniškega pogleda na svet, drugi so odsotni, pri čemer pa – razmeroma neobičajno – kritičnih besedil ne spremlja kričavo poudarjanje lastne ozaveščenosti.

*ko fantazije zgorijo, cilji svojo smer zgubijo, generacija X je generacija kiks
in večina nje tlele išče sam še dobr, sam še dobr,
sam še dobr fiks!!!*

(Kosta: »Morm povedat«; *B.I.Z.* (Matrix Musik, 2003))

Kostove plošče skratka predstavljajo zrele in avtorsko nadpovprečno profilirane izdelke, ki se ne uklanjajo klišejem in za katere so – kljub razmeroma predvidljivemu kriticismu – značilna precej inteligentna in inovativna besedila. Atraktivne in samosvoje nastavke pa lahko razberemo tudi pri oblikovanju ovitkov plošč: ker so oblikovalske rešitve precej raznolike, sicer težko identificiramo njihov skupni imenovalec, toda na neki zelo temeljni ravni je to prav gotovo nestandardiziran in reflektiran individualizem.

3.8 Trkaj: *V času enga diha*

N'tokova druga zmaga na državnem prvenstvu v *freestyle* rapu, ki smo jo omenili zgoraj, ni bila povsem čista: v resnici si je prvo mesto delil s Trkajem, perspektivnim mladeničem iz Savskega naselja v Ljubljani, ki je posledično prav tako dobil možnost izdaje svojega prvenca pri založbi Nika. Ta plošča, *V času enga diha*, je sicer izšla nekoliko kasneje od N'tokove, šele leta 2004, bila pa je podobno uspešna, morda med bolj resnimi privrženci žanra le nekoliko manj cenjena. Trkaj je sicer poznan po tem,

da študira teologijo, kar daje njegovemu glasbenemu izrazu določen (vsaj za hip hop) neobičajen eksistencialistično ali na trenutke celo religiozno obarvan značaj, pri čemer to ne velja zgolj za glasbo oziroma besedila: svojo ploščo je denimo promoviral tako, da se je peš odpravil iz Maribora v Ljubljano.

Medtem ko je plošča strogo glasbeno gledano v prepoznavno hip hop smeri – nekoliko izstopajo le nekateri aranžmaji (npr. dodana godala) in opazno čist zvok –, druge, neglasbene elemente njegovega izraza težje povežemo s tistimi značilnostmi, ki smo jih v uvodu izpostavili kot tipične za hip hop. V njegovih besedilih, podobi in oblikovalskih rešitvah na plošči tako ni mogoče razbrati elementov mačizma, pričanja o rasni/etnični izključenosti in hedonizma, tudi poudarjenega lokalizma je zelo malo.¹⁵ Od vseh uveljavljenih konotativnih elementov žanra je pri Trkaju prisoten zgolj kritični pogled na svet, pa še ta praviloma brez v hip hopu tako pogostega vzporednega izpostavljanja lastne ozaveščenosti. Besedila sicer niso vedno družbeno kritična, pojavljajo se tudi bolj osebne pripovedi, toda za hip hop značilne ostrine, ne nazadnje tudi občasnega klišejskega kriticizma pri obravnavi družbene resničnosti Trkaju le ne manjka:

Vse, kar vidm okol, je klanje – brat mori že brata.

/.../

Je moderno bit moderen, nov življenjski slog,

čim več naberi za na pot – nova je dieta,

v Gavioliju zadeta, tekmovanje v sekretu,

kdo bo jedu večji del tableta.

Dvajset na večer – sori punca, šele tretje mesto.

(Trkaj: »Odštevanje«, *V času enga diha* (RapNika, 2004))

3.9 Kocka: *Alea acta est*

Kocka so skupina, ki po mnogočem odstopa od standarda slovenskega hip hopa – kolikor ta v najsplošnejših potezah sploh obstaja – in to po dveh pomembnih značilnostih. Prvič, za razliko od ostalih fantje¹⁶ ne prihajajo iz nekega vsaj približno urbanega okolja, temveč iz Kranjske Gore in okolice, skratka, iz precej majhnega kraja, in drugič, njihova glasba, vsaj kolikor je mogoče razbrati z njihove do tega trenutka še edine plošče, leta 2004 izšle *Alea acta est*, je avtorsko izrazito neprofilirana, fantje očitno prežvekujejo neke najbolj stereotipno hip hop obrazce in teme. Ne da bi bili sicer vsi drugi obravnavani izvajalci avtorsko neskončno izbrušeni, toda v primerjavi s Kocko vendarle izkazujejo stopnjo prepoznavne samosvojesti.

Kocka se torej bolj kot vsi ostali slovenski izvajalci držijo v Združenih državah uveljavljenih obrazcev hip hopa in nekoliko podrobnejši sprehod po njihovem izdelku to sliko le potrjuje: glasba je nek splošen hip hop, podobno tudi oblikovanje plošče, v besedilih izražajo standarden, čeprav ne pretirano globok kriticizem z jasno podmeno, da so oni sami »nad« vsem tem, da skratka »štekajo«.

15. Več ga je baje v njegovih živih nastopih.

16. Skupino sestavlja šest glasbenikov – zato se tudi imenujejo Kocka (kocka ima šest ploskev).

*Kriminal, ozonska lukna, globalno ogrevanje,
Vojne, bolezni, na koncu pa še onesnaženje,
To so ene od stvari, za katere se mi zdi,
da nas ogrožajo, preprečt' mogl' bi jih mi*

(Kocka: »Svet džungle«; *Alea acta est* (White Nigga, 2004))

V besedilih je mogoče razbrati tudi poudarjeno lokalno zavezanost, ki se kaže tako v pogostih omembah Kranjske Gore kot tudi v rabi lokalnega narečja, v skladbi »Asi na vasi« celo do točke samoironiziranja:

*Zato n'kar se z mano zajebavat,
Ker t'm tku poču da t' bo stena še eno dava
In z nogo t'm pršvasov, da ti gvava nav več sk'p stava,
Ma živ Boh te nav več sk'p sestavu!*

(Kocka: »Asi na vasi«; *Alea acta est* (White Nigga, 2004))

Kažeta se tudi hedonizem in mačizem,¹⁷ v skladbi »Beli pigment, črno srce« pa celo pričanje o izkustvu rasne izključenosti, dasiravno (in očitno) ne v prvi osebi.

3.10 Samo Boris: *Pasivna oblika glagola biti*

Plošča zadnjega od obravnavanih avtorjev ni čisto prava plošča po formi, saj je izšla v samozaložbi kot doma napečen CD, ki se prodaja skorajda dobesedno na ulici. Toda ker so takšne poteze danes ne le tehnološko mogoče, temveč tudi načelno privlačne, in ker ne nazadnje pričajo o vitalnosti in o s konvencionalnimi rešitvami neobremenjenem načinu dela vsaj pri segmentu slovenske hip hop scene, jemljemo v analizo kot primer- rek bolj gverilske produkcije tudi to ploščo, pri čemer seveda ni nepomembno, da je *Pasivna oblika glagola biti* tudi sam po sebi povsem koherenten in prepričljiv avtorski izdelek.

Samo Boris je Ljubljčan, na hip hop sceni prisoten od leta 1998, ko je skupaj s Kosto in Brodijem začel delati v skupini Anonimni. Po razpadu Anonimnih je tudi Samo Boris nadaljeval s solo kariero, čakanje na prvenec pa je leta 2004 prekinil z izdajo svojega materiala kar v samozaložbi. Medijske izpostavljenosti je v tem kontekstu seveda manj, je pa bila plošča ugodno sprejeta med poznavalci domače produkcije.¹⁸ Izdelek je v glasbenem smislu dokaj običajen hip hop z občasnimi vložki samplov, ki skladbam dodajajo blago jazzovsko atmosfero, nekoliko bolj izrazito izstopa le relativno slaba produkcija; v ušesa denimo bode razmeroma garažni zvok bobnov in precej neizčiščen zvok vokala. Na ravni drugih označevalcev žanra je pri Samo Borisu izrazito prisoten protestniški pogled na svet z zanimivo posebnostjo, da ne kritizira sveta vsepovprek in nasplošno, temveč naslavlja zelo konkretne probleme, pri čemer se krivcev tudi ne boji imenovati.

17. Slednji zelo očitno v skladbi Sexologija; tu ni prostora, da bi navajali vse primere.

18. Glej <http://rapscena.com/modules/articles/article.php?id=115>.

*Obtožujem Čakarmiša s Kanala A,
za poskus, da bi se z Ekstra in Popstars množica prevarala.*

(Samo Boris: »Mamo«; *Pasivna oblika glagola biti* (samozaložba, 2004))

Borisova besedila so razmeroma kvalitetna, njegov kritični odnos do stvarnosti pa je sicer prisoten v obliki neke vrste pokroviteljsko-pedagoškega diskurza, vendar ne pretirano poudarjeno:

./../ padeš u bed, če ne nabavš hitr najbolj modnih hlač si.

In kaj je s temi bejbami u kopalkah k neki prodajajo,

ma ne mi pol o enakopravnosti spolov,

k da bom kupu izdelk zrd ženske z geni v skladu s trenutnim pojmovanjem lepote,

ma nč ne znajo prod't brez golote.

(Samo Boris: »Zavračam«; *Pasivna oblika glagola biti* (samozaložba, 2004))

Drugih konotativnih elementov žanra ni opaziti, kot dve manjši posebnosti plošče lahko omenimo še razmeroma samosvoje oblikovanje ovitka (risba) in precej pogosto pričanje o umetnosti oziroma hip hopu kot o avtentičnem poslanstvu (npr. skladba »Umetnost«).

4 Vzorec

Kratka analiza izbranih desetih slovenskih hip hop avtorjev kaže, da se logika prevzemanja žanra (globalno gledano) v perifernem ali polperifernem kulturnem okolju precej razlikuje od primera do primera. Da pa pri vsem skupaj ne gre za neko popolno poljubnost, opozarja tabela, kjer so povzeti ključni elementi žanra, kot so bili identificirani na začetku članka, in njihova prisotnost pri obravnavanih izvajalcih. V tabeli so na eni strani nanizani izvajalci, na drugi pa elementi žanra, ki smo jih iskali, pri čemer velja opozoriti, da so različni muzikološki elementi zavedeni pod zgolj eno rubriko, saj je analiza pokazala, da se vsi avtorji precej dosledno držijo splošnejših glasbenih konvencij hip hopa,¹⁹ zaradi večje nazornosti pa sta tudi kategoriji »izrazito prostestniškega pogleda na svet« in spremljajoča oblika »vzporednega kričavega poudarjanja lastne ozaveščenosti« ločeni – izkazalo se je, da se ne pojavljata nujno skupaj. Da bi bila slika bolj razumljiva, je relativna pestrost prisotnosti elementov reducirana na zgolj tri možnosti (zelo, delno ali sploh ne prisoten), kar še bolj poenostavlja že tako poenostavljeno shemo raziskave, vendar se bistveni poudarki s tem ne izgubljajo. Analiza prisotnosti elementov žanra pri desetih najpomembnejših slovenskih hip hop izvajalcih torej kaže naslednje:

19. Izjema je le Ali En s svojima zadnjima ploščama, vendar tu ne gre toliko za to, da bi modificiral katerega od elementov žanra, kot za to, da se je od žanra enostavno odmaknil (v smer elektronske plesne glasbe).

Tabela 1

	Ali En	Klemen Klemen	6 Pack Čukur	Murat in Jose	N'toko	Plan B	Kosta	Trkaj	Kocka	Samo Boris
glasbeni elementi žanra	delno	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo
izrazito kritičen pogled na svet	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo	zelo
kričavo poudarjanje lastne ozaveščenosti	zelo	zelo	zelo	delno	zelo	zelo			zelo	delno
poudarjena lokalna zavezanost		zelo	zelo			delno		delno	zelo	
pričanje o izkustvu rasne izključenosti									delno	
hedonizem	delno	zelo	zelo			delno			zelo	
mačizem		zelo	zelo						zelo	

Kar je mogoče ugotoviti na osnovi tabele, je vsaj v grobem vzorec prevzemanja značilnosti žanra v lokalnem (konkretno slovenskem) okolju: *slovenski hip hop* dokaj konsistentno *pomeni predvsem hip hop glasbo* (z bolj ali manj vsemi njenimi temeljnimi muzikološkimi značilnostmi) *v tesni navezi s svet izrazito kritično obravnavajočimi besedili* (praviloma s poudarjeno avtoritativne ali vsaj zelo samozavestne prvoosebne pozicije), medtem ko so ostali elementi žanra lahko prisotni ali pa ne.

Je to zelo daleč od značilnosti žanra v izvorni, severnoameriški različici? Niti ne, toda medtem ko je – kot že poudarjeno – znotraj vzorca ameriškega hip hopa mogoče identificirati stopnjo variabilnosti tudi pri rabi glasbenih konvencij in ne nazadnje pri kritičnem odnosu do sveta (nekateri hip hop glasbeniki se odkrito spogledujejo s konvencijami drugih glasbenih žanrov, velik del ameriškega hip hopa pa se tudi ne obremenjuje z nenehnim kritiziranjem vseh mogočih družbenih anomalij), je za slovenski hip hop vsaj zaenkrat značilna dokaj konsistentna variabilnost na ravni morebitnega vključevanja drugih elementov žanra, medtem ko relativno ozke hip hop glasbene konvencije v povezavi z izrazito kritičnimi besedili (običajno oddeklamiranimi s podčrtano samozavestne oziroma pokroviteljske pozicije) predstavljajo tako rekoč povsem samoumevno normo oziroma – morda bolje – prepoznaven vzorec.

5 Za zaključek: kaj nam lahko identificirani vzorec pove o vlogi hip hopa v Sloveniji

Kratka analiza desetih pomembnejših slovenskih hip hop glasbenikov oziroma skupin je potrdila izhodiščno podmeno raziskave, da pri slovenskem hip hopu ne moremo govoriti o hibridni formi, ki bi nastala na križišču vplivov popularnoglasbenih središč in njihovega z lokalnimi kulturami pogojenega variiranja, saj imamo praviloma opravka s sicer avtorsko izčiščenimi, a vseeno precej zvestimi in neinovativnimi prevzemi nekih splošnih zakonitosti žanra. Da pa ta odsotnost izvirne, kulturološko, ne nazadnje pa tudi politično zanimive hibridne forme še ne pomeni, da je slovenski hip hop v celoti omejen na povsem neselektivno kopiranje originala, je pokazala natančnejša primerjava prevzetih elementov žanra, iz katere je razvidno, da slovenski izvajalci prevzemajo konvencije hip hopa na *prepoznavno selektiven način*, z vztrajnim kombiniranjem predvsem uveljavljenih glasbenih konvencij žanra z do sveta izrazito kritičnimi besedili (praviloma artikuliranimi v pokroviteljsko-pedagoški prvoosebni formi). To sicer ni velika posebnost, a je vendarle pomenljiva, saj morda pomeni izhodišče za nastanek nečesa še bolj lokalno izostrelega, v zadnji instanci nemara celo analitično vedno privlačne hibridne lokalne variacije žanra.

Toda vprašanje, kaj oziroma ali sploh kaj se bo iz te posebnosti razvilo čez čas, nas tu ne more zanimati. Kar imamo pred sabo, je prepoznaven, vendar ne pretirano izostren vzorec logike prevzemanja elementov žanra in zaenkrat lahko razmišljamo zgolj o tem. Nam lahko torej že ta dokaj splošni vzorec pove kaj vsebinskega o funkcioniranju hip hopa, izvorno ameriškega žanra, v nekem drugačnem, v našem primeru kulturno bolj ali manj polperiferem slovenskem okolju? Morda. Vztrajnost naveze hip hop glasba in kritičen odnos do sveta bi bilo namreč mogoče interpretirati v smislu, da je privlačnost hip hopa za tisti del slovenske mladine, ki posluša hip hop, zlasti v tem, da omogoča oblikovanje oziroma zavzemanje neke suverene, distancirane, a hkrati angažirane držne nasproti svetu, v katerega vstopa. Na splošni ravni mladinske subkulture sicer že desetletja predstavljajo nekaj takšnega, se pravi svojevrsten most med otroštvom in odraslostjo, prek katerega mladi postopoma, predvsem pa kritično in inovativno vstopajo v družbo, toda hip hop se v tem primeru zdi še posebej izrazit v tej smeri: kar mladim ponuja oziroma v kar jih usmerja, je v prvi vrsti *poudarjeno polemična oziroma kritična drža* nasproti svetu. Slovenski hip hop v tem smislu sicer ni zelo izrazita posebnost, nekaj podobnega bi bilo konec koncev mogoče reči tudi za ameriški ali katerikoli drugi hip hop, toda na osnovi pridobljenih podatkov se vendarle zdi, da je za tiste slovenske fante in dekleta, ki poslušajo oziroma izvajajo hip hop, ta glasbena zvrst v resnici privlačna *predvsem* zato, ker jim omogoča zavzemanje prepoznavno kritične držne nasproti svetu nasploh, držne, ki ni toliko usmerjena v problematiziranje konkretnih nepravilnih odnosov moči med različnimi rasami (kot denimo v ZDA, Franciji in verjetno še kje), temveč bolj splošno na kritično obravnavanje najrazličnejših problematičnih segmentov družbenega življenja v vseh mogočih pojavnih oblikah.

Zakaj je tako, je seveda vprašanje, vsaj načelno pa je mogoče ugibati, da ta posebnost izhaja iz tega, da v Sloveniji (podobno kot verjetno v še marsikaterem drugem

kulturno perifernem ali polperifernem okolju) popularnokulturne inovacije, četudi v izvorniku prihajajo z roba družbe, prevzema najprej mladina srednjega razreda, tisti del populacije, skratka, ki ima dovolj kulturnega in finančnega kapitala, da inovacijo najprej sploh opazi, potem pa si njeno prevzemanje lahko tudi privoščiti. V tem smislu bi torej lahko bilo razumljivo, da hip hop v Sloveniji ni prevzet na izvorniku analogen način, se pravi kot medij naslavljanja lokalnih relacij etničnega/rasnega izključevanja (to bi verjetno bil, če bi ga prevzela denimo mlada, praviloma druga generacija priseljencev iz drugih republik bivše Jugoslavije), ampak kot medij izražanja bistveno bolj splošnega negotovanja nad raznovrstnimi problemi človeške družbe nasploh. Da bi to domnevo lahko potrdili, bi se morali opreti na oprijemljive podatke, ti pa so predmet morebitne nadaljnje analize.

ZAHVALA

Avtor se za pomoč pri zbiranju materialov, nasvete in informacije zahvaljuje Urošu Vebru, študentu kulturologije na FDV.

Literatura

- Best, Douglas, in Kellner, Steven (1991): *Postmodern Theory. Critical Interrogations*. Houndmills: MacMillan Press Ltd.
- Coyle, Michael, in Dolan, Jon (1999): *Modeling authenticity, authenticating commercial models*. V K. J. H. Dettmar in W. Richey, (ur.): *Reading Rock'n'roll: Authenticity, Appropriation, Aesthetics*: 17–36. New York: Columbia University Press.
- Cross, Brian (1993): *It's not about a Salary... Rap, race + Resistance in Los Angeles*. London, New York: Verso.
- Decker, Jeffrey L. (1994): *The state of rap: time and place in hip hop nationalism*. V A. Ross in T. Rose (ur.): *Microphone Fiends: Youth Music & Youth Culture*: 99–121. New York: Routledge.
- Dyson, Michael E. (1993): *Between Apocalypse and Redemption: John Singleton's Boyz n the Hood*. V J. Collins, H. Radner, in A. Preacher Collins, A. (ur.): *Film Theory goes to the Movies*: New York in London: 209–226. London, New York: Routledge.
- Frith, Simon (1983): *Sound Effects: Youth, Leisure and the Politics of Rock'n'Roll*. London: Constable.
- Godnjavec, Marko (2003): 'Slovenski hip hop'.
- Dostopno prek: <http://www.radiostudent.si/article.php?sid=1125> (november 2005)
- Hollinger, Robert (1994): *Postmodernism and the Social Sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Huq, Rupa (1999): *Living in France; the parallel universe of Hexagonal pop*. V A. Blake (ur.): *Living Through Pop*: 131–145. London: Routledge.
- Koren, Maša (2004): *Hip hop kultura*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mitchell, Tony (1996): *Popular Music and Local Identity. Rock, Pop and Rap in Europe and Oceania*. London: Leicester University Press.
- napo.lee.tano (2000): 'Klemen Klemen: Trnow stajl', *Mladina* (43). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tehdnik/200043/clanek/plosce-01/> (marec 2005).

- napo.lee.tano (2002): 'Murat & Jose: V besedi je moč', Mladina (29). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tehdnik/200229/clanek/plosce-01/> (marec 2005).
- Rose, Tricia (1994): A style nobody can deal with: politics, syle and the postindustrial city in hip hop. V A. Ross in T. Rose (ur.): Microphone Fiends: Youth Music & Youth Culture: 122–144. New York: Routledge.
- Toynbee, Jason (2000): Making Popular Music. Musicians, Creativity and Institutions. London: Arnold.
- T. Š. (2001): 'Klemen (ne) gre na Štajersko. Cenzura vijoličastih navijačev konkretnejša od RTV', Mladina (4). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/tehdnik/200104/clanek/m-klemen/> (marec 2005).

Spletni viri

- [1] Urban dictionary. Dostopno prek: <http://www.urbandictionary.com> (november 2004).
- [2] Wikipedia. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/MC> (januar 2005).
- [3] Domača stran MC Koste. Dostopno prek: <http://www.kostamc.com/?view=cv> (marec 2005).
- [4] Rap scena (Fanovska inernetna stran na temo slovenskega hip hopa). Dostopno prek: <http://rapscena.com/modules/articles/article.php?id=115> (marec 2005).
- [5] Slovenski hip hop lirikalni arhiv. Dostopno prek: <http://izbrani.naspletu.com/shhla/> (julij 2005).
- [6] Hiphop Generation (arhiv podatkov o slovenskih hip hop albumih). Dostopno prek: http://www.hiphopgeneration.net/wp_hh-albumi_slovenski.html (julij 2005).

Delovno mesto kot dejavnik ohranjanja in izboljševanja pismenosti*

POVZETEK: Primerjalna preučevanja pismenosti izpostavljajo kot glavne dejavnike individualnih dosežkov pismenosti naslednje: doseženo izobrazbo, starost, zaposlitev in poklicni položaj. Vendar ljudje ne pridobivamo pisnih praks samo v času šolanja, marveč tudi z aktivno rabo v različnih okoljih. Delovno mesto je s priložnostmi, ki jih daje za raznovrstne prakse branja, pisanja in računanja, med najpomembnejšimi takšnimi okolji. Članek na podlagi analize podatkov, zbranih v mednarodni raziskavi o pismenosti odraslih v Sloveniji in v petih izbranih evropskih državah, preučuje pomen priložnosti, ki jih daje delovno mesto za rabo raznolikih pisnih praks. Ugotavlja, da v vseh preučevanih državah boljša izobrazba, poklicne kategorije, ki temeljijo na višjih stopnjah izobrazbe in kvalifikacij, ter pogostejša raba kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu napovedujejo uvrstitev na višje ravni besedilne, dokumentacijske in računske pismenosti.

KLJUČNE BESEDE: pismenost, izobrazbena neenakost, izobrazba, delovno mesto, človeški viri

1. Uvod

Vseživljenjsko učenje in vlaganje v človeški kapital sta v zadnjih letih jedro izobraževalnih politik in politik trga delovne sile v razvitih industrijskih državah, o čemer pričajo tudi različni politični in strateški dokumenti na ravni posameznih držav in na evropski ravni.

Raven znanj in spretnosti ter kakovost delovne sile sta opredeljena kot ključna konkurenčna dejavnika globalnega gospodarstva. Potrebe po obvladovanju zahtevnejših znanj in spretnostih poleg razvoja informacijske družbe in učinkov globalizacijskih procesov spodbujajo tudi organizacijske spremembe. Značilnosti, kot so menjava delovnih mest, timsko delo in modeli zagotavljanja kakovosti, so tesno povezane z naraščajočo odgovornostjo delavcev in z njihovim večjim sodelovanjem pri odločanju (ILO 1999). Nekatere raziskave sprememb v kvalifikacijskih zahtevah v povezavi s fleksibilnimi delovnimi praksami ugotavljajo, da se te uveljavljajo predvsem v organizacijah z bolj izobraženo delovno silo (Cappelli in Rogovski 1994; Freeman in dr. 1997). Evidenca na

* Članek je rezultat dela pri aplikativnem raziskovalnem projektu Delovno mesto kot dejavnik razvoja pismenosti, ki je potekal v letih 2003–2004 s sofinanciranjem Ministrstva za šolstvo, znanost in šport RS in Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve RS.

ravni organizacij kaže pozitivno povezanost produktivnosti z izobraževanjem in usposabljanjem zaposlenih ter tesno zvezo med organizacijo, veščinami in usposabljanjem na eni strani ter produktivnostjo in konkurenčnostjo na drugi strani (OECD 1999). Kar nekaj študij tudi ugotavlja, da premiki v zaposlovanju znotraj dejavnosti – v nasprotju s premiki med dejavnostmi – spodbujajo potrebe po boljši izobraženosti (Berman in dr. 1997; Steedman 1998). Ena novejših študij o učinkih tehnoloških sprememb na večje povpraševanje po kvalificiranem delu in na boljše nagrajevanje višjih kvalifikacij kaže, da povečano zaposlovanje bolj izobražene delovne sile pomeni tudi večjo spodbudo za vlaganja v tehnologijo. To vodi do komplementarnega tehnološkega razvoja, ki spet spodbuja povpraševanje po bolj izobraženi in usposobljeni delovni sili (Kiley 1999).

V povezavi s temi vprašanji se je v 90. letih prejšnjega stoletja v številnih državah izpostavilo tudi vprašanje pismenosti prebivalstva kot kazalnika kakovosti človeškega kapitala. Pismenost je pomembna, ker vpliva na izkoriščenost človeških potencialov, kar delodajalci postopoma odkrivajo šele v zadnjem času. Danes se na splošno privzema, da je pismenost kritični dejavnik v podjetniški in individualni uspešnosti. Zato razvite industrijske države temu vprašanju namenjajo vse več pozornosti, tako na ravni preučevanja kakor tudi na ravni oblikovanja in uvajanja ukrepov in mehanizmov za izboljševanje trenutnih dosežkov. V nekaterih državah (npr. Kanada) ugotavljajo, da izboljševanje dosežene ravni pismenosti pri delu izboljšuje spodnjo mejo učinkovitosti ter priložnosti za poslovno in poklicno uspešnost.

V okviru Mednarodne raziskave pismenosti odraslih (v nadaljevanju IALS), ki je potekala leta 1998 v sodelovanju OECD in Statistics Canada (OECD & Statistics Canada 2000), je bila izpeljana tudi nacionalna raziskava pismenosti odraslih v Sloveniji. Rezultati so opozorili na dokaj nizko raven pisnih spretnosti pri slovenskem odraslem prebivalstvu, saj se jih je na prvo in drugo raven uvrstilo med 63 % (računska pismenost) in 76 % (besedilna pismenost), na obe najvišji ravni (četrto/peto) pa le med 3 % (besedilna pismenost) in 8 % (računska pismenost). Med dvajsetimi sodelujočimi državami se je Slovenija znašla prav pri dnu, slabše rezultate so izkazale samo še Poljska, Čile in Peru. Podrobnejša statistična analiza izbranih dejavnikov, ki vplivajo na razvoj pismenosti v Sloveniji, je izluščila štiri ključne: doseženo izobrazbo, starost, izobrazbo staršev in zaposlitveni položaj, pri čemer ima najmočnejši vpliv dosežena izobrazba (OECD & Statistics Canada 2000: 57).

Cilj tega prispevka je preučiti možnosti, ki jih daje delovno mesto za razvoj pisnih spretnosti zaposlenih. Z analizo podatkov, zbranih v IALS, želimo odkriti, kako pogostost in raznovrstnost rabe praks branja, pisanja in računanja pri delu pojasnjuje razlike v doseženih ravneh pismenosti v Sloveniji in petih izbranih evropskih državah: Nemčiji, Nizozemski, Finski, Veliki Britaniji in Švedski. Kako se v Sloveniji v primerjavi z izbranimi evropskimi državami odraža socialna reprodukcija pismenosti, ki se kaže skozi zvezo med doseženo izobrazbo, poklicno kategorijo in priložnostmi za rabo pismenosti pri delu?

2 Opredelitev in merjenje pismenosti

Pojem pismenosti danes obsega dokaj širok spekter različnih pomenov. Nekatere razlage tega pojma ostajajo blizu zgodnjim konotativnim in denotativnim asociacijam, kot je npr. trajen razvoj temeljne, funkcionalne in kompenzacijske (*remedial*) pismenosti. Druge razlage pa so širše in zajemajo bolj zahtevne analize, abstrakcije, manipulacijo s simboli ter teoretično znanje in uporabo tega znanja. Pri zadnjem gre za t. i. pismenosti *višjega reda* v matematiki, naravoslovju in tehnologiji in ta pismenost je povezana s prehodom izobraževanja od *temeljnega k odličnosti* – kjer je odličnost definirana z višjimi ravnmi in standardi dosežkov in z močnim poudarkom na metaravnih razumevanja in dojetanja. Ta poudarek se pojavlja v vseh trenutnih diskurzivnih konstrukcijah pismenosti (glej Ivančič 2004).

Boudard in Jones (2003) navajata, da se je koncept pismenosti dolgo uporabljalo kot sredstvo klasifikacije prebivalstva v dve kategoriji: »pismene« ali »nepismene«. Takšno dihotomijo je spodbudila enostavna definicija pismenosti, po kateri je oseba pismena, če je sposobna brati in pisati. Druge študije predlagajo bihavioralni pristop k opredeljevanju pismenosti. V zadnjem desetletju se vse bolj uveljavlja opredelitev pismenosti, ki se je oblikovala v IALS, izpeljani v letih 1994 do 1998 v okviru OECD. Kirsh (2003: 187) posebej poudarja, da IALS obravnava pismenost kot minimum znanj in spretnosti, ki jih ljudje potrebujejo, da se lahko sporazumevajo in prehajajo med različnimi kulturnimi konteksti. Na kontinuumu, ki ne odraža samo znanj in spretnosti, povezanih s posamezno doseženo ravno pismenosti, ampak tudi znanja, povezana z nižjimi ravnmi, lahko pa tudi posamezna znanja z višje ravni, ugotavlja, kako dobro odrasli uporabljajo informacije za čim boljše delovanje v družbi in v gospodarstvu. Pismenost je tako definirana kot sposobnost razumeti in uporabiti pisano informacijo v vsakdanjih aktivnostih doma, na delu in v skupnosti, da bi dosegli zastavljene cilje in razvili svoje znanje in potencialne (OECD & Statistics Canada 2000: X). To kaže na to, da pismenost v razvitih industrijskih državah tvorijo številne in različne spretnosti.

IALS opredeljuje pismenost na treh področjih: besedilnem, dokumentacijskem in računskem.

Besedilna pismenost zajema znanja in spretnosti, potrebna za razumevanje in uporabo informacij iz besedil iz dnevnega časopisa, brošur in učnih gradiv.

Dokumentacijska pismenost zajema znanja in spretnosti, potrebna za to, da se najdejo in uporabijo potrebne informacije različnih obrazcev, med njimi prošnje za zaposlitev, plačilnih list, vozni redov, zemljevidov, preglednic in grafov ipd.

Računska pismenost zajema znanja in spretnosti, potrebna za uporabo aritmetičnih operacij, najsi bo samostojno ali v zaporedju, nadalje števil v tiskanih gradivih, npr. sestavljanje bilance v čekovnih knjižicah, izračunavanje napitnine, izpolnjevanje naročilnic, ipd.

Za merjenje bralne, dokumentacijske in računske pismenosti so bili razviti standardizirani instrumenti ter zahtevna metodologija, ki meri dosežke na vsakem področju pismenosti z lestvico od 0 do 500 točk (podroben opis v Murray, Kirsh, Jenkins 1998). Dosežki so definirani kot točke, na katerih ima oseba 80 % možnosti, da bo uspešno rešila zbir nalog različnih težavnostnih stopenj.

Lestvica dosežkov pismenosti je razdeljena na pet ravni:

- prva raven – 0 do 225 točk: zajema osebe z zelo pomanjkljivimi spretnostmi, ki npr. iz informacij, natisnjenih na škatlici z zdravili, niso sposobne razbrati pravilne količine zdravila, ki jo morajo dati otroku;
- druga raven – 226 do 275 točk: osebe so sposobne razbrati samo gradiva, ki so enostavna in jasna in kjer naloge, ki jih zajemajo, niso preveč kompleksne. Odražajo nizko raven spretnosti, vendar ne tako nizko kakor prva raven. Gre za ljudi, ki znajo slabo brati. Sicer so razvili sposobnosti, ki jim pomagajo pri vsakodnevnem srečevanju z določenimi zahtevami, vendar pa jih slabo razbiranje podatkov ovira pri soočanju z novimi zahtevami, npr. pri učenju novih delovnih spretnosti;
- tretja raven – 276 do 325 točk: gre za minimum, ki še zadostuje za reševanje vsakdanjih zahtev v kompleksnih okoljih. Približuje se ravni, ki se zahteva za uspešno končanje srednješolskega izobraževanja in za nadaljevanje šolanja na terciarni ravni;
- četrta in peta raven – 326 do 375 točk in 376 do 500 točk: gre za osebe, ki pri ravnanju z informacijami obvladujejo spretnosti višjega reda.

3 Dejavniki individualnih dosežkov pismenosti

Pri preučevanju pismenosti ni pomembno samo ugotavljanje dosežkov pismenosti prebivalstva, marveč so pomembni tudi dejavniki, ki vplivajo na razvoj in individualne oz. skupinske dosežke pismenosti. Tako teorija kakor tudi dosedanja empirična preučevanja pismenosti odraslih v različnih državah ugotavljajo, da individualne dosežke pismenosti najbolje pojasnjujejo dosežena izobrazba, starost, zaposlitev in poklicni položaj (OECD & Statistics Canada, 2000: 57). V nekaterih državah so med ključnimi dejavniki tudi spol, prostovoljske aktivnosti, branje doma, branje na delovnem mestu, materni proti drugi jezik.

Vrsta študij pojasnjuje pomen dosežene izobrazbe za razvoj pisnih spretnosti odraslih. Boudard (2001) s pomočjo strukturne analize podatkov IALS za deset držav, ki upošteva rabo pismenosti doma in na delovnem mestu ter jezikovni položaj in izobrazbo staršev, ugotavlja, da izobrazba ohranja položaj najmočnejšega napovedovalca razvitosti pisnih spretnosti pri odraslih. Raudenbush in Kasim (1998), pa tudi OECD & Statistics Canada (2000) poročajo o podobnih ugotovitvah. Reder (1998) imenuje vpliv izobrazbe na pismenost »razvojni učinek pismenosti« (*literacy development effect*). Takšna vloga izobrazbe pri razvoju pisnih spretnosti ni presenetljiva, saj je v večini držav ena od temeljnih nalog začetnega izobraževanja usposobiti prebivalstvo za branje in pisanje. Medtem ko osnovna šola praviloma usposablja za učenje temeljnih spretnosti, srednja šola poudarja uporabo teh spretnosti pri učenju specifičnih vsebin. International Education Association loči med dvema stopnjama učenja, med »učenjem branja« in »branjem za učenje«. Bralne prakse izven šole, čeprav povezane s šolanjem, so prav tako pomembne za razvoj bralnih spretnosti.

Vendar ljudje, ki stopajo na trg delovne sile s podobnimi izobrazbenimi kvalifikacijami, ne obvladajo enako tudi reševanja problemov ali urejanja medsebojnih odnosov. Ne

glede na močan vpliv izobrazbe na dosežke pismenosti odraslih obstaja tudi vrsta drugih dejavnikov, ki imajo lahko prav tako pomembno vlogo pri pridobivanju, izboljševanju in ohranjanju, pa tudi pri slabšanju pisnih spretnosti v času posameznikovega življenja. Ti dejavniki so lahko povezani z družbenokulturnimi okoliščinami, osebnimi značilnostmi (spol, starost, motivacija, izkušnje) ipd. Reder (1994) navaja teorijo praktične vključenosti, ki privzema, da ljudje pisne spretnosti pridobivajo z aktivno rabo različnih pisnih praks. S stalnim učenjem v različnih sredinah lahko dodajajo k poprejšnjim izobraževalnim in učnim izkušnjam, kar vpliva tudi na dosežke pismenosti. Možna je tudi kompenzacija izobraževalnih primanjkljajev z učenjem in izkušnjami v drugih, nešolskih izobraževalnih oz. učnih okoljih. Posebej je pomembno delovno mesto.

Pridobivanje pisnih spretnosti z vključevanjem in interakcijami v različnih okoljih poteka celo življenje. Ko posameznik prehaja skozi različna življenjska obdobja, se spreminjajo tudi pisne zahteve, s katerimi je soočen. Guthrie in Greaney (1991; v Desjardins 2003: 211) menita, da s prehajanjem na višje ravni izobraževanja pisne zahteve naraščajo eksponentno, pri čemer imata v mislih vsa obdobja šolanja. Po končanem šolanju pa ima lahko poklicna kariera pomemben vpliv na obseg zahtev po pisnih spretnostih. Poklicne kariere ali delovna mesta, ki so povezana z nizkimi zahtevami po pisnih spretnostih, lahko negativno vplivajo na nadaljnji razvoj ali celo ohranjanje pisnih spretnosti. Krahn in Lowe (1998) na to ponazarjata z načelom »uporabi ali izgubi« (»Use it or lose it«). Celotno delovno okolje, ki za uspešno opravljanje dela zahteva rabo določenih pisnih spretnosti, lahko na splošno vodi k njihovem zmanjšanju, saj je vezano le na opravljanje zgolj nekaj specifičnih pisnih nalog. Nasprotno pa lahko delovno okolje, ki omogoča bogate pisne izkušnje, prispeva k izboljševanju individualnih pisnih spretnosti.

Odvisno od vključenosti v delovno silo in od poklicnega položaja, pa tudi od vrste drugih dejavnikov posamezniki uporabljajo pisne prakse pri delu v različnem obsegu in raznovrstnosti ter intenzivnosti. Jones (1999; v Desjardins 2003: 215) poudarja štiri splošne dimenzije pisnih praks: pogostost, različnost, intenzivnost in kritičnost.

Poleg delovnega okolja obstajajo še druga okolja, ki prav tako lahko prispevajo k razvoju pismenosti: dom, družina, prosti čas, skupnost. Ta druga okolja morda lahko celo kompenzirajo ali nadomestijo pomanjkanje vključenosti v pisne prakse na delovnem mestu. Vendar je tudi vpliv delovnega mesta na pismenost odraslih pomembno povezan z drugimi osebnimi, socialnimi in kulturnimi cilji posameznika.

4 Metodološki pristop

4.1 Vzorec in podatki

Za analizo je bila uporabljena baza podatkov, pridobljenih v IALS, ki zajema podatke prve raziskave iz leta 1994 in druge raziskave iz leta 1998, ko je bila vključena tudi Slovenija.¹ Metodološko in tehnično sta raziskavo vodila Statistics Canada in Educational Testing Service iz Princetona.

1. Baza zajema podatke za 20 držav: Kanada, Nemčija, Irska, Nizozemska, Poljska, Švedska, Švica, ZDA, Avstralija, Belgija (Flamska), Nova Zelandija, Združeno kraljestvo, Čile, Češka

Podatki so bili zbrani na reprezentativnih nacionalnih vzorcih odraslih prebivalcev, starih od 16 do 65 let. Za vzorčenje ni bila pripravljena enotna metodologija, vsaka država jo je oblikovala sama, Statistics Canada pa so morale predložiti podrobno dokumentacijo.² V večini držav se je odziv oseb, izbranih za vzorec, gibal od 60 % do 75 %, v posameznih (Belgija – flamski del, Nizozemska, italijanski del Švice) pa je bil nižji od 50 %. Da bi se izognili pristranskosti zaradi neodgovorjenih vprašanj, je bila v vseh državah opravljena postratifikacija.

Pri analizi, predstavljeni v tem prispevku, smo uporabili podvzorec anketirancev, in sicer zaposlene v zadnjih 12 mesecih pred izvedbo anketiranja. Slovenski podvzorec zajema $n = 1784$ oseb, podvzorci primerjalnih držav pa so naslednji: Nemčija $n = 1120$, Nizozemska $n = 1807$, Velika Britanija $n = 4272$, Švedska $n = 1806$, Finska $n = 1793$.³

4.2 Zbiranje podatkov

Zbiranje podatkov je potekalo z individualno vodeno anketo na domovih anketirancev. Izvajali so ga za to posebej usposobljeni anketarji. Anketirance so najprej povprašali o njihovem socialnem ozadju (demografski podatki, delovna zgodovina, socialni položaj, odnos do lastne pismenosti itd.). Sledilo je reševanje testa pismenosti, ki je bil sestavljen iz dveh delov: iz nalog iz osnovne knjižice in nalog iz glavnih knjižic. Prva je vsebovala šest enostavnih testnih nalog in je bila namenjena identifikaciji posameznikov z zelo nizkimi pisnimi spretnostmi. Anketiranci, ki so pravilno rešili vsaj dve od šestih nalog iz osnovne knjižice, so nadaljevali z nalogami iz glavnih knjižic. Da bi dosegli ustrežno kvaliteto podatkov, je bil zagotovljen nadzor nad izvajanjem anketiranja, kakor tudi logična kontrola vseh izpolnjenih vprašalnikov.

Vsaka država je pripravila svojo bazo podatkov,⁴ mednarodna baza podatkov pa je bila oblikovana v Statistics Canada. Opis celotne metodologije je prikazan v Murray, Kirsh, Jenkins 1997, povzet pa tudi v OECD & Statistics Canada 2000.

4.3 Izbor držav

Nemčija in Nizozemska sta državi z razvitim sistemom poklicnega izobraževanja, pri oblikovanju in uresničevanju katerega sodelujejo tudi socialni partnerji. V programih izobraževanja se močno poudarja posredovanje kvalifikacij za potrebe zaposlitvenega

republika, Danska, Finska, Madžarska, Norveška, Portugalska in Slovenija. Razen Slovenije in Čila so vse zajete države članice OECD. Med državami, vključenimi v študijo, so v prvem ciklu raziskave (1994) sodelovale Nemčija, Nizozemska, Švedska in Velika Britanija, v drugem ciklu (1998) pa Finska in Slovenija.

2. Kratek opis oblikovanja vzorca za posamezne države je prikazan v OECD & Statistics Canada 2000: 109–114.
3. V izbranih državah je bilo v celoten vzorec zajeto naslednje število enot: Nemčija ($N = 2026$), Nizozemska ($N = 3090$), Velika Britanija ($N = 6718$), Finska ($N = 2928$), Švedska ($N = 3038$), Slovenija ($N = 2972$).
4. Za Slovenijo sta podatke zbrala Inštitut za raziskovanje medijev in Salve, d. o. o., oba iz Ljubljane, nacionalno bazo podatkov pa je uredil CATI center, d. o. o., Ljubljana.

sistema. V tem obstaja med Slovenijo in omenjenima državama podobnost, še zlasti v primerjavi z Nemčijo. V vseh treh državah so poklici osnovno izhodišče za opredeljevanje kvalifikacij in oblikovanje izobraževalnih programov. Hierarhija šolskih kvalifikacij visoko korelira s poklicno hierarhijo, kar predpostavlja, da je dostop do poklicnih položajev na trgu dela pogojen s šolskimi spričevali in diplomami (glej Gangl 2001). Vsaj za Nemčijo in Slovenijo še vedno velja kot prevladujoča oblika zaposlitve stalna zaposlitev s polnim delovnim časom. Po drugi strani Velika Britanija šele v zadnjem obdobju razvija sistem poklicnega izobraževanja, tradicionalno je poudarek na splošnem izobraževanju, medtem ko se specifična znanja in spretnosti za opravljanje dela pridobivajo z usposabljanjem na delovnem mestu. Tako je pričakovati, da je dosežena izobrazba predvsem kazalnik splošnih sposobnosti in določa mesto posameznika v »vrsti za zaposlitev« (Thurow 1975). Za Veliko Britanijo je značilen tudi občutno bolj prožen trg delovne sile z manjšo stopnjo socialne varnosti. Obe skandinavski državi sta aktualni zaradi visoke razvitosti vseživljenjskega učenja in izobraževanja odraslih ter zaradi visoke ravni socialne varnosti prebivalstva, kar omogoča tudi dejansko izkoriščanje teh priložnosti (glej Tuijnman 2003).

4.4 Izbor spremenljivk

Spremenljivke, ki smo jih izbrali za analizo na podlagi analize različnih teorij in ugotovitev empiričnih študij, obsegajo socialno-demografske značilnosti anketirancev, področja pismenosti (besedilno, dokumentacijsko, računsko), značilnosti zaposlitve, pogostost rabe različnih praks branja, pisanja in računanja pri delu, pogostost rabe pisnih spretnosti izven dela in pogostost vključevanja v prostovoljske aktivnosti. Njihov podrobnejši prikaz je v Prilogi 1.

4.5 Statistična analiza podatkov

Za statistično analizo podatkov smo uporabili faktorsko analizo, metodo glavnih komponent, in diskriminantno analizo. Z uporabo faktorske analize (metoda glavnih osi s poševno rotacijo) smo analizirali spremenljivke, ki opisujejo pogostost rabe različnih bralnih, pisnih in računskih praks pri delu, z uporabo metode glavnih komponent pa spremenljivke rabe pismenosti izven dela. S pomočjo diskriminantne analize smo nato preučevali, katere izbrane spremenljivke v preučevanih državah najbolj napovedujejo uvrstitev na posamezno raven besedilne, dokumentacijske in računske pismenosti.

5. Pogostost rabe pisnih praks v delovnem okolju in izven dela

Zaradi velikega števila spremenljivk, s katerimi merimo pogostost in raznovrstnost rabe pisnih praks (branja, pisanja in računanja) na delovnem mestu, smo najprej s faktorsko analizo (metoda glavnih osi s poševno rotacijo) za vsako od opazovanih držav poiskali skupne faktorje pogostosti rabe pisnih praks pri delu.

Tabela 1: Uteži faktorjev pogostosti rabe pisnih praks pri delu.

Spremenljivke	Slovenija		Nemčija		Nizozemska		Velika Britanija		Švedska		Finska	
	Fak- tor 1	Fak- tor 2	Fak- tor 1	Fak- tor 2	Fak- tor 1	Fak- tor 2	Fak- tor 1	Fak- tor 2	Fak- tor 1	Fak- tor 2	Fak- tor 1	Fak- tor 2
Pogostost branja pisem, dopisov	0,551		0,672		0,704		0,661		0,649		0,619	
Pogostost branja poročil, člankov, revij, časopisov	0,615		0,744		0,760		0,765		0,743		0,642	
Pogostost branja priročnikov, slovarjev, katalogov	0,734		0,707		0,673		0,722		0,620		0,688	
Pogostost branja grafično prikazanih podatkov	0,676		0,602		0,588		0,514		0,587		0,673	
Pogostost branja računov, faktur, preglednic, računovodskih izkazov		-0,833		0,773		0,708		0,773		-0,822		-0,693
Pogostost branja gradiv, ki niso v maternem jeziku	0,599		0,422		0,522		0,198		0,482		0,606	
Pogostost pisanja pisem, dopisov	0,570		0,644		0,631		0,647		0,626		0,536	
Pogostost izpolnjevanja obrazcev, računov, faktur, proračunov ipd.		-0,785		0,706		0,708		0,638		-0,667		-0,726
Pogostost pisanja poročil, člankov	0,599		0,618		0,660		0,694		0,489		0,455	
Pogostost pisanja ocen ali tehničnih specifikacij	0,574		0,355		0,321			0,339	0,353			-0,446
Pogostost računanja cen, stroškov ali proračunov		-0,716		0,714		0,680		0,768		-0,657		-0,728
Delež pojasnjene variance	40,3 %	9,3 %	26,9 %	18,0 %	27,7 %	17,7 %	36,6 %	7,9 %	32,4 %	7,5 %	41,0 %	11,9 %

Iz rezultatov, prikazanih v Tabeli 1, je razvidno, da sta bila za vsako od šestih primerjalnih držav pridobljena dva faktorja. Prvi faktor pojasnjuje spremenljivke rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu, kot so: branje priročnikov, slovarjev, katalogov; branje grafično prikazanih podatkov; pisanje pisem, dopisov; pisanje poročil, člankov; pisanje ocen ali tehničnih specifikacij. Glede na strukturo smo faktor poimenovali *pogostost rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu*. Drugi faktor pojasnjuje manjše število spremenljivk. Te spremenljivke označujejo prakse branja, pisanja in računanja, ki so bolj značilne za uradniška in administrativna dela ter za kvalificirana dela v storitvah. Poimenovali smo ga *pogostost rabe dokumentacijsko-računskih praks pri delu*. V večini preučevanih državah imata faktorja podobno strukturo. Do razlike prihaja pri Veliki Britaniji in Finski, kjer je spremenljivka *pisanje ocen in tehničnih specifikacij* vsebovana v drugem faktorju. Sicer ima utež pri tej spremenljivki – z izjemo Slovenije in Finske – po državah dokaj nizke vrednosti. Med državami prihaja do razlik tudi v smereh povezanosti faktorjev: v primeru Slovenije, Švedske in Finske pomeni visoka uvrstitev pri prvem faktorju nizko uvrstitev pri drugem faktorju, pri Nemčiji, Nizozemski in Veliki Britaniji pa visoka uvrstitev pri prvem faktorju pomeni tudi visoko uvrstitev pri drugem faktorju.

Deleži pojasnjene variance za vsak faktor so od države do države različni. V primerjavi s Slovenijo prvi faktor pojasnjuje občutno manjši delež variance pri Nemčiji in Nizozemski, približno enak delež pa pri Finski. Nasprotno pa drugi faktor pojasnjuje bistveno večji delež variance pri Nemčiji in Nizozemski, nekoliko manjšega pri Veliki Britaniji in Švedski, podobnega pa pri Finski.

Tudi rabo pisnih spretnosti izven dela meri večje število spremenljivk. Z metodo glavnih komponent⁵ smo oblikovali indeks oziroma komponento rabe pismenosti izven dela. Po državah pojasnjuje od 24 % (Finska) do 30 % (Slovenija) variance, njena struktura je prikazana v Tabeli 2.

Glede na uteži posameznih merjenih spremenljivk smo komponento poimenovali *pogostost rabe pisane besede izven dela*. Vse spremenljivke imajo dokaj visoke uteži, izjema je le spremenljivka *radio in televizija* pri Finski, pri kateri je utež nizka.

5. Raba pisnih praks izven dela na Švedskem in v Veliki Britaniji ni bila merjena z uporabo vseh spremenljivk, ki so bile uporabljene v drugih državah, zato je bila analiza glavnih komponent opravljena samo za Slovenijo, Nemčijo, Nizozemsko in Finsko.

Tabela 2: Raba pismenost izven dela – uteži prve komponente.

Spremenljivke	Slovenija	Nemčija	Nizozemska	Finska
Pogostost pisanja pisem ali česa drugega, kar presega eno stran	0,464	0,514	0,517	0,581
Pogostost branja knjig	0,575	0,539	0,446	0,596
Obseg informacij o javnih zadevah, dnevnih dogodkih, vladnih ukrepih, ki jih izve v časopisih	0,710	0,638	0,609	0,575
Obseg informacij o javnih zadevah, dnevnih dogodkih, vladnih ukrepih, ki jih izve v revijah	0,705	0,683	0,669	0,621
Obseg informacij o javnih zadevah, dnevnih dogodkih, vladnih ukrepih, ki jih izve na radiu	0,472	0,387	0,505	0,272
Obseg informacij o javnih zadevah, dnevnih dogodkih, vladnih ukrepih, ki jih izve na televiziji	0,428	0,338	0,377	0,161
Obseg informacij o javnih zadevah, dnevnih dogodkih, vladnih ukrepih, ki jih izve pri osebnih stikih	0,384	0,437	0,503	0,432
Delež pojasnjene variance	30,0 %	26,9 %	27,7 %	24,2 %

6 Dejavniki individualnih dosežkov besedilne, dokumentacijske in računske pismenosti

Z uporabo diskriminantne analize smo preučevali vpliv izbranih spremenljivk na uvrstitev anketirancev na posamezne ravni pismenosti na opazovanih področjih. Ravni prozne, dokumentacijske in računske pismenosti imajo tako v modelu funkcijo grupnih spremenljivk, preostale spremenljivke⁶ pa funkcijo napovednih spremenljivk. To velja tudi za faktorja pogostosti rabe pisnih praks pri delu ter komponento pogostosti rabe pisanja izven dela.

Vsako od treh grupnih spremenljivk določajo tri skupine, ki jih označujejo dosežene ravni pismenosti. Prva in druga skupina predstavljata prvo in drugo raven pismenosti, tretja skupina pa združuje tretjo, četrto in peto raven pismenosti. Rezultati so prikazani ločeno za vsako področje pismenosti.

6.1 Besedilna pismenost

Za besedilno pismenost podatki v Tabeli 3 kažejo, da je uporabljeni model v vseh državah statistično značilen ($p = 0.000$) in izkazuje tudi določeno napovedno vrednost.

6. Ker metoda predpostavlja številske spremenljivke, so bile spremenljivke, katerih merske lestvice so nominalne ali ordinalne, ustrezno dihotomizirane.

Države se vidno razlikujejo po deležih pojasnenih razlik med skupinami; največja deleža sta izkazana za Slovenijo in Nemčijo.

Tabela 3: Diskriminantna analiza – napovedna vrednost modela razvrščanja na ravni besedilne pismenosti.

	Slovenija	Nemčija	Nizozemska	Velika Britanija	Švedska	Finska
Statistična značilnost modela ($p = \dots$)	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Koeficient kanonične korelacije	0,578	0,553	0,527	0,491	0,416	0,537
Delež pojasnenih razlik med skupinami	33,4 %	30,6 %	27,8 %	24,1 %	17,3 %	28,8 %

V Prilogi 2 so prikazane standardizirane in strukturne uteži z vrednostmi, ki so večje od 0,270. Na njihovi podlagi lahko ugotovimo, da imata v vseh primerjalnih državah koeficienta za pogostost rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu ter za pogostost rabe praks računanja pri delu dokaj visoke vrednosti in negativen predznak. Funkcije na ravni skupinskih centroidov kažejo, da se negativni predznak v Sloveniji povezuje s prvo ravnjo, v primerjalnih državah pa s prvo in drugo ravnjo besedilne pismenosti. Pozitivni predznak pa v primeru Slovenije usmerja na drugo in tretjo/četrto/peto raven, v drugih državah pa na tretjo/četrto/peto raven. Če povemo drugače, se osebe, ki pri delu redkeje uporabljajo kompleksnejše prakse branja in pisanja ter dokumentacijsko-računske prakse, v Sloveniji uvrščajo predvsem na prvo raven, v primerjalnih državah pa na prvo in drugo raven besedilne pismenosti. Enaka ugotovitev velja tudi za pogostost rabe pisanja izven dela.

Izobrazba je drugi tak dejavnik, ki je povezan z uvrščanjem. Koeficient ima za vse primerjalne države pozitivno vrednost, kar kaže na to, da se anketiranci z višjimi ravni izobrazbe v vseh državah bolj verjetno uvrščajo na tretjo/četrto/peto raven besedilne pismenosti, v Sloveniji pa tudi na drugo raven. V nasprotju s pričakovanji pa se obseg dodatnega izobraževanja v nobeni od držav ne kaže kot pomemben za napovedovanje uvrstitev na posamezne ravni besedilne pismenosti.

Podobno kot rezultati številnih drugih empiričnih preučevanj tudi ti rezultati izpostavljajo pomen poklicnih skupin za napovedovanje individualnih dosežkov v besedilni pismenosti. Najbolj uniformen je vpliv poklicnih skupin *strokovnjaki ter tehniki in sorodni*. V vseh preučevanih državah se povezujeta s tretjo/četrto/peto ravnjo besedilne pismenosti, v Sloveniji pa tudi z drugo ravnjo. Za druge poklicne skupine pa lahko ugotovimo naslednje: na Nizozemskem, v Veliki Britaniji in na Finskem se zakonodajalci, višji uradniki in menedžerji povezujejo s tretjo/četrto/peto ravnjo besedilne pismenosti, medtem ko v drugih treh državah ta poklicna skupina ne povzroča razlik v razvrščanju. Tudi poklicna skupina uradnikov se v večini držav povezujejo s kategorijo z boljšimi dosežki besedilne pismenosti. Izjema sta Nemčija in Slovenija: v Nemčiji ta poklicna skupina ne vodi k razlikam pri razvrščanju, medtem ko v Sloveniji napoveduje tudi

razvrstitev na drugo raven. Prodajalci in storitveni poklici imajo diskriminatorni učinek samo v Sloveniji in na Finskem: v Sloveniji napovedujejo razvrstitev na drugo raven ter na tretjo/četrto/peto raven, na Finskem pa samo razvrstitev na tretjo/četrto/peto raven. Kvalificirani manualni poklici so pomembni za napovedovanje dosežkov besedilne pismenosti samo na Finskem; povezujejo se s prvo in drugo ravno. Upravljalci strojev v Sloveniji povečujejo verjetnost razvrstitve na prvo raven, v Nemčiji in Veliki Britaniji pa verjetnost razvrstitve na prvo in drugo raven, medtem ko na razvrščanje anketirancev iz drugih preučevanih držav nimajo pomembnega vpliva.

Dobljeni rezultati tudi ne kažejo, da je položaj pri delu pomemben za napovedovanje dosežkov besedilne pismenosti. Izjemi sta Slovenija in Velika Britanija. V Sloveniji položaj brez nadzorne odgovornosti napoveduje večjo verjetnost razvrstitve na prvo raven, v Veliki Britaniji pa na prvo in drugo raven.

V vseh državah razen Nemčije se kaže kot pomemben napovednik dosežkov besedilne pismenosti tudi starost. Napoveduje uvrstitev na prvo in drugo raven, v Sloveniji pa na prvo raven.

Koeficienti za druge spremenljivke v modelu (obrotni poklici, dejavnost zaposlitve, prostovoljstvo, omejena in široka nadzorna odgovornost, spol, velikost organizacije, stalnost zaposlitve) ne dosegajo dovolj visokih vrednosti, da bi lahko govorili o njihovi moči napovedovanja dosežkov besedilne pismenosti.

Glede na statistične izračune je napovedna natančnost uporabljenega modela po državah precej nizka. Največja deleža pravilno razvrščenih sta izkazana za Nizozemsko (63,5 %) in Finsko (63,5 %), sledi Švedska s 60 % pravilno razvrščenih primerov. Najnižja napovedna vrednost je značilna za Nemčijo, kjer je pravilno razvrščenih samo 56 % primerov. Le nekoliko višji delež je dosežen pri Veliki Britaniji (56,8 %). Za Slovenijo je model po ravneh pravilno razvrstil 57,6 % vseh anketirancev. Za vse države so doseženi najslabši rezultati pri napovedovanju uvrščanja na drugo raven. Najvišja deleža pravilno razvrščenih sta izkazana za Slovenijo in Nizozemsko (44 % in 44 %), sledi jima Finska z 42 %, v drugih državah so deleži precej nižji.

Pri Sloveniji je model najuspešnejši pri napovedovanju uvrščanja na prvo raven, pri Nizozemski in Veliki Britaniji pa na tretjo/četrto/peto raven, v drugih preučevanih državah so deleži v prvi in tretji skupini precej izenačeni.

Pri Finski, kjer je model dosegel največjo napovedno natančnost, je na prvo raven pravilno razvrščenih 71,6 % anketirancev, na drugo raven 42,6 % in na tretjo/četrto/peto raven dobrih 70 % anketirancev.

6.2 Dokumentacijska pismenost

Tudi pri razvrščanju na posamezne ravni dokumentacijske pismenosti je uporabljeni model diskriminantne analize statistično značilen za vse opazovane države ($p = 0.000$), njegova napovedna vrednost pa je nižja kot pri besedilni pismenosti. Kot je razvidno iz Tabele 5, se spet kažejo precejšnje razlike med državami. Rezultati za preučevano slovensko populacijo se tokrat približujejo nemškimi.

Tabela 4: Diskriminantna analiza – napovedna vrednost modela razvrščanja na ravni dokumentacijske pismenosti.

	Slovenija	Nemčija	Nizozemska	Velika Britanija	Švedska	Finska
Statistična značilnost modela (p=..)	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Koeficient kanonične korelacije	0,557	0,544	0,464	0,487	0,379	0,534
Delež pojasnenih razlik med skupinami	31 %	29,6 %	21,5 %	23,7 %	14,4 %	25,5 %

Standardizirane in strukturne uteži za spremenljivke z določeno napovedno vrednostjo so prikazane v Prilogi 3. Uteži z negativnim predznakom spet pri vseh drugih državah usmerjajo na prvo in drugo raven dokumentacijske pismenosti, v Sloveniji pa na prvo raven. Pozitivni predznak usmerja na tretjo/četrto/peto raven, v Sloveniji pa tudi na drugo raven. Spremenljivke *redkejša raba kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu, redkejša raba dokumentacijsko-računskih praks pri delu ter redkejša raba pisanja izven dela* se pri anketirancih iz Slovenije povezujejo z uvrščanjem na prvo raven dokumentacijske pismenosti, pri anketirancih iz primerjalnih držav pa z uvrščanjem na prvo in drugo raven.

Uteži za stopnje izobrazbe ter za poklicni skupini strokovnjakov in tehnikov imajo v vseh izbranih državah pozitivni predznak, kar napoveduje verjetnost razvrstitve na višje ravni dokumentacijske pismenosti, za Slovenijo pa tudi na drugo raven.

Starost je naslednja spremenljivka, ki v vseh državah razen Velike Britanije napoveduje uvrstitev na prvo (Slovenija) in drugo raven.

Uteži za ostale spremenljivke so samo v posameznih državah dovolj visoke, da lahko govorimo o določeni napovedni vrednosti. Za poklicne skupine lahko ugotovimo, da so tudi tokrat na Nizozemskem, Finskem in v Veliki Britaniji zakonodajalci, višji uradniki in menedžerji povezani s tretjo/četrto/peto ravnjo, kategorija uradnikov napoveduje pri Sloveniji uvrstitev od druge ravni navzgor, za Nizozemsko, Finsko in Veliko Britanijo pa od tretje ravni navzgor. Kvalificirani manualni poklici za finske anketirance napovedujejo razvrstitev na prvo in drugo raven, pri anketirancih iz drugih držav pa ne kažejo napovedne moči. Morda velja opozoriti na razlike med nizozemskimi in švedskimi anketiranci, ki delajo v obrtnih poklicih. Prvi napovedujejo verjetnost uvrstitve na tretjo/četrto/peto raven dokumentacijske pismenosti, drugi pa na prvo ali drugo raven. Lahko samo domnevamo, da so takšne razlike povezane z razliko v izobrazbeni strukturi teh poklicev in v vrsti dejavnosti. Med državami je vidna tudi razlika v tem, s katerimi ravnmi dokumentacijske pismenosti se povezujejo upravljavci strojev in sestavljalci v proizvodnji. Za Slovenijo napovedujejo verjetnost razvrstitve na prvo raven, za Nemčijo na prvo in drugo raven, za Finsko pa na tretjo/četrto/peto raven.

Domnevali smo, da raven dosežkov dokumentacijske pismenosti napoveduje tudi dosežen položaj pri delu. Glede na rezultate statistične analize ima takšno funkcijo

le položaj *brez nadzorne odgovornosti*, in sicer samo v Sloveniji in Veliki Britaniji. Negativna vrednost govori o večji verjetnosti razvrstitve te kategorije na prvo raven v Sloveniji, v Veliki Britaniji pa na prvo in drugo raven.

Rezultati prav tako ne potrjujejo domneve o tem, da imajo tudi dejavnosti zaposlitve določeno moč napovedovanja dosežkov dokumentacijske pismenosti. Dovolj visoke uteži imata le kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov pri Finski ter predelovalna industrija pri Nemčiji (Priloga 3). V obeh primerih gre za napoved razvrstitve na prvo in drugo raven. Tudi velikost organizacije in stalnost zaposlitve v nobeni od preučevanih držav nimata moči napovedovanja dosežkov dokumentacijske pismenosti.

Napovedna natančnost uporabljenega modela je pri razvrščanju na ravni dokumentacijske pismenosti še nekoliko manjša. Najslabši rezultati so izkazani za slovensko populacijo: le 55 % vseh opazovanih primerov je razvrščenih pravilno. Približno enaka je tudi napovedna vrednost za Nemčijo, kjer je pravilno razvrščenih 56 %, in za Veliko Britanijo z 58 % pravilno razvrščenih. Nekoliko ugodnejši rezultati so značilni za Nizozemsko in skandinavske države, kjer se deleži pravilno razvrščenih primerov gibljejo od 60 % (Švedska) do 63,6 % (Finska).

Model je spet dosegel najboljši rezultat pri uvrščanju v robni skupini: v štirih od šestih opazovanih držav (Nizozemska, Velika Britanija, Švedska, Finska) so najvišji deleži pravilno razvrščenih v tretjo skupino (tretja/četrt/peta raven). V Nemčiji sta deleža pravilno razvrščenih v prvo in tretjo skupino skoraj enaka in se gibljeta med 63 % in 65 %, medtem ko je pri Sloveniji najvišji delež pravilno razvrščenih (67 %) dosežen za najnižjo raven dokumentacijske pismenosti. Pri Finski, kjer so doseženi najboljši rezultati, je na prvo raven pravilno uvrščenih 66,7 % primerov, na drugo raven 42 % in na tretjo/četrt/peto raven 70,3 % anketirancev.

6.3 Računska pismenost

Tabela 5: Diskriminantna analiza – napovedna vrednost modela razvrščanja na ravni računske pismenosti.

	Slovenija	Nemčija	Nizozemska	Velika Britanija	Švedska	Finska
Statistična značilnost modela ($p = \dots$)	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Koeficient kanonične korelacije	0,576	0,525	0,479	0,473	0,355	0,459
Delež pojasnjenih razlik med skupinami	33,2 %	27,6 %	22,9 %	22,4 %	12,6 %	21,1 %

Tudi pri uvrščanju na posamezne ravni računske pismenosti lahko govorimo o statistični pomembnosti uporabljenega modela statistične analize za vse preučevane države ($p = 0.000$). Model izkazuje tudi določeno napovedno vrednost, vendar pojasnjuje dokaj nizke deleže razlik med skupinami (Tabela 5). Največja pojasnjena deleža sta izračunana za Slovenijo in Nemčijo, najmanjši pa za Švedsko.

Iz standardiziranih in strukturnih uteži, prikazanih v Prilogi 4, lahko ugotovimo, katere spremenljivke v modelu so pomembne za razvrščanje na posamezne ravni računске pismenosti. Negativna vrednost tokrat v vseh preučevanih državah usmerja na prvo in drugo raven, pozitivna pa na tretjo/četrto/peto raven.

Spremenljivke, ki imajo vsaj za posamezne države dovolj visoke uteži, da kažejo na določene napovedne vrednosti, so: stopnja izobrazbe, poklicne skupine na sredini in v zgornji polovici poklicne hierarhije (menedžerji, strokovnjaki, tehniki, uradniki, storitveni poklici), obrtni poklici, spol. Med spremenljivkami, ki napovedujejo verjetnost razvrstitve na prvo in drugo raven računске pismenosti, lahko omenimo: redkost rabe kompleksnih praks branja in pisanja pri delu, redkost rabe dokumentacijsko-računskih praks pri delu, redkost pisanja izven dela, redkost sodelovanja v prostovoljskih aktivnostih, zaposlenost brez nadzorne odgovornosti, starost, kvalificirani manualni poklici. Med dejavnostmi zaposlitve pa so to dejavnosti kmetijstva, gozdarstva, lova in ribolova. Poklicna skupina *upravljavci strojev* se v nekaterih državah povezujejo z višjimi, v drugih pa z nižjimi ravnmi računске pismenosti.

Redkejša raba pisnih spretnosti pri delu in izven dela se praktično v vseh preučevanih državah povezuje s prvo in drugo ravno računске pismenosti. Izjema je Finska, kjer utež za pogostost rabe pisanja izven dela ne kaže na njeno povezanost z uvrščanjem na posamezne ravni računске pismenosti.

Spremenljivke, ki v vseh opazovanih državah sistematično napovedujejo uvrstitev na tretjo/četrto/peto raven računске pismenosti, so: boljša dosežena izobrazba ter poklicni skupini *strokovnjaki in tehniki in sorodni*. Poklicna skupina *zakonodajalci, višji uradniki in menedžerji* napoveduje boljše dosežke (tretjo/četrto/peto raven) za Nizozemsko, Veliko Britanijo in Finsko, uradniki pa tudi za Nemčijo in Švedsko. Le pri slovenski populaciji poklicna skupina uradnikov ni povezan z razvrstitjo na posamezne ravni.

Kakšno napovedno moč imajo po državah poklici v spodnji polovici poklicne hierarhije? Prodajalci in drugi storitveni poklici so povezani z višjimi ravnmi računске pismenosti samo v Sloveniji, v drugih opazovanih državah izračunane uteži ne potrjujejo njihove napovedne moči. Upravljavci strojev v Sloveniji in Nemčiji napovedujejo uvrstitev na prvo in drugo raven, na Finskem pa na višje ravni.

V nasprotju s poklici dejavnosti zaposlitve v nobeni od primerjalnih držav nimajo dovolj visokih uteži, da bi jih lahko obravnavali kot diskriminatorne. Izjema je kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov: pri finski anketirancih napoveduje razvrstitev na prvo in drugo raven računске pismenosti. Tudi položaj pri delu se v večini držav ne potrjuje kot pomemben dejavnik razvrščanja. Le v Sloveniji in Veliki Britaniji imajo zaposleni brez nadzorne odgovornosti dovolj visoke uteži z negativno vrednostjo, kar napoveduje verjetnost doseganja prve in druge ravni računске pismenosti.

Demografski značilnosti starost in spol spet izkazujejo določeno napovedno moč le v primeru posameznih držav. Tako višja starost pri Nizozemski in Finski usmerja na prvo in drugo raven računске pismenosti, moški anketiranci iz Velike Britanije pa nakazujejo večjo verjetnost razvrščanja na višje ravni. V drugih državah nobena od obeh spremenljivk ne ustvarja pomembnih razlik.

Druge opazovane napovedne spremenljivke ne izkazujejo diskriminatornega učinka v nobeni od izbranih držav. To velja tudi za obseg dodatnega izobraževanja.

Napovedna moč uporabljenega modela je v vseh primerjalnih državah spet dokaj nizka. Nekoliko odstopa Nizozemska, kjer je pravilno razvrstil 63,6 % vseh primerov. Kar zadeva druge države, so deleži pravilnih razvrstitev nižji, dokaj izenačeni in se gibljejo od 54 % (Nemčija) do 58 % (Švedska). V Sloveniji je pravilno razvrščenih okoli 56 % anketirancev.

Kakšne so razlike po državah v deležih pravilno razvrščenih po posameznih ravneh? Spet je za vse države izkazana najmanjša napovedna natančnost pri razvrščanju na drugo raven, sicer pa so od države do države precejšnje razlike. Nekoliko višji delež pravilno razvrščenih v prvo in tretjo skupino (69 % in 64 %) izkazuje Finska. Slovenija se je po deležih pravilno razvrščenih v obe skrajni skupini precej približala Nemčiji. Nekaj nad dve tretjini sta pravilno razvrščeni na prvo raven, 59 % pa na tretjo/četrto/peto raven. Pri nizozemskih anketirancih je v prvo skupino pravilno razvrščenih približno 55 % primerov, v drugo 45 % in v tretjo 69 % primerov. Pri Veliki Britaniji je nizka napovedna točnost značilna tudi za prvo raven (49 % pravilno razvrščenih), nekoliko boljši rezultat je dosežen pri razvrščanju na tretjo/četrto/peto raven (65 % pravilno razvrščenih).

6 Sklep

Dosedanja teoretična in empirična preučevanja pismenosti ugotavljajo, da k razvoju pisnih spretnosti odraslih poleg dosežene izobrazbe pomembno prispevajo tudi priložnosti za stalno učenje v različnih okoliščinah kasneje v življenju. Posebej se poudarja pomen delovnega okolja, saj odrasli v največjem obsegu uporabljajo svoje pisne spretnosti prav na delovnem mestu. Kot je bilo omenjeno v uvodu, je razmerje med individualnimi pisnimi spretnostmi in kazalniki iz sveta dela zelo kompleksno. Delovno mesto ne zahteva le vse boljših izobrazbenih dosežkov, marveč je tudi dejavnik, ki prispeva k pridobivanju in ohranjanju pismenosti in tako privzema tudi vlogo učnega mesta. Obstaja obsežna empirična evidenca, ki kaže na to, da imajo dostop do kompleksnejših delovnih mest ljudje z boljšimi dosežki pismenosti (evid. v OECD & Statistics Canada 2000), to pa so delovna mesta, ki dajejo tudi najboljše priložnosti za rabo pisnih spretnosti in s tem za njihovo ohranjanje in izboljševanje. Po drugi strani pa se srečujemo tudi s pogledi, da raba pisnih spretnosti izven dela lahko do neke mere nadomesti pomanjkljive pisne prakse pri delu.

Ne glede na nekatere metodološke omejitve tega preučevanja dobljeni rezultati podpirajo predpostavko o višjih doseženih ravneh pismenosti na vseh treh področjih – bralnem, dokumentacijskem in računskem – pri zaposlenih z višjimi izobrazbenimi dosežki, ki so zaposleni na zahtevnejših poklicnih položajih in pri delu pogosteje uporabljajo kompleksnejše pisne prakse. Tako v Sloveniji kot tudi v petih drugih izbranih evropskih državah se za preučevano populacijo potrjuje pozitivna povezanost izobrazbe in zahtevnejših poklicnih skupin z višjimi ravnmi pismenosti na vseh treh področjih. Za vse preučevane države se potrjuje tudi pozitivna povezanost pogostosti rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu ter pogostosti rabe dokumentacijsko-računskih

praks pri delu z višjimi ravnmi pismenosti. V nasprotju z ugotovitvami drugih preučevanj pa za nobeno od tu preučevanih populacij rezultati ne kažejo pozitivne povezanosti pismenosti in obsega dodatnega izobraževanja. Iz tega lahko sklenemo, da se v vseh preučevanih državah boljši dosežki pismenosti povezujejo s poklicnimi kategorijami, za dostop do katerih se zahtevajo višje ravni izobrazbe. Iz nekaterih drugih preučevanj pa lahko povzamemo, da so to tudi poklicne skupine, ki terjajo rabo večjega števila kompleksnejših pisnih praks zaposlenih, kar posredno govori tudi o boljših priložnostih za ohranjanje in izboljševanje pismenosti, ki jih omogočajo te poklicne skupine (Massé, Roy in Gingras 2000; Desjardins 2003). Povedano drugače, naše ugotovitve, vsaj kar zadeva slovenske razmere, ne podpirajo predpostavke, da deluje delovno mesto pri kategorijah z nizko ravno pisnih spretnosti kot kompenzacijski dejavnik za izobrazbene primanjkljaje, saj gre praviloma za poklice, ki ne ustvarjajo priložnosti za odpravljanje teh primanjkljajev. Hkrati pa rezultati domačih in mednarodnih preučevanj kažejo, da imajo te kategorije največkrat tudi omejen pristop do dodatnega usposabljanja (Rubenson 2005; Mohorčič Špolar in dr. 2001). Ugotovitve tudi ne podpirajo domneve, da bi raba pisnih praks izven dela lahko nadomestila primanjkljaje v delovnem okolju, saj je delovanje obeh dejavnikov istosmerno.

Ker gre za zaposleno populacijo, lahko tudi sklepamo, da so nekatere razlike, ki se kažejo med državami predvsem pri povezanosti posameznih poklicnih skupin v sredini in v spodnji polovici poklicne lestvice, tudi posledica pogojev za dostop do posameznih poklicev in razlik v priložnostih, ki jih dajejo posamezne poklicne skupine za pestrejše pisne prakse pri delu. Podatki o pogostosti rabe branja pri delu glede na raven pismenosti po državah kažejo, da imajo v Nemčiji, Veliki Britaniji in na Finskem skupine z najnižjimi dosežki pismenosti največ priložnosti za rabo teh praks pri delu, Slovenija in Nizozemska pa sta si precej podobni po teh priložnostih in se uvrščata blizu najnižje stopnje na lestvici. Tudi po pogostosti pisanja pri delu Nemčija in Velika Britanija daleč prednjačita, v zgornji polovici lestvice je tudi Finska, medtem ko sta Slovenija in Nizozemska spet na spodnji polovici lestvice. Med državami je tudi precejšnja razlika v tem, kakšne priložnosti za branje pri delu imajo zaposleni z dosežki pismenosti na drugi, tretji in četrti/peti ravni. Medtem ko so v Nemčiji te priložnosti precej izenačene, so na Finskem in v Veliki Britaniji med posameznimi ravnmi precej enakomerne razdalje, v Sloveniji pa je zelo velika razdalja med prvo in drugo ravno, potem pa se razdalja zmanjšuje. Nasprotno pa pri veliki večini držav skoraj ni opaziti razlik med tretjo in četrto/peto ravno, ko gre za pisanje pri delu (OECD & Statistics Canada 2000: 40–41, Slika 3.9 in Slika 3.10). Sklepamo, da gre za vprašanje načina organiziranosti dela v podjetjih in ravni tehnološke opremljenosti. Zbrani podatki vodijo k domnevi, da so v Sloveniji v primerjavi z nekaterimi drugimi državami (Nemčija, Velika Britanija, Finska) delovna mesta za manj kvalificirano delovno silo manj zahtevna glede kognitivnih spretnosti. Hkrati pa po deležu vključenosti v izobraževanje odraslih in v nadaljnje izobraževanje, ki bi pomagalo nadomestiti te primanjkljaje, Slovenija daleč zaostaja za skandinavskimi državami (Švedsko, Finsko), pa tudi za Veliko Britanijo.

Posebno pozornost bi morali nameniti tudi ugotovitvi, da se pri besedilni in dokumentacijski pismenosti nekatere spremenljivke, ki se v primerjalnih državah povezu-

jejo z dosežki pismenosti od tretje ravni navzgor, v Sloveniji povezujejo tudi z drugo ravno. Spremenljivke, ki v primerjalnih državah napovedujejo razvrstitev na prvo in drugo raven, pa v Sloveniji napovedujejo razvrstitev na prvo raven. To postavlja dve vprašanji:

- vprašanje kakovosti izobrazbe in
- vprašanje, koliko v Sloveniji sploh lahko govorimo o »na znanju temelječem gospodarstvu«, če tudi na ključnih položajih lahko najdemo posameznike, ki ne dosega niti tretje ravni pismenosti, ki je opredeljena kot predpogoj za uspešno spoprijemanje z zahtevami sodobnih informacijskih družb (Možina 2000).

Ob upoštevanju močne povezanosti dosežene izobrazbe in dosežkov pismenosti odraslega prebivalstva v Sloveniji (glej Možina 2000) je nedvomno eden od ključnih ukrepov za izboljšanje dosežkov pismenosti vlaganje v izboljšanje izobrazbe, kar velja tudi za izobraževanje že zaposlenih. Državne ukrepe na tem področju bi morali oblikovati tako, da bi najprej dosegli skupine z manj kot končanim štiriletnim srednješolskim izobraževanjem. Hkrati velik delež bolj izobraženih z nizkimi dosežki pismenosti v primerjavi z drugimi evropskimi državami, vključenimi v raziskavo, opozarja, da zgolj dvig ravni formalne izobrazbe sam po sebi ni dovolj; pomembna je tudi kakovost znanj in spretnosti, ki jih ljudje pridobivajo v izobraževalnem procesu. To zahteva nekatere resnejše posege v izobraževalni sistem, v kurikulum na vseh ravneh in v vlaganje v izobraževanje in usposabljanje učiteljev. Pri izobraževanju odraslih je treba dodatno spodbuditi tudi izboljševanje temeljnih spretnosti izobrazbeno najbolj prikrajšanih kategorij ne glede na njihov zaposlitveni status.

Dosežkov pismenosti pri odrasli populaciji, ki je že zaposlena, ne bi smeli obravnavati kot odgovornost zgolj izobraževalnega sistema. Enako pomembno je tudi ustvarjanje pogojev za ohranjanje in izboljševanje pridobljenih spretnosti pismenosti v delovnem okolju, torej za takšno organiziranost dela, ki bo tudi od zaposlenih, ki so manj kvalificirani, terjala rabo kompleksnejših znanj in spretnosti. Tudi delodajalci morajo sprejeti del odgovornosti za to, da se možnosti za izboljševanje temeljnih in novih temeljnih spretnosti izobrazbeno prikrajšanih zaposlenih dopolnjujejo z njihovim vključevanjem v izobraževalne programe za odpravljanje slabše pismenosti in izboljšanje drugih splošnih spretnosti.

Zahvala

Anonimnim recenzentom se zahvaljujema za nadvse koristne pripombe in komentarje k prejšnji verziji tega članka.

Priloge

Priloga 1: Seznam izbranih spremenljivk in kazalnikov

Kategorije	Ime spremenljivke	Vrednosti*
Osebnostne spremenljivke	Izobrazba Spol Starost	ISCED klasifikacija Moški = 1; Ženske = 2 Starost v letih
Spremenljivke zaposlitve	Poklicna kategorija Dejavnost Položaj pri delu Velikost organizacije Vrsta zaposlitve	ISCO klasifikacija – Glavne poklicne skupine: zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji; strokovnjaki; tehniki in sorodni; uradniki; trgovci in drugi KV storitveni poklici; kmetijski poklici; KV obrtni in sorodni poklici; industrijski poklici; poklic za enostavna dela Klasifikacija NACE, Rev. 1: kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov; rudarstvo; predelovalna industrija; proizvodnja in distribucija elektrike, plina in vode; gradbeništvo; trgovina na debelo in drobno; promet, skladiščenje in komunikacije; finance, zavarovalništvo in poslovne storitve; državne, družbene in osebne storitve Brez nadzorne odgovornosti; omejena nadzorna odgovornost; širša nadzorna odgovornost; samozaposleni brez zaposlenih; samozaposleni z zaposlenimi Število zaposlenih: manj kot 20 zaposlenih; 20–99; 100–199; 200–499; 500 in več Stalna; za določen čas; druge oblike
Kazalniki rabe/zahteve pismenosti pri delu	Branje pisem ali dopisov Branje poročil, člankov, revij ali časopisov Branje priročnikov ali slovarjev, vključno s katalogi Branje grafično prikazanih podatkov (diagrami ali sheme) Branje računov, faktur, preglednic, proračunov Branje gradiva, ki ni v slovenščini Pisanje pisem ali dopisov Pisanje obrazcev, računov, faktur, proračunskih tabel ipd. Pisanje poročil, člankov Pisanje ocen ali tehničnih specifikacij Merjenje ali ocenjevanje velikosti ali teže predmetov Računanje cen, stroškov ali proračunov	(1) Vsak dan; (2) večkrat tedensko; (3) enkrat tedensko; (4) manj kot enkrat tedensko; (5) redko ali nikoli

Kazalniki rabe pismenosti izven dela	Pisanje pisem ali kaj drugega, kar presega eno stran Branje časopisov ali revij Branje knjig Prostovoljstvo Informacije o dnevni dogodkih, javnih zadevah in vladnih ukrepih izve (i)z: – časopisov – revij – radia – televizije – socialne mreže	(1) Dnevno; (2) tedensko; (3) mesečno; (4) večkrat letno; (5) nikoli (1) Veliko; (2) nekaj; (3) zelo malo; (4) nič
Spremenljivke dosežkov pismenosti	Besedilna pismenost Dokumentacijska pismenost Računska pismenost	Ravni: prva, druga, tretja, četrta/peta
Prostovoljstvo	Pogostost sodelovanja pri prostovoljskih aktivnostih	1) Dnevno; (2) tedensko; (3) mesečno; (4) večkrat letno; (5) nikoli
Izobraževanje	Vključenost v izobraževanje v obdobju 12 mesecev pred anketiranjem	Ure

*Opomba: Navedene so originalne vrednosti iz osnovne baze podatkov.

Priloga 2: Dejavniki razvrščanja na ravni besedilne pismenosti – rezultati diskriminantne analize.

	Slovenija		Nemčija		Nizozemska		Velika Britanija		Švedska		Finska	
	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne
Pogostost rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu		-0,590	-0,522	-0,696		-0,490		-0,611		-0,568		-0,493
Pogostost rabe dokumentacijsko-računskih praks pri delu ¹		-0,369		-0,313				-0,467		-0,435		-0,282
Pogosta raba pisane besede izven dela		-0,311		-0,349	-0,281	-0,456	-0,354	-0,554		-0,402	-0,297	-0,439
Pogostost sodelovanja v prostovoljskih dejavnosti												
Stopnje izobrazbe	0,602	0,778	0,420	0,691	0,595	0,728	0,350	0,667	0,542	0,736	0,423	0,593
Skupno število ur izobraževanja v zadnjih 12 mesecih ²												

Delovno mesto kot dejavnik ohranjanja in izboljševanja pismenosti

Zakonodajci, višji uradniki, menedžerji					0,360		0,387				0,355	
Strokovnjaki	0,346	0,366	0,332	0,434	0,359	0,325	0,451	0,406	0,529		0,538	
Tehniki in sorodni	0,475	0,293	0,383		0,504		0,299		0,517		0,536	
Uradniki	0,377				0,295		0,455		0,338		0,456	
Prodajalci in drugi storitveni poklici	0,286										0,382	
Kvalificirani poklici												-0,379
Obrtniški poklici												
Upravljalci strojev		-0,358		-0,434				-0,281				
Brez nadzorne odgovornosti		-0,272						-0,337				
Omejena nadzorna odgovornost												
Široka nadzorna odgovornost												
Starost	-0,330				-0,476	-0,302	-0,309		-0,397	-0,351	-0,510	-0,413
Moški												
Kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov												-0,368
Rudarstvo												
Predelovalna industrija				-0,326								
Proizvodnja in dis- tribucija elektrike, plina in vode												
Trgovina na debelo in drobno												
Transport, skladiščenje in komunikacije												
Finance, zavarovalništvo, nepremičnine in poslovne storitve												
Velikost organiza. ³												
Stalna zaposlitev												
CENTROIDI												
Prva raven pismenosti	-0,838		-1,077		-1,576		-1,020		-1,193		-1,826	
Druga raven pismenosti	0,126		-0,231		-0,740		-0,394		-0,650		-0,677	
Tretja/četrt/peta raven pismenosti	0,975		0,621		0,388		0,460		0,256		0,390	

¹ Lestvica je pri vseh državah obrnjena v isto smer; ² ni podatka za Švedsko; ³ ni podatka za Nizozemsko, Veliko Britanijo, Švedsko.

Priloga 3: Dejavniki razvrščanja na ravni dokumentacijske pismenosti – rezultati diskriminantne analize.

	Slovenija		Nemčija		Nizozemska		Velika Britanija		Švedska		Finska	
	Stan- dard.	Stru- ktur- ne	Stan- dard.	Stru- ktur- ne	Stan- dard.	Stru- ktur- ne	Stan- dard.	Stru- ktur- ne	Stan- dard.	Stru- ktur- ne	Stan- dard.	Stru- ktur- ne
Napovedne spremenljivke												
Pogostost rabe kompleksnejših praks branja in pisanja pri delu	-0,329	-0,709	-0,552	-0,737		-0,563	-0,641		-0,566			-0,488
Pogostost rabe dokumentacijsko-računskih praks pri delu ¹		-0,437		-0,367		-0,301	-0,493		-0,366			-0,317
Pogosta raba pisane besede izven dela		-0,282		-0,303	-0,316	-0,476	-0,326	-0,498		-0,590		-0,328
Pogostost sodelovanja v prostovoljskih dejavnosti									-0,280			
Stopnje izobrazbe	0,577	0,782	0,451	0,708	0,565	0,675	0,341	0,662	0,519	0,773	0,486	0,615
Skupno število ur izobraževanja v zadnjih 12 mesecih ²												
Zakonodajalci, višji uradniki, menedžerji					0,466		0,478				0,403	
Strokovnjaki		0,350	0,308		0,429		0,549	0,398	0,462	0,322	0,577	0,366
Tehniki in sorodni	0,316		0,325		0,689		0,356		0,397		0,513	
Uradniki	0,287				0,464		0,549				0,491	
Prodajalci in drugi storitveni poklici							0,352					
Kvalificirani poklici												-0,334
Obrotniški poklici					0,292					-0,305		
Upravljalci strojev		-0,388		-0,409							0,290	
Brez nadzorne odgovornosti		-0,336						-0,360				
Omejena nadzorna odgovornost												
Široka nadzorna odgovornost												
Starost	-0,349		-0,267		-0,489	-0,353			-0,328	-0,281	-0,541	-0,437
Moški												
Kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov												-0,298

Rudarstvo												
Predelovalna industrija			-0,299									
Proizvodnja in distribucija elektrike, plina in vode												
Trgovina na debelo in drobno												
Transport, skladiščenje in komunikacije												
Finance, zavarovalništvo, nepremičnine in poslovne storitve												
Velikost organizacije ³												
Stalna zaposlitev												
CENTROIDI												
Prva raven pismenosti	-0,822	-1,051	-1,535	-0,992	-1,256	-1,611						
Druga raven pismenosti	-0,004	-0,283	-0,637	-0,394	-0,588	-0,704						
Tretja/četrt/peta raven pismenosti	0,834	0,579	0,292	0,447	0,205	0,386						

¹ Lestvica je pri vseh državah obrnjena v isto smer; ² ni podatka za Švedsko; ³ ni podatka za Nizozemsko, Veliko Britanijo, Švedsko.

Priloga 4: Dejavniki razvrščanja na ravni računske pismenosti – rezultati diskriminantne analize.

Napovedne spremenljivke	Slovenija		Nemčija		Nizozemska		Velika Britanija		Švedska		Finska	
	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne	Standard.	Strukturne
Pogostost rabe kompleksnih praks branja in pisanja pri delu		-0,712	-0,427	-0,764		-0,610		-0,670		-0,634		-0,544
Pogostost rabe dokumentacijsko-računskih praks pri delu ¹		-0,490		-0,454		-0,322		-0,524	-0,304	-0,529		-0,395
Pogosta raba pisane besede izven dela		-0,323		-0,334	-0,311	-0,474	-0,288	-0,460		-0,406		
Pogostost sodelovanja v prostovoljskih dejavnosti										-0,392		
Stopnje izobrazbe	0,566	0,762	0,475	0,731	0,576	0,689	0,335	0,665	0,526	0,708	0,491	0,672

Skupno število ur izobraževanja v zadnjih 12 mesecih ²												
Zakonodajalci, višji uradniki, menedžerji				0,427		0,480				0,501		
Strokovnjaki		0,308	0,351	0,387	0,444		0,519	0,402	0,384		0,723	0,388
Tehniki in sorodni	0,402	0,301	0,417		0,625		0,335		0,388		0,636	
Uradniki			0,279		0,441		0,520				0,542	
Prodajalci in drugi storitveni poklici	0,308				0,297		0,307				0,358	
Kvalificirani poklici												-0,312
Obrtniški poklici					0,300							
Upravljalci strojev		-0,376		-0,409							0,350	
Brez nadzorne odgovornosti		-0,365						-0,405				
Omejena nadzorna odgovornost												
Široka nadzorna odgovornost												
Starost					-0,452	-0,287					-0,390	-0,338
Moški							0,315					
Kmetijstvo, gozdarstvo, lov in ribolov												-0,295
Rudarstvo												
Predelovalna industrija												
Proizvodnja in distribucija elektrike, plina in vode												
Trgovina na debelo in drobno												
Transport, skladiščenje in komunikacije												
Finance, zavarovalništvo, nepremičnine in poslovne storitve												
Velikost organizacije ³												

Stalna zaposlitev							
CENTROIDI							
Prva raven pismenosti	-0,976	-1,138	-1,495	-0,952	-1,151	-1,463	
Druga raven pismenosti	-0,091	-0,277	-0,724	-0,412	-0,551	-0,503	
Tretja/četrta/peta raven pismenosti	0,760	0,507	0,306	0,419	0,193	0,321	

¹ Lestvica je pri vseh državah obrnjena v isto smer; ² ni podatka za Švedsko; ³ ni podatka za Nizozemsko, Veliko Britanijo, Švedsko.

Viri

- Berman, Eli, Bound, John, in Machin, Stephen (1997): Implications of skill-biased technological change: International evidence. Working Paper 6166. Cambridge: National Bureau of Economic Research, MA.
- Boudard, Emmanuel (2001): Literacy proficiency, earnings and recurrent training. A ten country comparative study. Stockholm: Stockholm University Institute of International Education.
- Boudard, Emmanuel, in Jones, Stan (2003): The IALS approach to defining and measuring literacy skills. *International Journal of Educational Research* 39: 191–204.
- Cappelli, Peter, in Rogovski, Nicolai (1994): New work systems and skills requirements. *International Labour Review* 2: 205–220.
- Desjardins, Richard (2003): Determinants of literacy proficiency: a life-long learning perspective. *International Journal of Educational Research* 39: 205–245.
- Freeman, Richard B., Kleiner, Morris M., in Ostroff, Chery (1997): The Anatomy of Employ Involvement and its Effects on Firms and Workers. Working Paper 8050. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Gangl, Markus (2001): Education and Labour Market Entry across Europe: The Impact of Institutional Arrangements in Training Systems and Labour Markets. Working Paper. Mannheim Centre for European Social Research, University of Mannheim. Pripravljen kot del projekta TSER: Comparative Analysis of Transition from Education to Work in Europe.
- Ivančič, Angela (2004): Pismenost na delovnem mestu. *Andragoška spoznanja* 3 (10): 6–18.
- ILO (1999): *World Employment Report 1998–99*. Geneva: International Labour Organisation.
- Kiley, Michael T. (1999): The supply of skilled labour and skill-biased technological progress. *The Economic Journal* 109: 708–724.
- Kirsh, Irwin S. (2003): Measuring literacy in IALS: a construct-centred approach. *International Journal of Educational Research* 39: 181–190.
- Krahn, Harvey, in Lowe, Graham S. (1998): *International Adult Literacy Survey: Literacy Utilisation in Canadian Workplace*. Kanada: Ministrstvo za industrijo.
- Massé, Philippe, Roy, Richard, in Gingras, Yves (2000): The changing skill structure of Employment in Canada. V Kell, Rubenson, in Hans G., Schuetze (ur.): *Transition to the knowledge society: Policies and strategies for individual participation and learning*. Vancouver, BC: British Columbia Press.
- Mohorčič Špolar, Vida, in dr. (2001): Udeležba prebivalcev Slovenije v izobraževanju odraslih. Ljubljana: Andragoški center Slovenije.

- Možina, Ester (2000): Pismenost odraslih v Sloveniji. IB revija 34): 28–40.
- Murray, Scot, Kirsch, Irwin S., in Jenkins, Lara (1998): Adult literacy in OECD countries: technical report on the first international literacy survey. Washington, DC: National Centre for Education Statistics.
- OECD & Statistics Canada (2000): Literacy in the Information Age. Pariz: OECD; Kanada: Ministrstvo za industrijo.
- OECD (junij 1999): New enterprise work practice and their labour market implications, Employment Outlook, Pariz.
- Raudenbush, Stephen W., in Kasim, Rafa M. (1998): Cognitive Skills and Economic Inequality: Findings from the National Adult Literacy Survey. Harvard Educational Review 68 (1): 33–79.
- Reder, Stephen (1994): Practice-engagement theory: A socio-cultural approach to literacy across languages and cultures. V Bernardo M., Ferdman, Rose-Marie, Weber, in Arnulfo G., Ramirez (ur.): Literacy across languages and culture. Albany: State University of New York Press: 33–74.
- Rubenson, Kjell (2005): International Comparisons of Non-participation in Adult Education. Prispevek na mednarodni konferenci At the Margins of Adult Education, Work and Civil Society. Univerza v Joensuu, Oddelek za sociologijo.
- Steedman, Hilary (1998): Low skills: how the supply is changing across Europe. Trends in the Development of Occupations and Qualifications in Europe. Thessalonica: CEDEFOP.
- Thurow, Lester C. (1975): Generating Inequality. New York: Basic Books.
- Tuijnman, Albert C. (2003): A »Nordic model« of adult education: What might be its defining parameters? International Journal of Educational Research 39: 283–291.

RECENZIJE KNJIG

uredila Lucija Mulej in Dejan Jontes

Andrej Škerlep

**Slavko Splichal: Kultura javnosti. Ljubljana:
Založba FDV, zbirka Javnost, 2005.
194 strani (ISBN 961-235-210-0), 3.900 SIT**

Knjiga *Kultura javnosti* prinaša pet avtorjevih razprav, ki niso integrirane v enotno besedilo, se pa vrtijo okrog osrednjih tematskih osi. V prvi polovici prinaša v slovenskem prevodu dele besedila o razvoju ideje javnosti in publicitete v moderni politični filozofiji, ki je bilo prvič objavljeno v Splichalovi knjigi *Principles of Publicity and Press Freedom*, izdani leta 2002 pri ameriški založbi Rowman in Littlefield; v drugi polovici prinaša dodatna poglavja o cenzuri, pravni ureditvi radiotelevizije po modelu javne službe in transnacionalizaciji komuniciranja v evropski javni sferi. Pristop je mogoče označiti kot interdisciplinarno povezovanje analize ideje javnosti in publicitete v zgodovini moderne filozofije na eni strani ter družboslovne, oziroma ožje, komunikološke vloge razvoja sodobnih medijev in pogojev demokratičnega komuniciranja na drugi strani. V prvem delu avtor municiozno prikaže pojmovanje javnega komuniciranja pri Miltonu, Spinozi, Burku, Locku, Kantu in Benthamu; omeniti velja, da sta v primerjavi z omenjeno ameriško izdajo žal izpadli samostojni poglavji o Rousseauju in Marxu. Hkrati pa poglede omenjenih filozofov avtor neprestano razlaga in dopolnjuje z idejami družboslovcev, kot so Dewey, Tönnies, Mead, Habermas, Ross, Festinger, Lasswell, Noelle Neuman in dr. Splichal v središče obravnave postavi ideji javnosti in publicitete, ki ju razlaga prek pravic do svobode govora in svobode tiska, v sodobnih ustavah zapisanih v zbirki za pravno državo konstitutivnih državljskih pravic. Prikaže, kako so se te ideje razvile v obdobju zgodnje moderne, tj. med prvo polovico 17. stoletja in prvo polovico 19. stoletja, ko je prišlo do burnega vzporednega razvoja tiska na eni strani in politične demokracije na drugi strani. Pokaže na dva alternativna tokova pojmovanja vloge tiska in publicitete, ki ju imenuje krepka in šibka javna sfera, katerih začetnika sta Immanuel Kant in Jeremy Bentham. Po avtorjevem mnenju je idejo javnosti in publicitete najbolj prodorno opredelil Kant, ki je na vprašanje, kaj je razsvetljenstvo, odgovoril, da je to izstop iz dobe nezrelosti s pogumom javno uporabljati svoj um v vseh zadevah. Kant si je načelo publicitete zamislil kot način usklajevanja politike z moralo po formuli, da so napačna vsa dejanja, katerih maksima ni združljiva s publiciteto, tj. z njihovo objavo in javno racionalno obravnavo. Splichal zastopa stališče, da je kantovsko načelo publicitete pravo izhodišče za razlago pomena svobode govora in tiska, vendar ugotavlja, da je v nadaljnjem zgodovinskem razvoju tako razumljeno načelo publicitete zasenčila alternativna razlaga Kantovega mlajšega sodobnika Jeremyja Benthama, ki je publiciteto opredelil kot javni nadzor. V prvotni Benthamovi opredelitvi je tisk prikazan kot nadzornik državnih institucij, kar pomeni, da tisk nastopa kot četrta veja oblasti oz. kot pes čuvaj. Splichalova zgodovinska analiza odlično prikaže, kako se je ta prvotna ideja javnega nadzora spremenila najprej v Tocquevillov negativni odnos do javnega mnenja in tiska, ker ta izvaja nadzor večine nad manjšino oz. posamezniki tako, da jih prisiljuje h konformnosti. Končno degradacijo vloge tiska kot nadzora prikaže Edward Ross, ki napravi »socialnopsihološki« obrat v razlagi vloge medijev s tezo, da gre v javnosti pravzaprav za nadzor manjšine nad večino, saj mediji pri občinstvu dosežejo internalizacijo, kar v končni instanci pomeni, da so mediji postali instrument nadzora in discipliniranja množičnih občinstev, česar se pa sama občinstva sploh ne zavedajo. Zgodnje razsvetljenstvo je razumelo svobodo tiska kot svobodo izražanja (v funkciji racionalnega razpravljanja), ker pa so se mediji v 20. stoletju spremenili v industrijo, ki jo nadzirajo kapitalske elite, v pozni moderni dominira razumevanje svobode tiska kot svobodnega lastniškega razpolaganja z mediji. Poleg industrializacije medijev, ki so vse bolj lastniško in upravljalsko skoncentrirani v rokah elit, se je v 20. stoletju pojavila še nova industrija promocije posebnih interesov – marketing, oglaševanje in odnosi z javnostmi – kar

Splichal (sicer neimenovanim Mayhewjem) imenuje »nova javnost«. Nadalje obdela mehanizme komunikacijskega nadzora prek ideje cenzure v širokem pomenu, ki jo tudi v posebnem poglavju obdela z različnih vidikov, od promocijskega proizvajanja vidnosti do zgovornosti cenzuriranega molka, od promocijskih informacijskih subvencij medijem do okvirjanja vsebine prepričevalnega komuniciranja. V tej »novi javnosti« se udejanja Rossov model javnosti kot nadzorovanja močnih kapitalskih institucij nad diskurzi množičnih medijev in promocije, s čimer se javni diskurzi vse bolj spreminjajo v panoptikon nadzorovanja in discipliniranja množic, kot je to formuliral Foucault. Splichal v zadnjih dveh poglavjih nakaže dve možni rešitvi te kritične situacije, ki sta v skladu s kantovskimi načeli krepke javne sfere. Prva rešitev je zakonska ureditev radiotelevizije po modelu javne službe, s čimer Splichal še enkrat intervenira v slovenske javne razprave o medijski regulaciji. Druga rešitev, ki jo Splichal dosledno izpelje iz svoje predhodne analize, je regulacija, izhajajoča iz nove »državlanske pravice do komuniciranja«, katere dosledno udejanjanje bi moralo posebej upoštevati pet pravic: prvič, pravico dostopa do informacij, drugič, pravico do posredovanja informacij in izražanja mnenj, tretjič, pravico do dostopa do medijev, četrto, pravico do participacije v javnem komuniciranju, odločanju in upravljanju medijev, ter petič, pravico do izobraženosti, ki omogoča refleksivno in komunikabilno artikulacijo mnenj v javni razpravi.

Splichalovo delo *Kultura javnosti* je izjemno temeljita interdisciplinarna razčlenitev temeljnih načel javnega komuniciranja, ki ima jasno stališče do obravnavne problematike, prinaša vrsto presenetljivih vpogledov in ponuja pomembne izvirne rešitve. Zahtevnejšim bralcem priporočam, da slovensko različico berejo skupaj z zgoraj omenjeno ameriško izdajo, ki ima bolj jasno in dosledno izpeljan lok zgodovinske analize, pričujoče delo pa v drugem delu prinaša dodatna besedila o aktualnih problemih. Na ravni vsebine je mogoče kritično pripomniti, da kljub deklarativni afirmaciji Kantovega pojmovanja svobodne javne rabe uma kot ključnega principa javnega komuniciranja ta ideja v tem besedilu še ni povsem izpeljana, saj v prikazu umanjata tako etično-deontološka razsežnost kot pravno-politična razsežnost Kantove misli, ki tvorita temelj aktualnih razprav o deliberativnem modelu demokracije. Na formalni ravni pa je treba kritično opozoriti, da avtor svoje izjemno poglobljeno poznavanje problematike kaže s prepogostimi digresijami k obrobni tematiki, kar fragmentira glavni narativni tok in sistematičnost njegovega besedila.

Metka Kuhar

Darja Kobal, Janez Kolenc, Nada Lebrič, Bojan Žalec:
Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – Interdisciplinarni pristop. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004.
171 strani (ISBN 961-6446-76-2), 3.900 SIT

Monografija *Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo* ubira, kot pove podnaslov, interdisciplinarni pristop k proučevanju samopodobe, motivacije in tekmovalnosti. Zasnovana je na ugotovitvah temeljnega projekta Sodobni pristopi k motivaciji in tekmovalnosti v modelih samopodobe, ki ga je financiralo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Avtorji izhajajo iz hipoteze, da sta motivacija in tekmovalnost pomembno povezana s samopodobo. To hipotezo skušajo teoretično utemeljiti in empirično dokazati. V prvem delu knjige so vsi trije osrednji pojmi analizirani s t. i. filozofskega vidika. V drugem delu knjige so ti fenomeni obdelani s psihološkim pristopom (»na ravni človekove psihe in njegove vpetosti v življenje in odnose z drugimi«, 9). Tretje poglavje pa je sociološke narave in razlaga razmerje med Slovenijo in nekaterimi drugimi evropskimi državami v odnosu do omenjenih pojavov.

Gre za tri kompleksne fenomene, od katerih sta samopodoba in motivacija že bili in sta vedno znova izčrпно obdelani, tako z vidika filozofije kakor tudi psihologije in sociologije. Tekmovalnost je po mnenju avtorjev »povečini še prava terra incognita za znanost in vedo« (13), zato njenemu opredeljevanju namenjajo največ pozornosti. Pričujoča knjiga ima očitno ambicijo poglobljene osvetlitve vseh treh pojavov, kar pa je predvsem v pomoč operacionalizaciji raziskovalnega problema, tj. raziskovanju odnosa tekmovalnosti in motivacije do samopodobe. Vsak od omenjenih fenomenov je seveda sam zase tako obsežen, dopušča toliko opredelitev in vrednotenj, da bi resnično poglobljena filozofska, psihološka ali sociološka razprava zahtevala samostojno obravnavo. Izbor predstavljenih filozofskih, psiholoških in socioloških teorij in definicij pojavov je tako omejen predvsem na njihovo uporabnost za empirične namene.

Po pregledu nekaterih tozadevnih filozofsko formiranih zamisli avtor prvega dela knjige pride do sklepa, da je tekmovalen človek zunanje motiviran. Zunanja motivacija naj bi uničevala notranjo. Ta pa je odločilni dejavnik za vrhunski razvoj posameznika in družbe ter osnova pravega altruizma. Tekmovalnost naj bi škodovala samospoštovanju in kot taka po avtorjevem mnenju ni nič dobrega, prej nekaj slabega. Avtor kot cilj sugerira postati in ostati netekmovalen. Njegovih tez empirična raziskava ni potrdila.

Avtorici drugega poglavja prepoznavata v tekmovalnosti v kontekstu samopodobe že na ravni teorije tudi pozitivni predznak. Konstruktivna tekmovalnost naj bi bila temeljnega pomena za posameznikov psihosocialni razvoj, njegovo psihično dobro počutje in samopodobo. V povezavi tekmovalnosti in samopodobe z motivacijo predpostavljata, da tekmovalnost bistveno vpliva na napredovanje posameznika pri učenju. Tako zastavljen problem analizirata s primerjalno študijo med udeleženci treh narodnosti: slovenske, srbske in španske, kar daje raziskavi mednarodni značaj. V vzorec so bili zajeti zgolj študenti prvega in drugega letnika družboslovnih področij študija s slovenskih, srbskih in španskih fakultet, večinoma mlade ženske.

Dobro tretjino knjige zavzema podrobna predstavitev raziskovalnih rezultatov s statističnimi analizami in razlagami vrednosti. To nekoliko preseneča, saj gre za monografijo, ne raziskovalno poročilo. Pri tem so precej podrobno definirane in opredeljene posamezne spremenljivke (samopodoba, tekmovalnost, motivacija). Izbira indikatorjev je posredno sicer utemeljena, toda posamezni indikatorji niso podrobneje pojasnjeni, saj avtorici verjetno predvidevata, da so bralci poznavalci različnih standardiziranih vprašalnikov ali vsaj uporabe teh merskih inštrumentov. Glede na način predstavitev raziskovalnih rezultatov bi bila dobrodošla precizna formulacija problema in hipotez ter model, ki bi prikazoval vzročno-posledične zveze med posameznimi spremenljivkami in njihovimi indikatorji. Tako pa so predstavljeni zgolj rezultati meritev posameznih spremenljivk, iz česar posredno izhajajo sklepi o njihovih medsebojnih povezavah. Ti sklepi skušajo upoštevati kontekst medkulturnih primerjav, hkrati pa še življenjsko obdobje, v katerem so udeleženci raziskave, družbeni kontekst, tradicionalne predstave in narodnostne stereotipe – vsekakor zelo ambiciozen poskus interpretacije s podatki, pridobljenimi na vzorcu pretežno študentk nekaterih smeri družboslovja, ki jih je zgolj za dobri dve strani.

Kaj je torej pokazala raziskava? V primerjavi s španskimi in srbskimi udeleženci raziskave imajo slovenski udeleženci raziskave najvišje izraženo samopodobo na področju matematičnih sposobnosti, bolj kot drugi hočejo biti pri študiju uspešni zato, da bodo lahko dobili dobro službo, bolj kot drugi imajo izdelan načrt, kako naj bodo pri svojem študiju čim bolj uspešni, v splošnem imajo najvišje izraženo tako ciljno kot splošno motivacijo, pa tudi v povprečju bolj kot njihovi španski in srbski vrstniki želijo napredovati pri študiju in kasneje pri delu. Med njihovimi nižje izraženimi področji samopodobe so: verbalna samopodoba, samopodoba na področju telesnih sposobnosti in športa, socialna samopodoba na področju vrstniških odnosov ter iskrenost in zanesljivost. Pri motivaciji se jim zdi najmanj pomembno, da bi študentje pri študiju drug drugemu pomagali ali da bi sami pomagali drugim študentom, pa tudi sicer jim ni toliko mar za druge študente, kot je mar njihovim španskim in srbskim vrstnikom. Njihova socialna motivacija je v splošnem nižja. Nizko izraženi socialna samopodoba in socialna motivacija naj bi potrjevali

avtostereotip introvertnosti, nedružabnosti, zaprtosti vase. Višja področja ciljne in splošne motivacije naj bi bili potrditev avtostereotipa storilnostne naravnosti, marljivosti in discipliniranosti Slovencev. Ta motivacija naj bi nastala na račun nezanimanja za druge ljudi.

Samopodoba sodelujočih v slovenskem vzorcu je v primerjavi med tremi narodi najnižja. Glede izražene tekmovalnosti so slovenske študentke in študenti najbolj tekmovalni, tudi v negativnem smislu. Predstavniki vseh treh narodov kažejo približno enake stopnje motiviranosti, Slovenke in Slovenci v primerjavi z vrstniki prednjačijo le na področjih ciljne motivacije in splošnega napredovanja. Končni sklep, sledeč iz teh rezultatov, je, da smo Slovenci med narodi, ki bodo lahko suvereno in učinkovito živeli v Evropski uniji, za narodnostno samopodobo pa je v tem obdobju najpomembnejše razvijanje čuta za druge. To je posebej pomembno zaradi slabe samopodobe in povprečne motivacije za sodelovanje, ki lahko vodita v nezdravo in nekonstruktivno tekmovalnost.

Tretji oz. zadnji, sociološki del knjige povzema več družbenih mer, ki posredno ali neposredno kažejo na posamezne vidike tekmovalnosti, motivacije in samopodobe in ki pojasnjujejo procese, v katerih se razvijajo tekmovalne družbe. Gre za mednarodne primerjave. Sledi analiza nekaterih subjektivnih dejavnikov tekmovalnosti, motivacije in samopodobe. Sociološki pregled vodi v »habermasovski«
sklep, da je za družbe zahodne civilizacije značilno pretežno enostransko, instrumentalno delovanje, za katero so značilni prisilni družbeni odnosi, v katerih se še ne more v zadostni meri razviti zdrava in stabilna samopodoba posameznikov. Takšna samopodoba se lahko uspešno razvija le s strpnim medsebojnim dialogom, s komunikativnim, torej kooperativnim delovanjem udeležencev družbenega življenja. Ker se v družbah konkurence vrednota sposobnosti uspešnega konkuriranja hitro sprevrže v vsesplošno tekmovalnost, je treba preskušati vse, da do tega ne pride (144). Vprašanje, kako se varovati nezdrave tekmovalnosti, pa ostaja odprto.

Barbara Brezavšček

**Hans Belting: Antropologija podobe – Osnutki znanosti o podobi.
Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
285 strani (ISBN 961-6262-62-9), 4.900 SIT**

Prevod Mojca Dobnikar, Tomislav Vignjević, Špela Virant

Navdihujoča zbirka esejev, ki vsak zase predstavljajo zaključeno celoto, vsi skupaj pa zakoličijo nastavke in postavijo temelj za koherentno znanost o podobi, je našla svoje mesto pod okriljem antropologije. Antropologija, ta »*anything-goes*«
znanost, je tista, ki avtorju Hansu Beltingu, ponudi skoraj brezmejen horizont za iskanje odgovora na vprašanje o mestu podobe v človeških družbah, o dokazu njene ahistorične ključnosti za človeško bivanje.

Od vseh drugih znanosti, ki proučujejo podobo, se antropologija razlikuje po tem, da raziskuje upodobitvene prakse, ne pa upodobitvene tehnike in zgodovino. Antropološko gledišče si postavlja vprašanje, »zakaj podobe, kakšno zvezo imajo s kolektivnimi identitetami in kakšni so sploh motivi človeške upodobitvene prakse«. Izmuzljivi termin podobe šele pod antropološko lupo pokaže avtorju svoje jasne obrise in s tem utemelji svoj zorni kot preučevanja: podoba nudi človeku življenjski okvir, je njegova simbolna enota, rezultat osebne in kolektivne simbolizacije – človek živi s podobami in svet razume v podobah. Podobe simbolizirajo in reprezentirajo svet. Navkljub začrtanemu strukturalizmu avtor vseeno iskreno priznava, da dovršenega programa za znanost o podobi nima in poziva, naj se v diskurz o podobi vključita umetnostna zgodovina in

arheologija . Podobo, v originalu *das Bild*, je treba konceptualno ločiti od umetniškega izdelka, jo premisliti medkulturno in interdisciplinarno, časovno pa jo iztrgati iz evolucionistične in zgodovinsko urejene sheme umetnostnih obdobij. Avtor izrecno poudarja, da je treba vprašanje podob razreševati izven meja, ki ločijo različna obdobja in kulture, saj so navdahnjene z nadčasovnimi temami, kot so smrt, telo in čas. Vse podobe tako nosijo v sebi časovnost, a tudi brezčasna vprašanja, zaradi katerih so ljudje od nekdaj izumljali podobe.

Pojem podobe avtor tesno veže na pojem medija, ki šele s pomočjo podobe postane viden. Podoba in medij sta dve plati istega kovanca, ne da se ju ločiti ne reducirati njenega pomena, sta v večnem razmerju dinamike, ki za razlago zahteva nove pojme. In v tem trenutku Beltingova argumentacija dobi shematsko obliko trikotnika, saj v usodno povezanost podobe in medija vključi telo, tisto človeško telo, ki podobe, utelešene v mediju, animira, jih zaznava, skratka, simbolno interpretira v okviru lastne kulture. Ta živi človeški nosilec, katerega edina stalnica je sprememba, dejavno posega v podobo, je njen kraj, njen roditelj in arhivar. Podobe ne moremo zaznati, dokler ni utelešena, podoba pa svojega statusa podobe ne dobi, dokler je človeško telo ne animira. Telo lahko podobe proizvaja notranje, v obliki sanj, fantazij, vizij ali v obliki spomina. Lahko pa samo telo postane podoba, kot avtoikona ali v performansih (dober primer so tudi preparirana trupla Guntherja van Hagensa). Telo je lahko tudi medij (tatuji, poslikave). Izkušnja podobe je vedno povezana z izkušnjo telesa. Le v podobah se osvobodimo svojih teles in tako izpostavimo distanco skozi pogled (npr. v zrcalu telo ujamemo v steklo, kjer ga v resnici ni. Zrcalo ujame našo podobo in pogled na podobo. Zrcalo je v tem primeru medij in nam vrača podobo, ki jo ustvarimo o lastnem telesu). Na eni strani je svet, na drugi pa zaznava, vmes nastajajo podobe. Sam medij vpliva na novo vrsto zaznavanja, lahko pa se novi način zaznavanja pojavi predhodno in je šele nato ustvarjen ustrezen medij, kot se je zgodilo, ko je bil fotografski pogled pri slikarstvu ustvarjen prej, kot se je pojavil medij fotografije. Sama zaznava je analitična operacija, pri kateri sprejemamo vizualne podatke in dražljaje ter v kateri nastane podoba. A naše naravno telo, s katerim zaznavamo, je tudi kolektivno telo, je kraj podob, iz katerih so sestavljene kulture. Dokaz dinamične povezanosti podobe-telesa-medija je tudi naslednje: jezuiti so v času kolonizacije molili Indijancem pod nos krščanske podobe, a so se te spremenile, prilagodile njihovemu pogledu, tako kot se je pod njihovim vtisom spremenil tudi sam pogled Indijancev.

Vizualna kultura je tako sestavljena iz treh elementarnih, dinamično povezanih dejavnikov (podoba-telo-medij), ki prehajajo eden v drugega in s tem Beltingu nudijo skoraj neizčrpna področja raziskovanja. Čeprav priznava težavnost antropološke analize podobe, saj analitik vedno znova analizira z gledišča vizualne izkušnje lastne kulture, se temu opraviilu ne odpove in nas tako v knjigi presenečajo zanimive analize in kolaž podob: na eni strani Rubensove oltarne slike, na drugi pa fotografija televizorja v japonskem hotelu, Picassov *Kip in risba za maorskega poglavarja*, na eni strani figura iz leta 7000 pr. n. št., na drugi spet posnetek snemalne knjige za Godardov film, tu Michelangelova *Poslednja sodba*, tam fotografija spominskega obeležja vietnamskih veteranov. Idejo smrti in njenega mesta v podobi Belting razvija v različnih esejih in zdi se, da je smrt odločilna motivacija upodabljanja. Smrt usmerja izkustvo časa in človek si prizadeva, da bi vsaj v podobi ustavil to časovno pogubnost. Belting analitično razdela podobo mrtvega, ki predstavlja odsotno telo in model telesa v kulturi. Prelomna človeška iznajdba je bila posmrtna maska, ki je odsotno napravila vidno. Zakrila je anonimni obraz smrti z obrazom, ki je pripadal osebi z imenom in zgodovino. Maska, podobno kot podoba, živi od odsotnosti, ki jo zamenja z nadomestno prisotnostjo. Podoba kot pokrov pravega telesa postane medij njegove nove prisotnosti, v kateri se ta izmakne času in umrljivosti. Umrli zamenja svoje telo s podobo, ta podoba pa mu hrani mesto med živimi. Belting razloži to zamenjavo na primeru starodavnega kulta mrtvih. Umrli s telesom izgubi tudi svoje mesto, umrli odide, telo ostane in počiva na simbolnem kraju, ki je grob. V neolitiku so tako mrtve pokopali v njihovi lastni hiši, kjer so ščitili žive, v zameno da so živi ščitili mrtve. V egipčanskem kultu mrtvih je bil grob z napisi in podobami prostor večnega trajanja v tostranskem družbenem redu, ki je posameznika po smrti še vedno ohranjal

živega. Prav tako so Sumerci iskali medij ponovnega utelešenja mrtvega, v Stari Mezopotamiji pa so podobe mrtvih nagovarjali, te pa so jim pripovedovale svoje zgodbe. Da bi živi ohranili v spominu mrtve take, kot so bili za časa življenja, so v stari Grčiji zažgali trohneče dele telesa in jih nadomestili s podobo lepega telesa, kot je bilo na parah. S Platonovo kritiko podob pa so Grki doživeli ontološko razočaranje nad podobo. Platon je obrnil razmerje med dušo in telesom, realna je postala duša, telo, ki je umrljivo, pa je postalo senca. Tako so Grki vzpostavili distanco do vsakršne fizične podobe, saj je z njimi mogoče izkusiti le še odsotnost, podoba ne zapolni več vrzeli po smrti umrlega, ampak postane metafora smrti same. To je odprlo novo obdobje: ker je podoba mrtva, ne more več utelešati življenja v kultu mrtvih. Razkol med telesnim svetom in svetom idej ni dopuščal podob, ki bi v kultu mrtvih predstavljale ritual ponovnega utelešenja. Tako v kultu mrtvih kot v današnji fotografiji je prisotno isto upanje: upanje, da bomo z upodobitvijo človeka prelisčili smrt. Posnetek zamrzne gibe fotografirane osebe, da je ta podobna živemu mrtvecu. Novo obdobje pa odpira digitalna fotografija, kjer telesa niso več podobna realnim. Pojavlja se nova fikcija medijske nesmrtnosti, saj postfotografija izumlja nerealna, retuširana, digitalno obdelana telesa, ki ne morejo umreti.

Glavna teza pravi, da podob ni zunaj, ustvarjamo in imamo jih le v sebi. Podobe nastajajo v pogledu in so podobe tistega, ki gleda v svet. Različne medije, ki nosijo podobe, vsakokrat znova oživljamo, da bi nam vračali naše lastne podobe. S podobami človek reflektira svoj lastni obstoj. In zato je potreba po antropološkem preučevanju podobe še toliko večja.

Skozi celotno knjigo, ki je hkrati nekakšen manifest nove znanosti, je čutiti oster kritični ton. Hans Belting, doktor umetnostne zgodovine, v tej knjigi večkrat opozarja na napačne poti umetnostne zgodovine. Očita ji, da je podobo odtujila od telesa, jo popolnoma zabrisala, umetnost pa podredila ideologiji in institucijam. Zato naj bi bila knjiga izhod v krizi za umetnostnozgodovinski diskurz, ki se je oblikoval v Evropi v času renesanse in kot tak začel svoja merila uporabljati za vse kulture in vsa ljudstva sveta. Antropološki pogled umetnostnih zgodovinarjev bi lahko podobo osvobodil estetskih zapovedi in revitaliziral znanost, katere temelji so bili postavljeni v 16. stoletju. Beltingov napotek umetnostni zgodovini je, naj koncept umetnosti nadomesti koncept podobe, te brezčasne, medkulturne univerzali. Namen knjige je ovreči ozke, tradicionalne vzorce, ki podobe zapirajo v akademske stroke in discipline. Čas bo pokazal, kako (ne)omaj(a)ni so akademski okopi ter kako prepustne in odprte so meje znanosti.

Kakorkoli že, *Antropologija podobe* je intelektualna vaja v interdisciplinarnosti, izkustvena avantura in preskusni kamen za predsodke.

Jana Nadoh

**Shlomo Avineri in Avner de-Shalit (ur.):
Komunitarizem in individualizem. Ljubljana: Sophia, 2004.
237 strani (ISBN 961-6294-58-X), 4.000 SIT**

Prevod Gregor Adlešič

Razprave o razmerju med komunitarizmom in individualizmom ter njenem prispevku k sodobni politični misli segajo v osemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so v liberalni politični filozofiji zasedla osrednje mesto, z velikim vplivom na koncept socialne države, pravične družbe, državljanstva, razmerja med dolžnostmi in pravicami države ipd. Med avtorji, ki so se udeleževali te razprave, sta tudi urednika tu predstavljenega dela, profesorja na Hebrejski univerzi v Jeruzalemu in Univerzi v Oxfordu, Shlomo Avineri in Avner de-Shalit.

Zbornik, ki sta ga uredila, obsega 237 strani, opremljen je z avtorskim in pojmovnim kazalom, beležkami o avtorjih in priporočeno literaturo, poleg uvoda in spremne besede pa dvanajst prispevkov predstavlja nekaj največjih imen sodobne politične misli (kot so npr. John Rawls, Alasdair MacIntyre, Charles Taylor, Michael Sandel in drugi), ki prispevajo k osvetlitvi različnih pogledov na razmerje med posameznikom in družbo.

V uvodnem poglavju urednika na kratko predstavita struji komunitarizma in individualizma ter njune poglede na politično življenje modernih družb. Avineri in de-Shalit v grobem ločujeta med metodološkimi in normativnimi predpostavkami, v skladu s katerimi je mogoče začrtati razliko med zagovorniki komunitarizma in individualizma. Medtem ko komunitaristi izhajajo iz prepričanja, da posamezniki ne morejo živeti ločeno od svoje skupnosti, saj jih ta konstituira in je potemtakem treba upoštevati kulturo, zgodovino družbe in ostale kontekstualne dejavnike, ki vplivajo na to razmerje, individualisti zagovarjajo primat pravic in nevtralnosti politične oblasti, družbo pa razumejo kot prostovoljno zvezo, vzpostavljeno zaradi vzajemne koristi, ter poudarjajo pomen intelektualne distance, ki bi jo bilo treba vzpostaviti do lastne družbe in kulture.

Razpravo v nadaljujejo ugledni avtorji s področja političnih ved in filozofije iz Evrope in ZDA. Vsak s svojega vidika osvetljuje obravnavano problematiko ter s tem pomembno prispevajo k razpravam o individualizmu in komunitarizmu. Med omenjenimi velja izpostaviti Michaela Sandela, ki se v prvem poglavju posveti vprašanju, kakšna politična filozofija je prisotna v sodobni ameriški praksi in institucijah ter kako se napetosti v filozofiji izražajo v sedanjem političnem položaju. Izhajajoč iz razmišljanja o Kantovi etiki in iz njegovega razumevanja pravičnosti, pravic in subjekta kot temelja moralnega zakona, avtor v središče razprave postavi (a) Rawlsov koncept izhodiščnega položaja, za katerega meni, da prispeva k ohranitvi Kantovega moralnega in političnega nauka s »podomačeno« metafiziko, ki je sprejemljivejša za anglo-ameriški značaj, ter iz tega izpeljan (b) koncept nevezanega jaza, ki ga postavlja kot osnovo za nadaljnjo razpravo o pravičnosti in skupnosti. Tu ponovno skozi Rawlsovi načeli pravičnosti (enake temeljne svoboščine za vse in načelo diference) problematizira pojmovanje posameznika, kot so ga razvili individualisti, in ugotavlja, da je posameznik kot samorefleksivno bitje sposoben vzpostaviti distanco do družbe, vendar njegovo refleksijo kljub slednjemu pogojuje že njegov obstoj znotraj družbe. Še posebej je ta ugotovitev pomembna v razmerju posameznika do javnega življenja, kar avtor pojasnjuje v zadnjih dveh poglavjih svoje razprave: poglavje o proceduralni republiki, katere osnova je politika pravic in ne več politika dobrega, ter iz tega sledeč prikaz trenutnega položaja politike in filozofije v Ameriki in odnosa med njima.

To zgodbo nadaljuje Charles Taylor, ki obravnava pojem atomizma. Kot izpostavi, gre za teorije družbene pogodbe, ki v glavnem izhajajo iz 17. stoletja in ki v ospredje postavljajo pojem pravic kot temelja utemeljevanja političnih struktur in delovanja. Z natančno razpravo o pravicah, dolžnostih in človekovi naravi bralca pripelje do zaključka, da je vprašanje atomizma pravzaprav neposredno povezano z vprašanjem samozadostnosti človeka zunaj politične družbe. Kot piše sam, odgovoriti je treba na vprašanje, ali lahko izpolnimo določene vzročne pogoje za nadaljevanje svojega obstoja.

Na podoben način se avtorji v zborniku lotevajo različnih problematik: vprašanja, kako je skupnost v modernih gospodarsko razvitih družbah sploh mogoča; feminističnega pogleda na konstruktivizem; pojmovanja distributivne pravičnosti; značilnosti liberalnega individuuma in pravične družbe, ki bi omogočala razvoj takšnega posameznika; koncepta liberalne nevtralnosti; razmerja med slednjim in liberalnim individualizmom itd.

Čeprav vsi avtorji na svojstven način predstavijo omenjene problematike, osrednje mesto v zborniku prav gotovo zaseda prispevek znamenitega Alasdairja MacIntyreja in njemu sledečih avtorjev, ki odpirajo razpravo o pravičnosti kot vrlini in o pojmovanju tega pojma. MacIntyre razpravo začne s prikazom dveh izmišljenih državljanov, ki se, izhajajoč iz lastne življenjske situacije, odločata za političnega kandidata. Izkaže se, da situaciji državljanov A in B predstavljata izhodišče za avtorjev prikaz in nadaljnje problematiziranje filozofskih stališč, kakršna zagovarjata

Nozick na eni in Rawls na drugi strani: medtem ko prvi izpostavlja načelo distributivne pravičnosti, temelječe na načelu upravičevanja, drugi s svojo splošno teorijo izhaja iz načela potrebe. Avtor v prispevku ugotavlja, da oba omenjena pristopa izključujeta pojem zasluge, ki po njegovem mnenju predstavlja temelj za presojo vrednot in krivičnosti. Prav tako je v obeh teorijah zaznati odsotnost povezave s preteklostjo in s tem zahteve po priznanju zasluge, utemeljene na preteklih dejanjih in trpljenju. Tako v zaključku ugotavlja, da nam moralni viri kulture ne omogočajo definiranja pojma pravičnosti na racionalen način, še več, naša družba ne more upati na doseganje moralnega konsenza. To pa je tudi razlog, da odklanja moderne politične ureditve (ne pa tudi obstoj številnih nalog, ki jih je treba opravljati v okviru oblasti in z njeno pomočjo) ter izpostavlja pomembnost vrednotenja vsake partikularne naloge in odgovornosti same po sebi.

Na dela Michaela Sandela in Alasdairja Macintyreja ter njuni kritiki liberalističnega pojmovanja pravic odgovarja tudi ena izmed avtoric v zborniku, Amy Gutmann, ki izpostavlja tri ključne elemente, ki po njenem mnenju destruktivno vplivajo na legitimnost komunitarizma in komunitaristične kritike: prvič, tako Sandelovi kot Macintyreovi kritiki očita neuspešnost izpodbijanja liberalnih pravic in netočnost pri podajanju ocene njihovih temeljev. Drugič, interpretativna metoda kritikov je napačna, saj v razpravo vnaša dualistični pogled, ki pa po avtoričinem mnenju škoduje ne le liberalnim, temveč tudi komunitarističnim vrednotam, saj »ista metoda, ki navaja liberalizem na ekstremno metafizično vizijo, naredi tudi komunitaristične teorije nesprejemljive«. Ne nazadnje pa izpostavi nedoslednost in odsotnost lastne utemeljitve komunitaristične politike, ki je pri kritikih liberalizma prepogosta. Po mnenju Gutmannove se s takim početjem »kritiki izogibajo razpravi, kako moralno razrešiti naše konflikte in zato ne uspejo ponuditi politične teorije, ki bi bila relevantna za naš svet«. Svoj prispevek zaključí s sklepom, da je treba prihodnost oblikovati v skladu s sedanjimi moralnimi prepričanji in s poskusom izboljšanja liberalne pravičnosti namesto njene nadomestitve, kar tovrstni razpravi o pravičnosti daje še posebno privlačnost.

Med zadnjimi, a zato nič manj pomembnimi poglavji je tudi prispevek Johna Rawlsa o pravičnosti, kar je avtor predstavil že v svojem znamenitem delu *A Theory of Justice* in kar je tudi najpogosteje obravnavana tematika avtorjev v predhodnih poglavjih predstavljenega zbornika. Svoje poglavje Rawls začne z razpravo o nalogah sodobne politične filozofije ter nadaljuje z utemeljevanjem koncepta pravičnosti kot političnega in ne metafizičnega koncepta. Pri tem se osredotoča predvsem na pojasnjevanje osnovnih konceptov, ki jih predstavlja v svoji teoriji – koncept izhodiščnega položaja in koncept tančice nevednosti – sklene pa s povzetkom, kjer opozarja na nevarnosti pri tovrstnem razmišljanju.

Zbornik se zaključí s spremno besedo dr. Igorja Lukšiča, ki na 12 straneh pregledno prikaže razvoj komunitarističnih idej in njihovih različic v praksah ameriških, evropskih in azijskih držav.

Čeprav knjiga za neveščega bralca predstavlja težko nalogo, je kot pregledna zbirka problematik, ki zaznamujejo tovrstno politično filozofijo, prav gotovo bogat vir. Raziskovalcu organizacijskih ved, kot sem sama, odpira novo smer razmišljanja, ki je v vsakdanji praksi ni bil vajen. Prav gotovo velja zbornik priporočiti vsakomur, ki ima dovolj volje, da se spopade s sicer izjemno kompleksnim področjem – rezultat je lahko presenetljiv.

Živa Vidic Licul

Peter Burke: Evropska renesansa – središčna in obrobja. Ljubljana: Založba /*cf, Modra zbirka: delajmo Evropo, 2004. 369 strani (ISBN 961-6271-68-7), 3.800 SIT

Prevod Marko Štuhec

Leta 2003 je v Sloveniji začela izhajati zbirka z naslovom »Delajmo Evropo«, ki ima svoje začetke v petih večjih evropskih založbah, z urednikom in zgodovinarjem Jacquesom Le Goffom na čelu. V prvem letu je pri založbi *cf izšlo kar pet knjig in enako število jim je sledilo v letu 2004. Zbirka je sestavljena iz strokovnih tekstov s kritično vsebino, a širšemu krogu bralstva še vedno omogoča vpogled v zgodovino Evrope in njen nastanek.

Knjiga *Evropska renesansa: središča in obrobja*, je prispevek znanega britanskega zgodovinarja Petra Burka, ki je napisal še nekaj del s podobno tematiko.

Knjiga je sestavljena iz sedmih delov, od katerih prvi, uvodni del vpenja renesanso v širši okvir. Opozori na uporabo določenih terminov in na dejstvo, da se na renesanso ne sme gledati kot na zgodovinski dogodek, temveč kot na gibanje. Pomemben dejavnik v tem gibanju je po Burku percepcija, dejavni princip prisvajanja in spreminjanja antike in klasičnega izročila. Tu opozori na ideje *bricolagea*, ekotipa, kulturnega prenosa ter mreže ali selektivno prepustnega filtra in te ideje tudi natančneje pojasni. V uvodu jasno zariše kontekste, mreže in prizorišča ter središča in obrobja, v katerih se je dogajala renesansa, prav tako pa opiše metodiko spoznavanja tega gibanja.

Prvo poglavje, ki nosi naslov *Čas ponovnega odkritja: zgodnja renesansa*, se ukvarja z obdobjem, ko je renesansa še sobivala s starim vekom in s postopnim prehodom v novo kulturo. Natančneje opisuje časovni okvir in glavne akterje, pionirje gibanja, kot sta bila Petrarca in Boccaccio. Posebno podpoglavje avtor posveti zibelki renesanse, Firencam in Toskani, ter kasneje tudi Rimu, Neaplju, Milanu, Ferrari, Mantovi in Benetkam.

V drugem poglavju se ukvarja z vprašanjem percepcije in odpora. Ali je dejansko obstajala le ena renesansa ali je šlo za več hkratnih, sorodnih gibanj, saj sta resnično obstajali dve središči, severna Italija in južna Nizozemska? Tu avtor razlaga načine in prostore širjenja idej, kakšna so bila stališča, ki so bila gibanju nasprotna, in kje so se temeljna stališča pojavljala in reproducirala.

Tretje poglavje je namenjeno visoki renesansi, času velikih imen in pomembnih dogodkov, ki ga avtor imenuje čas tekmovanja. Najprej se osredotoči na središčni položaj Rima v času, ko se je v Firencah dogajala republikanska prenova. To je bil čas krepitve državljanske zavesti ter s tem razcveta literature, likovne umetnosti in znanosti. Takrat se je toskanščina uveljavila kot knjižni jezik. Na tem mestu se avtor kritično loti področij, kot sta literatura in umetnost, saj naj bi se v tem času vse ustvarjalo po naročilu tedanjih mecenov. S tem v zvezi opozarja na pomemben žanr tistega časa, hvalnice mecenom in njihovim prednikom.

Čas različnosti: pozna renesansa je najobsežnejše poglavje, ki se ukvarja z širitvijo slogov, z njihovim spreminjanjem, mešanjem in sovplivanjem. To je čas, ko se zopet pojavlja duhovna in politična kriza, zato se renesansa ohranja večinoma le še na obrobjih, ter čas policentrizma, ki ga zaznamujejo italofobija in velike svetovne širitve narodov, diaspore in misijonarske poti v Novi svet. V humanizmu se pojavlja vse večje zanimanje za arabsko kulturo in »rehabilitacijo« srednjega veka, ki je povezana s širjenjem humanizma na obrobja. Takrat lahko opazimo pojav regionalnih različic humanizma in veliko raznolikost vsebinskih področij. Avtor to označi kot ustvarjanje krajevnih ekotipov. Humanizem se prične s kritiko latinščine, kar spodbudi vzpon ljudskih jezikov in razvoj prevajalstva. Skupaj s pisano pahljačo umetniških in literarnih vrst se

vzpostavljajo nove prakse in vrednote. Gledališče postane tarča verskih reformatorjev in vse bolj se kritizira antično poganstvo. Pojavijo se novi, protestantski humanisti, ki pričnejo humanizem vpenjati v nove okvire. Renesancijska umetnost se prične aristokratizirati, javni humanizem pa je v zatonu.

V petem poglavju, ki nosi naslov *Udomačenje renesanse*, se avtor ukvarja s spreminjanjem življenjskih slogov in z dejstvom, da je zavestna inovacija postala del vsakdanjih praks in miselnih navad. Uspeh italijanskih navad in mode je konec šestnajstega stoletja sprožil protiitalijanske odzive po vsej Evropi. To je čas sobivanja italoofilije in italofofije, kar podžiga kulturni imperializem Italije in spodbudi nastajanje nacionalne zavesti. Materialna kultura začne pridobivati nov status, simbolizira namreč življenjski slog in družbeno moč. Začne se razvijati skrb za identiteto, ki se kaže predvsem na bogatih nagrobnikih in portretih. Glavna znamenja humanističnih vrednot v hišah postajajo študijski prostori, galerije, zbirke starin in vrtovi, ki tvorijo galerije na prostem. Pojavijo se nove družbene prakse, kot sta zbirateljstvo in humanistični slog prijateljstva. Obdarovanje in pisanje pism postane nov način komunikacije ter izražanja misli in čustev. Institucije in imena se pričnejo latinizirati in pojavi se nov, poenoten slog pisave, italik. V umetnosti se odražajo renesančne vrline ponižnosti, kreposti in časti. Visoko se vrednoti enciklopedični ideal, radovednost. Z odkrivanjem sveta se razvija nova percepcija, ki ustvarja potrebo po novi vrsti besedil in podob. Širjenje obzorja povzroča širšo evropsko ekspanzijo in hkrati oblikovanje zavesti o evropski identiteti. Z odkrivanjem sveta se pojavi odkritje sebe. Ljudje se identificirajo z družinami, cehi in mesti. Pisati se pričnejo življenjepisi in hagiografije, ki bralcem ponujajo družbeno zaželeno vedenjske vzorce. Povsod se pričnejo pojavljati portreti, ki reproducirajo renesančni individualizem in dajejo zgled idealnega tipa osebe.

Sklepno poglavje *Koda* se ukvarja s prehodom v novo gibanje. Pojav znanstvene revolucije in začetek baroka v sedemnajstem stoletju zaznamujeta razpad renesančnega kulturnega sklopa. Galilei in Descartes prelomita Aristotelovo naravno filozofijo in slika sveta se prične bistveno spreminjati. Antika izgublja avtoriteto, povečuje pa se intelektualni prestiž razuma. To obdobje avtor imenuje renesansa po renesansi. Humanizem sicer res preživi znanstveno revolucijo, a se prilagodi potrebam novega časa. Avtor trdi, da je renesansa na svoj način preživela barok in oživila gotiko v devetnajstem stoletju, kar se je v milejši obliki obdržalo vse do začetka dvajsetega stoletja, ko se pojavi upor proti perspektivi, reprezentaciji in tradiciji »akademske« umetnosti. Z osemnajstim stoletjem se dogajajo tako imenovana oživetja renesanse. Tak je primer palladijske arhitekturne oživitve renesančne zamisli in nazarenskega ter preraphaelitskega gibanja v slikarstvu in kasnejšega postimpresionizma, ki ponovno prevrednoti zgodnjerenesančne slikarje.

Burkovo delo odpira nove vpoglede v renesanso ter jih na pester in jasen način razgalja bralcu. Delo je sicer preplavljeno z imeni in deli renesančnikov ter njihovih naslednikov in kasnejših interpretov, kar bi za natančnejše razumevanje ozadja zahtevalo še celotno zbirko del iz tistega časa oziroma o tistem času. Tu se laični bralec zlahka izgubi, sploh če se poleg navedenega spotika še ob neredke tipkarske napake, ki jih ponuja prevod. Burkovo delo je vsekakor pomemben prispevek k poznavanju preteklosti Evrope in poteku njenega ustvarjanja, zato lahko cenimo vsak prevod ali avtorsko delo s podobno tematiko in kritično podano vsebino.

Bojana Lobe

Immanuel Wallerstein in dr.: Kako odpreti družbene vede.
Ljubljana: Založba /*cf., Rdeča zbirka, 2000.
117 strani (ISBN 961-6271-23-7), 2.850 SIT

Prevod Zoja Skušek

Knjiga »Kako odpreti družbene vede« je poročilo o dvoletnih razmišljanjih skupine raziskovalcev (šestih družboslovcev, dveh naravoslovcev in dveh humanistov), ki se je pod vodstvom profesorja Immanuela Wallersteina sestajala kot Gulbenkianova komisija o rekonstruiranju družboslovja. Ustanovljena je bila leta 1993 v Lizboni. Razprave članov so bile usmerjene v proučevanje položaja družbenih ved znotraj univerzitetnih in raziskovalnih institucij na dveh ravneh: na ravni preoblikovanja organizacijskih meja med družboslovnimi disciplinami in na ravni organizacije tridelnega vzorca krovnih področij: družboslovja, naravoslovja in humanistike.

Avtorji v knjigi bralca uvodoma seznanijo z obširnimi pregledom zgodovinske konstrukcije družbenih ved kot oblike znanja. Korenine družbenih ved izhajajo iz več stoletij trajajočega poskusa, da bi razvili sistematično znanje (angl. *knowledge*) o realnosti, ki bi ga bilo mogoče empirično preverjati. Do začetka 19. stoletja, ko je naravoslovje postalo sinonim znanosti, se je alternativna veja znanosti pojavljala pod različnimi imeni: *artes*, humanistika, lepa književnost ali filozofija. Jasna potreba po družboslovju se je pojavila šele po francoski revoluciji, ko so v številnih deželah spoznali, da je za organizacijo in racionalizacijo družbenih sprememb najprej treba te spremembe raziskati in razumeti. V 19. stoletju so se kot pahljača razširile številne discipline znotraj tako imenovane humanistike in naravoslovja, v medprostoru pa idiografične študije družbenih realnosti (bližje zgodovini, umetnosti in književnosti) in nomotetično družboslovje (bližje naravoslovju). »Družboslovni« znanstveniki so se pričeli ločevati na dve sferi s specifičnimi epistemološkimi poudarki in se ostro delili glede epistemoloških vprašanj. Tako so se dejavniki, ki so krepili delitev družbenih ved, izoblikovali že v prvi polovici 19. stoletja, nastanek več disciplin družboslovja je bil posledica poskusa zagotoviti in povečati »objektivno« vedenje o »realnosti«.

Avtorji v nadaljevanju opišejo razvoj vsake od osnovnih disciplin (zgodovinpisje, ekonomija, sociologija, politične vede, antropologija), njihov vstop v univerzitetno okolje in nastanek metodologij posamezne discipline, ki temeljijo bodisi na idiografični bodisi na nomotetični epistemologiji. Izpostavijo tri področja, ki niso nikoli postala glavne komponente družbenih ved: geografijo, psihologijo in pravo. Prikažejo marginalizacijo idiografičnih družbenih ved, kamor sodijo zgodovinpisje, antropologija in geografija, ter utrditev položaja nomotetičnih družbenih ved kot državocentrične trojice: sociologije, ekonomije in politologije. V obdobju institucionalizacije disciplin s področja družbenih ved, ki se je zaključilo leta 1945, so na glavnih univerzah po svetu ustanovili katedre in oddelke. Potekala so predavanja, ki so vodila k prvim univerzitetnim diplomam iz posameznih disciplin. Podobni procesi so potekali tudi na raziskovalnem področju. Omenjeni procesi so služili predvsem razlikovanju posameznih disciplin med seboj. Obenem se je družboslovje do leta 1945 jasno ločilo tudi od ostalih dveh krovnih področij, naravoslovja in humanistike.

Vendar je po drugi svetovni vojni, prav v trenutku, ko so se institucionalne strukture družboslovja vsaj navidezno prvič jasno začrtale, družboslovje trčilo ob tri ključna politična in gospodarska dogajanja v svetu: ob spremembo svetovne politične strukture, največji razmah proizvodnih kapacitet in prebivalstva ter posledično ob obsežno kvantitativno in geografsko ekspanzijo univerzitetnega sistema po vsem svetu. Avtorji v nadaljevanju razpravljajo o posledicah, ki jih imajo spremembe na veljavnost razlik med družbenimi vedami, stopnjo omejenosti

dediščine ter uporabnost in realnost razlike med »kulturama«. Po letu 1945 so razmejivne črte, ki v sistemu disciplin iz poznega 19. stoletja strukturirajo družbene vede, postale vprašljive. Tako že pojav območnih študij (angl. *area studies*) kot nove institucionalne kategorije združuje v eno samo strukturo ljudi, katerih disciplinarne pripadnosti šibijo vse razmejivne črte. Takšna in podobna križanja so posledično zrahljala dotlej trdno organizacijsko strukturo družbenih ved. Ekonomija, sociologija in politologija so v povojnem času doživele razcvet ter se združevale z ostalimi disciplinami in tudi med seboj (na primer ekonomska zgodovina, zgodovinska antropologija, politična ekonomija, ekonomska sociologija). Številna ujemanja med disciplinami so imela dvojne posledice. Poleg vse bolj zamegljene ločitvene črte med njimi in njihovimi interesi je vsaka izmed njih postajala bolj in bolj heterogena, kar je porajalo številna vprašanje glede koherence disciplin in legitimnosti intelektualnih premis, ki so jih uporabljale in z njimi dokazovale pravico do ločenega obstoja (53). Rešitve so našli v poskusu imenovanja novih interdisciplinarnih študij, na primer komunikoloških študij.

Vprašanje o tem, koliko je družboslovje »evrocentrično«, in vprašanje omejenosti družboslovne dediščine naslavljata problem univerzalizma družboslovja. Avtorji spoznavajo, da je bila stava o tem, da lahko nomotetično družboslovje privede do univerzalne vednosti, pravzaprav tvegana. Kritike, ki jih avtorji omenjajo, so uperjene na odnos zahodnega družboslovja do nezahodnega in na s tem povezane kulturne omejenosti, na »pozabljanje« socialno in politično opredeljenih marginalnih skupin pri vključevanju v strukture vednosti ter na odnos univerzalizem – partikularizem. Vprašanje, ki se postavlja, je, kako odpreti družbene vede, da bodo ustrezno odgovorile na upravičene ugovore zoper omejenosti ter pri tem upravičile zahtevo po univerzalni relevantnosti in veljavnosti (64). Preden se avtorji podajo v razpravo o tem, kakšne vrste družboslovje naj bi ustvarjali v prihodnje, kanček pozornosti namenijo pojavu kulturnih študij, ki so privlačile ljudi iz skoraj vseh disciplin. Argumenti zagovornikov kulturnih študij so spodkopali organizacijsko delitev med krovnicima področjema družboslovjem in humanistiko. S podobnimi vplivi novih gibanj v znanosti samoumevnost o jasni tridelni delitvi na naravoslovje, družboslovje in humanistiko počasi izginja. Družboslovje, nekoč v vlogi revnega sorodnika, raztrganega med naravoslovje in družboslovje, postaja kraj njune morebitne sprave.

V zadnjem delu avtorji odpirajo številna temeljna vprašanja, ki so pogosto predmet sodobnih razprav: vprašanje organizacijske strukture samih družbenih ved, vprašanje o preoblikovanju meja med družboslovnimi disciplinami, vprašanje možnega preoblikovanja širših struktur tako imenovanih fakultet in ne nazadnje vprašanje vloge univerz v naslednjih petdesetih letih. Ali bodo univerze še vedno zavzemale osrednje mesto organizacijske baze znanstvenega raziskovanja ali pa jih bodo v veliki meri nadomestile druge strukture – neodvisni raziskovalni inštituti, raziskovalni centri, mreže, epistemološke, elektronske skupnosti (78)? Organizacijski problemi, ki niso omejeni na družboslovje, po mnenju avtorjev začitujejo kontekst, v katerem bo potekalo intelektualno razčiščevanje. Plodno napredovanje v znanosti je odvisno od novega hevrističnega konsenza, ki izhaja iz odgovorov na tri teoretsko-metodološka vprašanja. Prvo vprašanje zadeva razmerje raziskovalca do raziskovanja. Noben znanstvenik se namreč ne more izogniti svojemu fizičnemu kontekstu. Avtorji pozivajo k ponovnemu »očaranju« sveta. Koncept »očaranja sveta«, kot ga je na začetku prejšnjega stoletja opisal Weber, namreč pomeni iskanje objektivne vednosti. Ponovno »očaranje« pa je poziv k odstranitvi umetnih meja med ljudmi in naravo. Drugo vprašanje se nanaša na vnovično vključitev časa in prostora v interne spremenljivke kot nekaj konstitutivnega raziskovalčeve za analizo kot nekaj, kar ni zgolj nespremenljiva fizična realnost, znotraj katere obstaja družbeni univerzum. Tretje vprašanje odpira dilemo, kako odstraniti umetne ovire, ki so jih v 19. stoletju postavili v domnevno avtonomna področja političnega, ekonomskega in družbenega.

Kako torej odpreti družbene vede? Avtorji pred sklepom navedejo še nekaj pomembnih dimenzij, ki jih je treba pred rekonstrukcijo temeljito analizirati: implikacije zavračanja ontološke razlike med ljudmi in naravo; implikacije zavračanja ideje o državi kot nujnem sociografskem

okviru družbene analize; implikacije mnenja, da je napetost med univerzalnimi in partikularnimi stalna značilnost človeške družbe in ne anahronizem; implikacije nenehnega iskanja bolj objektivne vednosti. V sklepu avtorji nanizajo nekaj predlogov, kako bi lahko družbene vede rekonstruirali v luči omenjene zgodovinske konstrukcije družboslovja in sodobnih razprav. S poročilom želijo predvsem pospešiti in razširiti dosedanja razprava o temeljnih vprašanjih. Poleg tega predlagajo spodbujanje štirih vrst strukturnih sprememb, kar bi šele vodilo k pravi rekonstrukciji družbenih ved. Kot prvo strukturno spremembo predlagajo širjenje institucij, ki bi za krajše obdobje znanstvenike in znanstvenice različnih disciplin ter geografskega in kulturnega porekla povezovala okoli nekaterih nujnih tem. Nadalje predlagajo ustanovitev integriranih raziskovalnih programov znotraj univerzitetnih struktur, ki segajo čez tradicionalne meje, imajo specifične intelektualne cilje in zagotavljajo sredstva za krajše obdobje. Tretji predlog strukturnih sprememb zajema obvezno delo profesorjev in profesorice na več oddelkih. Kot zadnjo strukturno spremembo avtorji predlagajo študij podiplomskih študentov na dveh oddelkih, kar bi ravno tako kot v primeru profesorjev omogočilo širši diapazon kombinacij.

Poročilo podrobno prouči položaj družbenih ved, tako odnos disciplin znotraj samega družboslovja kot odnos družboslovja do naravoslovja in humanistike. Avtorji jasno prikažejo, da trenutna organizacijska struktura družbenih ved vodi v nesmiselno oviranje kakovostnega intelektualnega razvoja družboslovcev. Bralec nedvomno začuti potrebo po odpravi institucionalnih preprek, ki ne le omejujejo naše raziskovalno in pedagoško delo, temveč tudi spodbujajo frustracije kot posledice nezmožnosti delovanja v »loviščih« drugimi disciplin brez občutka, da bi drugim »hodili v zelje«. Edina kritika, ki jo lahko namenimo avtorjem, je, da v svojih razpravah naslavlja le produkcijo znanja v nezasebnih akademskih krogih in pozabljajo na epistemološko privatizacijo znanja, ki se dogaja tako na zasebnih akademskih institucijah kot tudi v stroki (na primer marketinško raziskovanje), kjer namen raziskovalca ni proizvesti univerzalnega znanja, temveč znanje, ki ostane v lasti peščice.

Karmen Šterk

Sigmund Freud: Mož Mojzes in monoteistična religija – Tri razprave. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka *Analecta*, 2004. 158 strani (ISBN 961-6376-19-5), 3.255 SIT

Prevod Tadej Troha

V znani šali vprašajo bistrournega judovskega dečka, kdo je bila Mojzesova mati. Brez pomislekov odvrne: egiptovska princesa. Ampak ne, mu pravijo, ta ga je vendar samo potegnila iz vode. Tako pravi ona, odvrne deček in s tem dokaže, da je našel pravilno razlago mita.

Ta Freudu ljuba šala, navedena prvič v *Predavanjih za uvod v psihoanalizo* (1916–1917), v svoji formi ali vsebini izraža njegove temeljne življenjske preokupacije, če ne že kar prave obsedenosti. V naraciji komične anekdote razkriva Freudovo označitev vezi med humorjem in nezavednim kot dominantne za razumevanje subjektivnosti. Odpira razsežnosti narave judovstva, tudi lastne identitete brezbožnega juda, kot se je rad poimenoval. Duh zgodbe, opredeljene za mit, evocira uvodni stavek prve razprave v delu, ki ga imamo pred sabo: »Ljudstvu odvzeti moža, ki ga slavi kot največjega med svojimi sinovi, ni nekaj, kar bi kdo rad ali zlahka storil, še zlasti, če temu ljudstvu pripada tudi sam« (11). Še zlasti, naj dodamo, v času zlovesče slutnje holokavsta in približevanja lastne smrti. Nadalje si šala zastavlja vprašanje, ki je Freuda intimno in strokovno zaposlovalo vse življenje; kdo za boga je bil Mojzes, tudi tisti, inkarniran v podobi

Michelangelovega kipa v Rimu, mestu, do katerega je imel tako zelo nevrotičen odnos, da mu niti lastna psihoanalitska tehnika nikoli ni prišla do dna. In ne nazadnje, bolj za šalo kot zares; dotika se motiva odnosa med materjo in sinom, ki ga je odločno zaznamoval tako teoretično kot praktično.

Z vsemi zastavki, ki jih v resen razmislek ponuja navedena šala, se na tem mestu in v formi recenzije ne bomo ukvarjali, izpostavili bomo zgolj najpomembnejše elemente konteksta nastajanja *Moža Mojzesa*.

Med vsemi Freudovimi identifikacijami z literarnimi in zgodovinskimi junaki je bila njegova identifikacija z Mojzesom gotovo najpomembnejša in najtrajnejša. Po večkratnem prelaganju obiska Rima se je že takoj po prvem prihodu v mesto leta 1901 odpravil k Michelangelovemu marmornemu Mojzesu v cerkev S. Pietro in Vincoli, h kateremu je v iskanju Michelangelove šifre romal skoraj vsako leto poslej. V pismu svojemu tržaškemu kolegu Edoardu Weissu je mnogo kasneje zapisal: »Cele tri samotne septembrske tedne sem leta 1913 vsak dan stal v cerkvi pred kipom, ga proučeval, premerjal, risal, dokler se mi ni porodilo tisto razumevanje, ki sem si ga upal v članku zgolj anonimno izraziti« (Freud, *Michelangelov Mojzes*, 1914, 115–116). Šele v ponatisu tega članka leta 1924 je Freud avtorstvo tudi priznal, desetletno prikrivanje avtorstva neke hipoteze pa je vsaj pomenljivo celo v luči psihoanalize. Razkriva Freudovo ambivalenco do moža Mojzesa, kot ga je videl v lastni projekciji: »Mojzes ne bo skočil in ne bo zalučal tabel od sebe ... V napadu gneva je hotel skočiti kvišku, se maščevati, pozabiti na tabli, toda premagal je skušnjavo, zato bo sedaj ostal tako sede v ukročenem besu ... Tudi tabel ne bo odvrget, da se raztreščita na kamnu, kajti ravno zaradi njiju je premagal svoj gnev in za njuno rešitev obvladal svojo strast ... Pomislil je na svoje poslanstvo in se zaradi njega odpovedal zadovoljitvi svojega afekta« (prav tam, 132). To ni več Mojzes iz Biblije, maščevalen zaradi malikovalne narave izvoljenega ljudstva, otrokom Izraela dobrohotno odpušča, je skorajda krščanski Mojzes (Oring, *The Jokes of Sigmund Freud*, 1997, 94). Obenem je to Mojzes iz *Nelagodja v kulturi* (Freud 1930), saj »ta Mojzes bo večno tako sedel in se tako srdil« (Freud, *Michelangelov Mojzes*, 1914, 125); je prispodoba slehernika in njegove človeške usode, soočene s civilizacijskimi zahtevami po brzdanju instinktov.

V svojem drugem delu o Mojzesu Freud zada še en udarec judovskemu narcizmu: »Če je bil Mojzes Egipčan ...« piše avtor že kar v naslovu druge razprave (23), potem ...

V *Dnevniku Sigmunda Freuda* (Molnar 1992) je na dan 11. junija 1938 Freud zapisal: »obisk Yahude«. Abraham Shalom Yahuda je bil biblijski učenjak, ki ga je londonska židovska skupnost poslala k svojemu novemu someščanu, da bi pri njem izprosil odlog objave *Moža Mojzesa*. Problem, ki ga delo načinja, in obisk, ki je meril proti njegovi objavi, je tako zelo ep(opej)ski, da je dobil častno mesto v več kot le enem literarnem stvarjenju. Tako smo na primer tudi pri nas, v MGL v sezoni 1999/2000, lahko videli gledališko uprizoritev dela Terry Johnson *Histerija*, v katerem poteka naslednji, sploh ne tako neverjeten dialog:

Yahuda: Ne bom odšel iz sobe, dokler ne obljubiš, da tegale ne boš objavil.

Freud: Prijatelj moj ...

Y: To bomo še le videli.

F: Razumem.

Y: Že ob prvem odstavku mi je zaledenela kri. »Če bi bil Mojzes Egipčan ...«

F: Če.

Y: Ti čejev ne jemlješ resno, Freud. Noben od tvojih čejev ni vprašanje; vsi so samo opravičila za nezaslišane trditve, ki sledijo. Ti namiguješ, da je bil človek, ki nam je podaril božjo besedo, ustanovitelj židovskega ljudstva, egipčanski aristokrat.

F: Preprosto branje dejstev ...

Y: Zanikaš njegov izvor ...

F: Vsaka inteligentna analiza ...

Y: Spodkopavaš bistvo mita!

F: Mita, točno.

Y: Simbolični izraz ...

F: Perverzija resnice, poskus, kako zadovoljiti ...

Y: Mojzes je bil Žid! Mojzes je bil izbran! Če Mojzes ne bi bil Žid, potem mi ne bi bili izbrani!

Zanikaj Mojzesa in zanikaš sebe! Pa prav v tem času! V tej najstrašnejši uri ...

F: Odstranjujem našega najboljšega moža.

Y: To je grozljivo. To je brezbožna, slabo argumentirana žlobudra. Ni debate. Ne smeš objaviti.

F: Yahuda, vem, da si vernik, si pa tudi učenjak. Menda ne verjameš, da se je Rdeče morje razdelilo ...

Y: Podrobnosti tega dogodka ...

F: Ali da je otrok v košari plul po reki. Otrok v košari bi potonil na dno oceana tako gotovo kot naš narod.

Y: Mit, Freud. Odstrani bistvo mita in spodkoplješ temelj naše vere. Prekolni se, če že moraš.

F: Moram objaviti.

Y: A zapomni si eno stvar.

F: Kaj?

Y: Ti nisi edini Žid, ki bo letos umrl.

Yahudi ni uspelo; Freud je knjigo objavil, pa tudi umrl je šele naslednje leto. Knjigo *Mož Mojzes in monoteistična religija* gre brati, kot je dejal Freud sam, kot zgodovinski roman. Kar zadeva akademska razpravljanja, pa je delo pomembno zlasti za razumevanje moža Sigmunda Freuda.

Metka Kuhar

Elias Canetti: Množica in moč. Ljubljana: Študentska Založba, Zbirka Koda, 2004. 461 strani (ISBN 961-6446-85-1), 7.500 SIT

Prevod Mojca Kranjc

Slovenski bralci smo šele deset let po Canettijevi smrti dobili prevod knjige *Množica in moč* tega angleškega romanopisca in esejista, ki je odraščal med svetovnima vojnama v Avstriji, Švici in Nemčiji ter bil zaradi židovskega porekla prisiljen pobegniti z Dunaja ob prihodu nacistov leta 1938. Canetti je to delo začel snovati že v tridesetih, prvič pa je izšlo leta 1960. Zasnovano je kot zbirka prepletajočih se esejev. Zanj je leta 1981 prejel Nobelovo nagrado za literaturo. Canettijevi uvidi so v času množičnih gibanj na različnih koncih sveta, ostrih religioznih in kulturnih antagonizmov ter izjemne koncentracije moči v rokah nacionalnih voditeljev zelo, celo vse bolj aktualni. Knjigo odlikuje tekoč in slikovit jezik, kar je le ena izmed njenih kvalit. Izpostaviti velja pronicljivost uvida v človeško naravo in širino primerjav, s pomočjo katerih Canetti gradi svojo teorijo o psihologiji množic. Njegovega dela nikakor ne moremo uvrstiti v zgolj eno izmed uveljavljenih disciplin, kot so psihologija, sociologija, antropologija, politologija ali filozofija. Gre za izrazito večdisciplinarno analizo množic in moči. Presenetljivo je, da Canetti navaja relativno malo klasičnih referenc.

V nasprotju z zgodnjimi teoretiki psihologije množice – LeBonom, ki je svaril pred »primitivnim, prostaškim in pošastnim« obnašanjem množice; Freudom, ki je opozarjal na njeno

neciviliziranost, primitivnost; in McDougallom, ki je množico označil kot pretirano emocionalno, impulzivno, nasilno, nestanovitno, neodločno, radikalno v dejanjih, izjemno sugestivno, nezmožno odgovorne in trezne presoje, Canettiju množica načelno ne predstavlja nečesa prostaškega in nevarnega. V množicah odkriva filogenetske arhetipe človeka kot črednega bitja, davne, morda celo predhominidne obrazce, iz katerih izvirajo človekovi temeljni refleksi in nagoni (Schmidt v Canetti 2004: 447).

Prvi stavek knjige »Ničesar se človek ne boji bolj kot dotika neznanega« je že poglavitna iztočnica razprave. Po Canettiju predstavlja osnovo človeške psihe impulz po združevanju v množice, ki se sčasoma razširjajo. Ta impulz motivira univerzalni strah pred neznanim, torej potencialno nevarnim. Ta strah ga žene v pobijanje neznanega. V sodobnosti si lahko kot idealno »neznano« predstavljamo tako imenovani terorizem, ki vzbuja prirojen človeški strah pred pogubnim stikom. Canetti navaja štiri poglavitne lastnosti množic: nenasitno željo po rasti, enakost med člani, gostoto in smer oz. cilj. V primeru terorizma predstavljata cilj boj proti terorizmu in njegovo nasprotje – boj proti zahodnim imperialistom ali nevernikom. Canetti ni prvi izjavil, da zunanji napad oz. sovražnik množico okrepi. Gostoto množic dandanes ob obilici razpoložljivih množičnih komunikacij ni težko doseči, tudi če ljudje niso fizično zbrani. Še vedno pa je težavno ohranjanje njihovo rast, saj je apetit množice brezmejen, viri za nova rekrutiranja pa ponavadi omejeni. Če kot primer ponovno vzamemo terorizem, je rast mogoča ob razširitvi definicije sovražnikov, kar počnejo tako ZDA in njihove zaveznice kakor Al Kaida in druge antagonistične islamske organizacije. Najbolj zahtevna značilnost množice pa je ohranjanje občutka enakosti. Pripadniki množice ga v polni meri občutijo zgolj med najbolj intenzivnimi trenutki množične dinamike, ko pozabijo na vse medsebojne razlike. Ti trenutki so hitro minljivi, saj temeljijo na iluziji. Ljudje v resnici ne postanejo enaki, niti se ne bodo za vselej počutili enake. Najzanesljivejši, pogosto tudi edini način, na katerega se množica lahko ohrani, je obstoj druge množice, s katero je povezana oz. sta njuni moči v ravnotežju.

Canetti se je poglobil v različne pojavne oblike in vrste množic. Bralcem predstavlja pravi kalejdoskop primerov množic iz različnih kultur in religij, pa tudi narave. Seznanja nas na primer z običajni avstralskih Aboriginov, Pueblo in Hivaro Indijancev, Etruščanov, islama, krščanstva, židovstva ter množičnega obnašanja mravelj, opic in kengurujev. Primere črpa iz sodobnosti in različnih obdobj človeške zgodovine. Precej pozornosti posveča iskanju simbolov množic, ki si jih izposoja iz narave. Vzore množic, ki jih ponuja narava, povezuje s posameznimi narodi, npr. angleški nacionalni simbol množice naj bi bil morje, nemški gozd, švicarski gore, nizozemski nasip, arabski nacionalni simbol množice puščavski pesek itd.

Drugi del knjige se ukvarja z močjo in fenomenom vladarja. V tem delu se Canetti pogloblja v elemente moči in situacije, v katerih se moč odraža (tudi npr. pri postavljanju vprašanj in odgovarjanju). Ukvarja se z različnimi vidiki moči in ukazovanja ter navaja številne primere, kot sta suženjstvo in dvorno življenje, primere bizantinskega cesarja, delhijskega sultana, afriških kraljev itn. V želji po doseganju varnosti s kopičenjem moči Canetti vidi patološko nasprotje želje po oblikovanju množice. Moči in oblasti željni posamezniki si po njegovem mnenju prizadevajo preživeti sami, ne v množici. Pripisuje jim paranooidno psihopatologijo. Tudi iskalci moči, ne samo tisti, ki sestavljajo množice, po njegovem delujejo iz primarnega strahu pred neznanim dotikom. Za osebe, zasvojene z močjo, je značilno, da so zaprte vase, nagnjene k skrivnostnosti, od podrejenih zahtevajo rigidno poslušnost, s svojimi nasprotniki pa obračunajo na hitro. Nasprotnike zaradi nezmožnosti empatije povsem razčlovečijo. Za uresničitev svojih ciljev potrebujejo množice, ki jim ukazujejo. Canetti ljudi, odvisne od moči, označi kot največjo nevarnost za neprekinjen obstoj človeške vrste. Nedvomno je imel pri tem v mislih predvsem Hitlerja. Po njegovem lahko en sam človek brez truda uniči dovršen del človeštva.

Ker imamo v sodobnosti na razpolago še pogubnejša orožja, je svet še nevarnejši in strah lahko neizmerno in neznosno narašča. Niti oblastniki niso več neranljivi. Po Canettiju je njihova moč večja, a obenem bolj bežna kot kdajkoli. »Preživeli bodo vsi ali nihče« (421). V kakšnem

sistemu pa je možno preživetje vseh? Canetti pravi, da se v reprezentativnem demokratičnem sistemu stranki bojujeta, a se odrekata mrtvim (164–65). Parlamentarni sistem deluje, dokler je ohranjena imuniteta poslancev. Skrha se tisti hip, ko v njem sedi nekdo, ki si dovoli računati s smrtjo kateregakoli člana parlamenta. Reprezentativna demokracija ni nujno učinkovitejša, pametnejša, pravičnejša kot ostale oblike vladanja. Toda ker se odreka ubijanju kot sredstvu reševanja konflikta, predstavlja vsaj upanje za prihodnost človeštva. Vendar pa bi bilo nujno omogočiti vsem državam sveta, da volitve zamenjajo ubijanje, ne pa za lastne kratkoročne koristi podpirati antidemokratske režime.

Andrej Kavari

Jess Pilegaard (ur.): The Politics of European Security. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2004. 198 strani (ISBN 87-7605-015-7), 80.00 DKK

Knjiga, ki jo je uredil Jess Pilegaard, podrobno opisuje spremembe in izzive, s katerimi se soočajo Evropska unija (EU) in njene članice v želji po izgradnji močne in trdne evropske varnostne in obrambne politike (EVOP), prav tako pa bralcu ponuja širše razumevanje potrebe po izgradnji varnostnega in obrambnega sistema znotraj EU. Obenem knjiga ponuja podroben pregled dogodkov, ki so vodili k razvoju EVOP, in izzivov, ki so spremljali njeno izgradnjo, tako na varnostnem, obrambnem kot tudi na političnem področju.

The Politics of European Security je delo različnih avtorjev, ki v devetih poglavjih nazorno predstavijo različne poglede in analitične pristope k EVOP, katerih predmet so predvsem varnostna strategija, vojaške zmogljivosti, obveščevalno sodelovanje in izziv domovinske varnosti (*homeland security*) v evropskem kontekstu. Zato je knjiga namenjena zainteresirani javnosti, ki so ji poznane osnovne strukture, postopki in delovanje EU ter ima že nekaj predznanja o EVOP. Za tiste, ki tega nimajo, knjiga lahko služi kot obvezna literatura za pridobitev tovrstnega znanja. Ker je bila knjiga napisana pred terorističnimi napadi v Madridu marca 2004 in pred krizo ob ratifikaciji evropske ustavne pogodbe, je morda izgubila del svoje relevantnosti in pomembnosti, vendar pa kljub temu ostaja podroben pregled in analiza dogajanj na obrambnem in varnostnem področju v EU.

Jess Pilegaard v drugem poglavju poda pregled najbolj pomembnih izzivov, s katerimi se soočajo pri izgradnji EVOP, in hkrati predstavi različne pristope k študiji evropskega varnostnega in obrambnega sistema, ki nastaja znotraj EU. Avtor izpostavi, da EU ne namerava in ne bo mogla razviti vojaških zmogljivosti, kakršne imajo Združene države Amerike (ZDA), in bo zato moral razviti drugačen pristop k varnostni in obrambni politiki. Skupaj z ostalimi institucijami in institucionaliziranimi postopki, predvsem s politično-diplomatskimi in ekonomskimi orodji, ima EU dovolj zmogljivosti, da postane vpliven varnostno-obrambni igralec, vseeno pa glavna hiba Evrope še vedno ostaja njena vojaška (ne)zmogljivost. Za učinkovito preoblikovanje EU v pomembnega mednarodnega akterja tudi na vojaškem področju so potrebne reforme, s katerimi bo EU premostila razkorak med pričakovanji in svojo dejansko zmožnostjo. Evropa zato ostaja t. i. civilna supersila (*civilian superpower*), ki v zadnjem času med svoja orodja dodaja tudi vse več vojaških.

V tretjem poglavju Jean-Yves Haine opiše prizadevanja za razvoj varnostne strategije EU, obenem pa to poveže s prizadevanji EU, da postane strateški igralec v mednarodnem varnostnem okolju. Pri tem izpostavi prvi dokument, ki je začrtal varnostno strategijo EU iz leta 2003

(dokument nosi naslov *A Secure Europe in a Better World*). Podobno kot v prejšnjem poglavju so tudi tu izpostavljene pomanjkljivosti EVOP in njene razlike z ZDA, zato so obsežne vojaške reforme v Evropi po avtorjevem mnenju nujne za uspešno varnostno in obrambno politiko EU. Le tako bo namreč Evropa lahko dosegla svetovno vlogo, ki bo združevala evropske interese in temeljila na evropskih vrednotah.

Lisbet Zilmer-Johns v četrtem poglavju predstavi in opiše razpravo o EVOP v času Konvencije o prihodnosti Evrope. Zilmer-Johnsova je mnenja, da za nadaljnji razvoj EVOP ratifikacija Ustavne pogodbe ni pomembna, saj je večina političnih odločitev, povezanih z varnostjo in obrambo, implementiranih tudi brez predlaganih sprememb. Kot primer navede dejstvo, da ustavna pogodba ne razširja vojaških nalog EU, t. i. peterburških nalog (*Petersburg Tasks*). EU je drugačna od vojaškega zavezništva, kakršno je NATO, in ker EVOP krepi vlogo in vojaške zmogljivosti EU, lahko EU doseže vlogo varnostnega igralca tudi brez predlaganih sprememb.

V petem poglavju G. Messervy-Whiting predstavi podroben pregled evropskega sodelovanja na področju obveščevalne dejavnosti in oceni operativno zmogljivost, doseženo po letu 2000. EU ima svojevrstne zmogljivosti učinkovitega reševanja kriznih situacij kjerkoli na svetu predvsem zaradi svojih političnih, diplomatskih, ekonomskih in pravosodnih zmogljivosti, ki so krite z razvijajočo se (evropsko) obveščevalno dejavnostjo. Avtor zaključuje poglavje z mnenjem, da evropska obveščevalna dejavnost še vedno ni dovolj razvita in se mora dodatno okrepiti, da bo lahko še bolj uspešno krila vojaške in politične operacije EU.

V šestem poglavju Daniel Keohane analizira izzive, povezane z opremljanjem EVOP z zadostnimi in dovolj kredibilnimi vojaškimi zmogljivostmi. Keohane izpostavi velik razkorak med političnimi aspiracijami EVOP in njeno dejansko operativno zmogljivostjo, kajti le nekaj evropskim državam je uspelo izvesti temeljite reforme svojih oboroženih sil. Avtor hkrati opozarja na dejansko stanje različnih ocen učinkovitejše porabe sredstev (*cost-efficiency*) za vojaške namene v Evropi, saj niti NATO niti EU še nista uspela prepričati večine svojih članic, da izboljšajo svoje vojaške zmogljivosti. Proces izvajanja reform v Evropi se bo zato nadaljeval, hitrost izvajanja reform pa je odvisna od operacij, ki jih bo izvajala EU, in širitev, s katerimi bo EU dobivala nove meje. Poglavje avtor zaključuje z ugotovitvijo, da so obsežnejše reforme nujne, kajti evropska varnost ne more ostati večno odvisna od ZDA, vendar pa NATO in EU ne smeta tekmovali med seboj, kajti rezultat tekmovanja bi bilo oslABLJENO delovanje obeh organizacij.

Andrej Karkoszka v sedmem poglavju predstavi pristop Poljske k EVOP ter posledice in rezultate širitve EU v vzhodne države. Sedmo poglavje je tudi analiza političnih in vojaških izzivov, s katerimi se srečujeta Poljska in EU, predvsem zaradi potrebe po integraciji novih članic. S širitvijo leta 2004 so se meje EU pomaknile vse do Rusije in Ukrajine in se je, gledano s strateškega vidika, ustvarila stabilna in vojaško nekonfliktna cona (*conflict-free zone*), ki pokriva večino evropskega kontingenta, EU pa je prevzela odgovornost za varnost kontingenta, preko katerega se razteza. Avtor zaključuje poglavje z ugotovitvijo, da je močnejša varnostna in obrambna politika EU nujna za nadaljnji razvoj Evrope.

V osmem poglavju Daniel Hamilton analizira ameriške poglede na EVOP. V podrobni analizi opozarja na politične razlike med pristopi ZDA. Avtor poudarja, da je Evropa pomemben partner ZDA tako na evropskem kontinentu kot tudi drugje v svetu, vendar se z razvijanjem EVOP v ZDA pojavlja strah, da Evropa skuša oslABLJITI ali celo nadomestiti NATO (in s tem posledično odvzeti Ameriki vodilno vlogo tako na globalni ravni kot tudi na evropskem kontinentu). Čeprav se v ZDA pojavljajo dvomi, ali Evropa lahko uspešno doseže zastavljene cilje, Amerika še naprej potrebuje močnega partnerja na evropskem kontinentu in tudi drugje po svetu. Uspešna EVOP bo namreč omogočila Ameriki, da se bo posvetila reševanju konfliktov na drugih kontinentih, medtem ko bo varnost in obrambo evropskega kontinenta prevzela EU. V zadnjem delu poglavja avtor opozarja na odnos med EVOP in NATO ter izpostavi ključne dokumente o medsebojnem sodelovanju, znane kot »Berlín plus dogovori« (*Berlin-plus arrangements*), ter razlike med evropskimi silami za hitro posredovanje (*European Rapid Reaction Force – ERRF*) in Natovimi odzivnimi silami

(*NATO Resposnse Force – NRF*). Avtor zaključí poglavje z mnenjem, da bi vsakršno podvajanje ali prioritiziranje sil vodilo v slabenje vloge obeh sil ter njunih organizacij.

V devetem poglavju Anja Dalgaard-Nielsen izpostavi potrebo po izgraditvi domovinske varnosti (*homeland security*) za Evropo. Pri tem opozarja na varnostne ukrepe in politiko, ki so jo po terorističnih napadih 11. septembra 2001 sprejele ZDA, ter opozarja, da je Evropa enako ali morda celo bolj ogrožena kot ZDA. Prvi del poglavja je namenjen razlagi ameriške domovinske varnosti, v drugem delu pa se avtorica osredotoči na EU in opozori na velike razlike med Ameriko in Evropo. EU se je na nove grožnje (izpostavljen je terorizem) odzvala s prijemi za boj proti terorizmu in sistematičnim zmanjševanjem svoje ranljivosti s pomočjo obveščevalnih dejavnosti, izvršilnih oblasti in pravosodja. To pa za učinkovito varnostno in obrambno politiko po avtoričinem mnenju ni dovolj. Kot rešitev predlaga ustanovitev institucije, ki bi se ukvarjala izključno z domovinsko varnostjo. Avtorica zaključí poglavje z ugotovitvijo, da mora domovinska varnost ostati v ospredju v političnem programu EU.

V zadnjem, desetem poglavju Lisbet Zilmer-Johns in Jess Pilegaard orišeta teoretično razpravo o izzivih, ki jih je podala knjiga, s čimer želita pripomoči k razumevanju dinamike delovanja EU in EVOP. Avtorja se osredotočita na posamezne probleme, ki so bili izpostavljeni v knjigi, in jih skušata razložiti z različnih teoretičnih perspektiv. Menita namreč, da je takšno razumevanje pomembno za celostno podobo evropskega varnostnega in obrambnega področja. Po njunem mnenju je pomemben tudi trend evropeizacije (*europeanization*) znotraj EU ter v širšem mednarodnem varnostnem in obrambnem okolju, kamor EU lahko projicira svoj vpliv in svoje omejene vojaške zmogljivosti. Predvsem zato EVOP ne nastaja v izolaciji, ampak kot posledica širših varnostnih in političnih dogodkov, s čimer si Evropa krepi položaj v mednarodni skupnosti.

The Politics of European Security je pomemben prispevek k razumevanju zgradbe in delovanja EU in EVOP, hkrati pa tudi pomemben prispevek k varni Evropi v boljšem, mirnejšem svetu. Avtorji se strinjajo, da sta močnejši in trdnejši evropska varnostna in obrambna politika nujnost, vendar pa se članice EU na poti do učinkovite EVOP srečujejo s številnimi izzivi. EVOP zato še naprej ostaja projekt in ne dejanska politika EU, kajti manjka ji predvsem (politične) prepričljivosti in odločnosti. Obenem je knjiga tudi dovolj kritičen prispevek k razpravi in prikazu stanja med željami in dejanskimi zmožnostmi EVOP.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Zdravko Mlinar

Fortieth Anniversary of the Slovenian Sociological Society: Combating the Logic of Exclusion

The article reviews the experiences of the Slovenian Sociological Society during the forty years of existence and will be followed by another on the identity, employment and future prospects of the sociologist. The Society was established in the era of the delegitimisation of the hegemony arising from visions of socialism and threats to the country from without. It grappled with an ideology based on the logic of excluding alternatives and fought for an empirical investigation of the hidden and consequently focused on the challenges for change. Along with its projects to professionalise sociology in education and research, it also became an actor in civil society and had an influence on the process of democratisation. But while the number of sociology graduates rose the number of Society members fluctuated and stagnated. Internal differentiation of the Society into sections was limited and the academic corps predominated with their proclivities towards the outside world rather than towards practicing sociologists who understandably tended to be left aside. Great progress was made in terms of publication but the language problem, Slovenian and/or English, remains unresolved. Through the Society, and to an even greater extent without it, Slovenian sociologists have spread abroad and in this sense Slovenia has become a kind of major power in miniature. But both the specialist and general public knows little about the Society's work.

Key words: Slovenian Sociological Society, fortieth anniversary, retrospective, Yugoslavia, ideology, reterritorialisation, sections, ISA, ASA, ESA, civil society, publishing, language.

Mateja Rek

Dilemmas of the Transnational Civil Society in the European Union

The author places the formation of transnational social spaces within the context of the changing role of nation states that are increasingly faced with impacts of globalisation. The focus is on individual engagements of local, regional, international and virtual actors (from political, civil society and economic spheres) who are entering the relationships of co-operative activities. By doing so, they are building, negotiating and dynamically changing transnational bonds.

The analysis of transnational interconnectedness is narrowed down to the development of the transnational civil society in the context of the EU. The author draws attention to a series of conceptual and empirical difficulties arising in both scientific and policy areas in trying to decide on basic questions concerning the transnational civil society in the EU, like: Who are the actors involved in civil engagements at the EU level? What is their role? How do we find suitable mechanisms within the EU bodies

that would give civil society actors the status of legitimate partners in the processes of EU governance?

Key words: transnational spaces, nation state, globalisation, civil society, EU

Danica Fink-Hafner, Samo Kropivnik

Political Participation in Post-Socialism: Between Deformed Modernisation, New Modernisation and Post-Modernity

The paper highlights questions of the amount and quality of political participation in post-socialist contexts, especially in Slovenia. On the basis of international comparative studies, previous empirical research in Slovenia and their own public opinion research conducted in 2002 in Slovenia the authors make the following findings: a) the relatively low and declining political participation in the new political system while pre-modern, modern and buds of post-modern politics still co-exist; and b) the very unequal distribution of social resources and perceptions that support political participation. By analysing public opinion data in Slovenia from 2002 the authors discover six patterns of political participation and the key social barriers of concrete patterns with regard to the respondents' social resources, perceptions of the economy, political system and political orientations.

Key words: political participation, post-socialist countries, Slovenia, modernisation, mobilisation of resources

Matevž Tomšič

Cultural Characteristics of Slovenian Elites in Light of the European Integration Processes

In this article, the author analyses the cultural profile of Slovenian transition elites in the context of Slovenia's integration with the European Union. He is especially interested in those cultural characteristics (values, competencies, behavioural patterns) that have the greatest impact on their ability to induce the process of the modernisation of Slovenian society. He supposes that, in the process of integrating with the European Union, elites play a dual role: at the European level as a representative of national interests and at the national level as a generator of the 'Europeanisation' of society (i.e. the transfer of European standards). In this regard he finds that, in spite of their relatively positive role in this process, there are some deficiencies deriving from both historical tradition and the composition of the political space in the transition period that raise some doubts about the developmental role of Slovenian elites.

Key words: elites, cultural profile, Slovenia, modernisation, European Union

Peter Stanković

Hip Hop in Slovenia: is There a Pattern of Local Appropriations of a Global Genre?

A strong local hip hop scene has been present in Slovenia for some time now, yet it is unclear whether Slovenian hip hop is merely a copy of a globally established musical genre or in fact an innovative hybrid established at the intersection of global trends and their local cultural variations. To address this question, the author examines ten of the most important Slovenian hip hop MCs/groups, arguing that while Slovenian hip hop does not show many local cultural peculiarities the appropriations of this global genre are nevertheless remarkably uniform: of all elements of the genre, Slovenian hip hop musicians above all combine hip hop music with distinctively critical lyrics. This pattern is, of course, not remarkable as such but it may signal the beginning of new hybrid form or, as it is, the fact that hip hop in Slovenia functions primarily as a medium of construction of the typically critical one could even say of modernist subjectivity.

Key words: hip hop, hybridity, music genre, local, postmodernity

Angela Ivančič, Metka Gnidovec

The Workplace's Contribution to The Development of Literacy Skills

Results of comparative research into adult literacy show that the biggest share of variance in individual literacy achievements is explained by education, age, participation in the labour force and occupational category. However, literacy skills are not only acquired in the school environment but also through the active utilisation of these skills in various environments. As adults most often use their writing, reading and calculating skills at work, the workplace is one of the most important such learning environments. This article seeks to illuminate the effect of the opportunities provided by the workplace for more diverse practices of literacy skills on individual literacy achievements by analysing the data collected in the International Adult Literacy Survey (IALS) in Slovenia and five selected European countries. It argues that in all selected countries the better education, occupational categories based on higher qualification levels and the more frequent use of more complex writing and reading practices at work point to higher levels of prose, documentary and mathematic literacy achievements.

Key words: literacy, education, educational inequality, workplace, human resources

Table of Contents

ARTICLES

Fortieth Anniversary of the Slovenian Sociological Society: Combating the Logic of Exclusion Zdravko Mlinar	7
Dilemmas of the Transnational Civil Society in the European Union Mateja Rek	33
Political Participation in Post-Socialism: Between Deformed Modernisation, New Modernisation and Post-Modernity Danica Fink-Hafner; Samo Kropivnik	55
Cultural Characteristics of Slovenian Elites in Light of the European Integration Processes Matevž Tomšič	73
Hip Hop in Slovenia: is There a Pattern of Local Appropriations of a Global Genre? Peter Stanković	93
The Workplace's Contribution to The Development of Literacy Skills Angela Ivančič, Metka Gnidovec	113

BOOK REVIEWS

Slavko Splichal: <i>Kultura javnosti</i> . Ljubljana: Založba FDV, zbirka Javnost, 2005. <i>Andrej Škerlep</i>	141
Darja Kobal, Janez Kolenc, Nada Lebrič, Bojan Žalec: <i>Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – Interdisciplinarni pristop</i> . Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004. <i>Metka Kuhar</i>	142
Hans Belting: <i>Antropologija podobe – Osnutki znanosti o podobi</i> . Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004 / prevod Mojca Dobnikar, Tomislav Vignjevič, Špela Virant <i>Barbara Brezavšček</i>	144

Shlomo Avineri in Avner de-Shalit (ur.): Komunitarizem in individualizem. Ljubljana: Sophia, 2004 / prevod Gregor Adlešič <i>Jana Nadoh</i>	146
Peter Burke: Evropska renesansa – središča in obrobja. Ljubljana: Založba /*cf, Modra zbirka: delajmo Evropo, 2004 / prevod Marko Štuhec <i>Živa Vidic Licul</i>	149
Immanuel Wallerstein et al.: Kako odpreti družbene vede. Ljubljana: Založba /*cf., Rdeča zbirka, 2000 /prevod Zoja Skušek <i>Bojana Lob</i>	151
Sigmund Freud: Mož Mojzes in monoteistična religija – Tri razprave. Ljubljana, Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka Analecta, 2004 / prevod Tadej Troha <i>Karmen Šterk</i>	153
Elias Canetti: Množica in moč. Ljubljana: Študentska Založba, Zbirka Koda, 2004 / prevod Mojca Kranjc Metka Kuhar	155
Jess Pilegaard (ur.): The Politics of European Security. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2004 Andrej Kavar	157
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	163



Zdravko Mlinar

**Zgodovina Slovenskega sociološkega društva:
v spopadanju z logiko izključevanja**

Mateja Rek

Dileme transnacionalne civilne družbe v Evropski uniji

Danica Fink-Hafner, Samo Kropivnik

**Politična udeležba v posocializmu: med deformirano
modernostjo, novo modernizacijo in postmodernostjo**

Matevž Tomšič

**Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči
evropskih integracijskih procesov**

Peter Stanković

**Hip hop v Sloveniji: ali obstaja lokalno specifičen
vzorec prevzemanja značilnosti žanra?**

Angela Ivančič, Metka Gnidovec

**Delovno mesto kot dejavnik ohranjanja
in izboljševanja pismenosti**

ISSN 0352-3608



9 770352 360015